

ATSIZ

XV inci asır tarihçisi

ŞÜKRULLAH

Dokuz Boy Türkler
VE
Osmanlı Sultanları Tarihi

Eski Türklerle Fatih Sultan Mehmedin Tahta Oturuşuna Kadar Olan Osmanlı Tarihinden Bahseder

İstanbul
Arkadaş Basımevi
1939

ÖNSÖZ

Büyük Türk tarihinde en mühim ve en şanlı devir Osmanlılar devridir. Gerek hayatının uzunluğu, gerek fütuhatının büyüklüğü ve gerekse teşkilât ve medeniyetinin sağlamlığı ve yüksekliği bakımından Osmanlı tarihi, cihan tarihinin pek dikkate değer bir kısmıdır. İnsanlığın tarihinde Osmanlı İmparatorluğundan daha çok yaşayan ve daha büyük topraklara malik olan ancak bir Roma İmparatorluğu vardır. Bununla beraber Roma İmparatorluğu, sonunda yok olarak siyasî hâkimiyeti yabancılara bıraktığı halde Osmanlı İmparatorluğu yalnız rejim değiştirmekle kalmış, topraklarının büyük parçasını elden çıkardığı halde siyasî hâkimiyeti yabancılara kaptırmamış, Türkiye Cumhuriyetini doğurmuştur. Bu bakımdan da Roma İmparatorluğundan üstündür.

Tarihte bu kadar mühim bir yer tutan bu imparatorluğun her bakımdan mükemmel bir tarihini yazmak insanlık için mühim borçlardan biridir. Avrupalıların Türk metinlerini anlamak hususundaki fıtrî kabiliyetsizlikleri dolayısı ile bu borç insanlar arasında Türklere, Türkler arasında da Türkiyelilere düşmektedir. Şimdiye kadar yazılan Osmanlı tarihleri arasında en tanınmışı olan Hammer tarihinin bile, bütün değerine rağmen, ne kadar eksik ve yanlış olduğu düşünülürse bu vazifenin ifasında pek geç kalınmış olduğu anlaşılır.

Fakat bununla beraber, bugünkü malzeme ile mükemmel bir Osmanlı tarihi yazılamayacağı da bellidir. Henüz arşivdeki milyonlarca vesika tertip edilip fihristleri neşrolunmadan, kütüphanelerdeki yazmalar mukayeseli bir surette bastırılmadan, başka dillerdeki eserler dilimize çevrilmeden bu işin başarılamayacağımı herkes bilir. Bizim için yeni bir güçlük de harflerimizin değişmesi dolayısı ile yeni yetişen neslin eski kitaplara yabancı kalmasıdır[1]. Bundan dolayı büyük bir ihtiyaç kendini göstermektedir. Bu ihtiyaç da tarihi kaynaklarımızın hepsinin sırasıyla ve pilânlı bir şekilde bastırılması, yabancı dillerde olanların da mütehassıslara tercüme ettirilmesidir. Bu işler yapılmadan ortaya konacak terkibi eserlerin, hele başkalarının mesaisini istismar ve intihal ederek ve bilmediği dillerdeki eserleri bol bol mehaz göstererek yazılacak kitapların hiçbir ilmî değeri olmayacaktır. Böyle eserler avam tarafından beğenilse bile hakikî ilim adamlarını yalnız güldürmekle kalacaktır.

Bütün tarihî kaynaklarımızı neşretmek gibi büyük bir işin şahıslar tarafından başarılmasına imkân yoktur. Millî şuurunu idrak etmiş memleketlerde bu gibi işlere hükümetler ön ayak olurlar. İlim uğrunda hiçbir karşılık beklemeden çalışan âlimler ve genç ilim mensupları çalışıp vesikaları hazırlarlar, hükümet de onları bastırır. Bu suretle de ilim şerefsiz insanların ihtikâr ve kazanç vasıtası olmaktan kurtulur.

Ben şu eseri ortaya koymakla güttüğüm davaya küçük bir hizmette bulunmak istedim. Eldeki mensur Osmanlı tarihlerinin bir Osmanlı tarafından yazılmış en eski örneği olan Behcetüttevârîh'i seçtim. Acemce yazılan, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Türkçe'ye çevrilen, fakat bugün tarih sahasında çalışacak Türk gençleri için istifadesi güç bir halde bulunan bu eserin başlangıcını, eski Türklere ait kısmını ve Osmanlılara ait bölümünü günümüzün Türkçesi'ne çevirerek «Dokuz Boy Türkler Ve Osmanlı Sultanları Tarihi» adını verdim. Bu adı verirken de kendi kendime bir ad uydurmuş olmamak için Şükrullah'ın fasıl veya bâb başlarında kullandığı «Dokuz Boy Türkler» ve «Osmanlı Sultanları Tarihi» adlarını birleştirdim. Eseri Türkçe'ye çevirmek içîn ilk önce İstanbul kütüphanelerîndeki altı acemce nüshayı Almanya'da Theodor Seif tarafından basılan Farisî metinle karşılaştırıp mukayeseli bir nüsha elde ettim.

Sonra, zevcem Tolınay'ın İstanbul kütüphanelerindeki sekiz Türkçe nushayı karşılaştırarak hazırladığı Türkçe metinle kelime kelime mukayese ve kontrol etmek suretiyle bugün ortaya koyduğum tercümeyi meydana getirdim. Şükrullah'ın hayatı ve eseri hakkındaki tetkikimi ve kitabın sonuna koyduğum notları eklemek suretiyle de eseri tamamladım.

Biraz değeri olan bu eseri (çünkü değeri olduğuna inanmasam neşretmezdim) sırf kendi kendime yapmış değilim. Hakikî ilim adamları, başkalarının yardımı olmaksızın hiçbir ilmî eser vücuda getirilemeyeceğini çok iyi bilirler. Ben de bu eseri ortaya koymak için değeri bilinmeyip kıyıya atılmış eski âlimlerle arkadaşlarımın yardımlarına bel bağladım. Şükrullah tarafından kısmen Arapça yazılmış olan başlangıç için Türk bilginlerinin ulusu, yer yüzündeki bütün şarkiyatçıların manevî hocası, Arap dili ve edebiyatının son büyük üstadı Bayazıd Umumî Kütüphanesi müdürü, eski müderrislerden İsmail Saib Efendi Hazretleri ile; İstanbul Darülfününu'nda islâmiyat müderrisi, hakikî din bilgisi âlimi Yaltkaya-Oğlu Şerefeddin Bey Hocadan; ince ve keskin nükteleri dillerde dolaşan, bu asrın nükte söyleyicilerinin başı, Acem dili ve edebiyatı üstadı Kamoğlu Ferid Beyden; Türk, Arap, Acem dillerindeki bilgisi herkesçe tanınmış olup her ilim harmanında birkaç demet başağı bulunan Muallim Kilisli Rıfat Beyden istifade ettim. Tanrı ömürlerini uzun etsin. Bu dört kişinin yardımı olmaksızın hiçbir eser çıkmayacağını gerek Türkler, gerekse çalışmak üzere İİtanbula gelen Avrupalılar bilir.

Bunlardan başka, eserin tercümesini bitirdikten sonra yanlışlarımı düzeltmek üzere arkadaşım Gölpınarlı-Oğlu Abdülbâkî ile farisî metni benim tercümemle karşılaştırdık. Gölpınarlı-Oğlu, yanlışlarımı düzeltmek suretiyle bu eserin biraz daha iyi olmasına yardım etti.

Arkadaşım Gökyayoğlu Orhan Saik, bu eseri yazmak için okumam şart olan sayfalarca yazıyı bana Almanca'dan tercüme ederek büyük yardımda bulundu.

Profesör Zeki Velîdi notlar kısmındaki «Kırgız» ve «Karluk» maddelerini gözden geçirmek, Profesör Abdülkadir İnan Kırgız oymak adlarının doğru okuyamadığım bazılarının doğru okunuşlarını bildirmek, dostum Yinancoğlu Mükrimin Halil ise yalnız kendisinde bulunan bazı yazmalardan istifade ettirmek, «Qût ül-Ervâh» ın nerede olduğunu haber vermek ve bazı meselelerin aydınlanması için benimle münakaşa etmek suretiyle yardım etmiştir. Kendilerine burada teşekkür ederim. Merhum, Amasya tarihi müverrihi Hüseyin Hüsamettin Bey, Kitapta da görüleceği üzere, bana Şükrullah'ın ataları hakkında şifahî bazı malûmat vermişti. Tanrı'nın esirgenliği üzerine olsun.

Bu eseri orta okul ve liselerde, bazen haftada 29 saati bulan ders zamanlarından artırabildiğini saatlerde ve tatillerde çalışarak iki yılda hazırladım. Tercümesinde, Behcetüttevârîh'in yazıldığı on beşinci asrın güzel halk Türkçesi'ni taklit etmeğe çalıştım. Fazla olarak da bugün için unutulmuş olan bazı Türkçe kelimeler kullandım. Bu kelimeleri kullandığım için dil kurultayı maskaralıklarına yahut dil-güneş teorisi hezeyanlarına taraftar olduğum sanılmasın. Okuyucular, alışılmamış Arap ve Acem sözleri için lügate bakacakları yerde unutulmuş Türkçe sözleri öğrenirlerse daha doğru olur kanaatindeyim. Kullandığım eski Türkçe sözler kitabın sonuna üste halinde eklenmiştir.

Bunlardan «mel'un» yerine «karganmış» ı «kargamak» mastarından çıkardım. «Zalim» yerine «kıyıcı» yi ise kendim uydurdum. Ötekiler esasen vardı. 19 - 40'ncı sayfaları dolduran ve asıl Şükrullaha ait bulunan metinde kara harflerle gösterilen kelimeler ve edatlar, basıma temel tutulan Nuruosmaniye nushasında bulunmayıp öteki nushalarda bulunan kısımları gösterir. 27'nci sayfada italik harflerle

yazılan kısım ise yalnız Nuruosmaniye nushasında bulunup ötekilerde bulunmayan parçadır. Metinde bazı kelimeler parantez İçine alınmıştır. Bunlar aslında bulunmayıp mânânın daha iyi anlaşılması için benim tarafımdan eklenen kelimelerdir. Nushalar arasındaki küçük kelime farkları sayfaların altında gösterilmiş, manzum kısımlar manzum olarak tercüme olunmuştur. Eser, tarih öğretmeni olan zevcem Tolunay Atsız'a benden bir yadigârdır.

21/22 Şubat 1939 ATSIZ

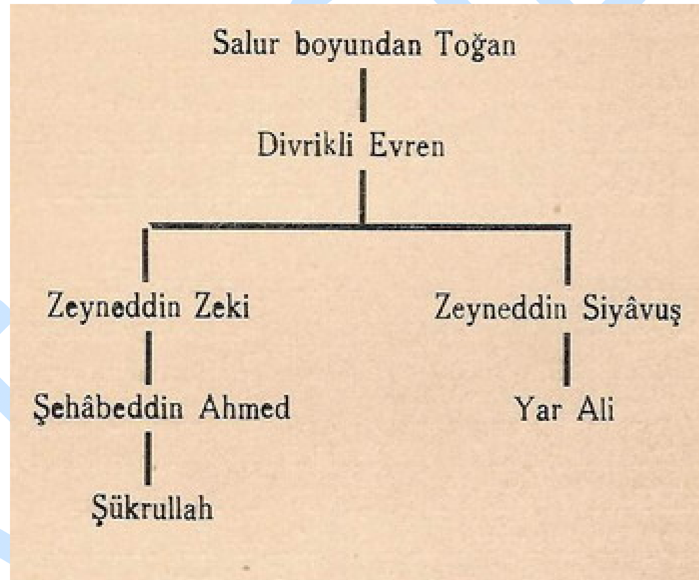
[1] Eski harfleri tanıyanlar arasında da fahiş okuma yanlışları yapanlar görülmektedir. Meselâ Edebiyat Fakültesinde eskiden tarih doçenti olan Akdes Nimet Kurat, Osmanlı tarihçilerinden «Neşrî» deki ibaresini «Nevlâ sultanım» okumak gibi (doğrusu: «Nola sultanum») çocukça bir acemilik yapmış, bu yazı da ciddî bir ilim dergisi olan Türkiyat Mecmuası'nda çıkmıştır (cilt III, sayfa 192, satır 11).

Şükrullah'ın Hayatı

Şükrullah 790 (1388) yılında doğdu[1] . Behcetüttevârîh'in başlangıcında söylediğine göre babası «Sehâbeddin Ahmed», dedesi de «Zeyneddin Zeki»[2]. Şükrullah, Behcetüttevârîh'te dedesi için «asrının biricik imamı» diyor.

Şükrullah'ın nereli olduğunu kat'î olarak bilmiyoruz. Eserlerinde buna dair bir şey söylemediği gibi Şükrullah hakkında malûmat veren kaynakların en eskileri olan Şakayik[3] ve Tâcüttevârîh[4] te de nereli olduğu bildirilmiyor. Kâtib Çelebi ise «Şehâb Ahmed oğlu Rûmlu Şükrullah» diye kaydediyor[5] . Sicill-i Osmânî müellifi Mehmed Süreyya Bey nereli olduğundan bahsetmiyor[6] . Bursalı Tahir Bey ise Amasyalı ve Yar Ali ile kardeş çocukları olduğunu söylüyorsa da[7] kaynak göstermiyor. Babinger de Tahir Beyden alarak Amasyalı ve Yar Ali ile kardeş çocuğu olduğunu tekrarlıyor[8].

Bursalı Tahir Bey bu malûmatı, ağızdan olarak Amasya Tarihi müellifi Hüseyin Hüsamettin Beyden almıştır sanıyorum. Hüseyin Hüsamettin Bey bu malûmatı bana da verdi. Hatta, Şükrullah'ın dedesinin babası olarak Divrikli Evren'i, onun babası olarak da Salur boyundan Toğan'ı gösterdi. Ancak kendisi bu malûmatı nereden aldığını vaktiyle not etmemiş olduğu için kaynağını kat'î olarak söyleyemedi. Amasyalı Hüsamettin ve Bursalı Tahir Beylerin verdiği malûmat doğru ise Şükrullahın şeceresini şöylece yapmak icap eder:

Fakat Şükrullah kendi eserlerinde babası ve dedesinden başka bir şey söylemediği için şimdilik ötekilerini ihtiyatla karşılamak icap eder.

Sükrullah, Behcetüttevârîh'in sonunda söylediğine göre 22 yasında Osman Oğullarının hizmetine girdi. 790 (= 1388) tarihinde doğduğuna göre bu iş aşağı yukarı 812 (1409) tarihinde oldu. Bu tarih Osmanlı şehzadelerinin çarpıştıkları yıllardan birine rastladığı için Şükrullahın hangisine yanaştığı kestirilemez. Ancak, daha sonraki Osmanlı tarihçilerinin çoğunda görülmeyen bir kat'iyetle Süleyman Çelebiyi Yıldırım Bayazıd'ın halefi olarak tanıyıp pek fazla övmesine[9] ve Süleyman Çelebiden sonra Rumeli'de Musa Çelebinin, Anadolu'da Mehmed Çelebi'nin meşru hükümdar olduklarını söylemesine göre ilk önce Süleyman Çelebi'nin hizmetinde bulunmuş olması, bir ihtimal olarak, akla geliyor. Daha sonraki Osmanlı tarihçilerinden çoğu nasıl, saygı dolayısı ile Yıldırım Bayazıdı eceliyle ölmüş gibi

gösteriyorlarsa Şükrullah da Süleyman Çelebi'yi eceliyle ölmüş gibi göstererek onun hakkında yüksek saygı beslediğini bize anlatıyor[10]. Halbuki aynı Sükrullah, Musa Çelebinin öldürülmesini, nazik bir dille olsa da, pek âlâ açığa vurabiliyor.

Bunlara bakarak ilk önce Süleyman Çelebi maiyetinde bulunduğunu, kat'î olmamakla beraber, söyleyebiliriz.

Şükrullah, ikinci Murad zamanında (1421-1451) parladı. Erdemi ve bilgisi ile herkes tarafından tanındı[11]. ikinci Murad'ın Şükrullah'a çok güvenci olduğundan büyük işlerinde onu kullanırdı[12].

Şükrullah'ın ilk siyasî vazifesi Karaman beği İbrahim Beğ (1424-1463) e elçi gitmek oldu. İbrahim Beğ 839 sonunda (1437) ikinci Murad'la çarpışıp yenildikten sonra barış yapmak üzere Karamanlı Mevlânâ Hamza'yı yollamıştı. Murad Beğ de karşılık olarak Karaman beğine Şükrullah'ı gönderdi[13].

İkinci olarak 852 (1449) de İkinci Murad tarafından, Karakoyunluların beği olan Cihanşah (1437-1467) a elçilikle gönderildi[14].

Şiiri ve musikiyi çok seven İkinci Murad, Şükrullah'a yalnız siyasî vazifeler vermekle kalmamış, musikiye ait iki eser de yazdırmıştır[15]. Galiba Şükrullah'ın ilk eserleri bunlardır. Fakat daha sonraki eserlerinde musikiye dair evvelce bîr şey yazdığını söylemiyor. O yalnız, 864 (1460) te acemce olarak yazdığı «Menhec ür-Reşâd» adlı din bilgisi kitabında «Enîs ül-'Ârifîin» i, kelâma ait «Kasîde-i İmâlî Şerhi» ni ve «Behcetüttevârîh» i zikrediyor ve onları yazdıktan sonra «Menhec ür-Reşâd»; kaleme aldığını söylüyor[16]. ihtimal ki din bilgini olan Şükrullah musikiye ait eserlerine değer vermemiş ve onun için de adlarını anmamıştır.

«Enîs ül-'Arifin» i Fatih zamanında yazmış olması icap eder. Çünkü bu kitabı kaydetmiş olan Kâtib Çelebi «Fatihin bilginlerinden Ahmed oğlu Şükrullah'ın eseridir» diyor[17].

Bundan sonra «Kasîde-i İmâlî Şerhi» ni yazdı. Bu eserin kelâma ait olduğunu «Menhec ür-Reşâd» adlı eserinin başlangıcında kendisi söylüyor.

661 muharreminde (kânunuevvel 1456) Behcetüttevârîh'i yazmağa başladı. O sırada kendisine bağlanan maaşla Bursa'da oturuyordu[18].

Aynı 861 yılında (her halde yaz aylarında ki 145 7 ye rastlar) Fatihin oğulları Bayazıd'la Mustafan'ın Edirne'de yapılan sünnet düğünlerinde bulunarak merasim ve ziyafette Hızır Beğ Çelebi ile birlikte padişahın karşısında oturdu[19]. Fatih'in sağında Mevlânâ Fahreddin, solunda da Mevlânâ Tûsî[20] oturduğuna göre padişahın bunları Şükrullah'dan üstün tuttuğu anlaşılıyor. Bu mecliste Kur'an okunmuş ve bu bilginler okunan ayetleri tefsir etmişlerdir.

Şükrullah, bu düğün sırasında her halde Behcetüttevârîh'in mühim bir kısmını yazmış ve Edirne'ye getirmiş bulunuyordu. Hızır Beğ Çelebi ve Mevlânâ Tûsî Behcetüttevârîh'in başındaki takrizlerini her halde bu sırada yazmışlardır.

Behcetüttevârih 863 (1459) te bitti ve sadırazam Mahmud Paşa'ya ithaf olundu. 864 (1460) te «Menhec ür-Reşâd» adlı eserini yazdı[21]. Ayasofya kütüphanesinde 2112 sayıda olan bu acemce eser bir dîn kitabıdır. 12 bölüme ayrılmıştır. 112 yapraktır. Şükrullah bu kitabı 145 bilgiye dayanarak ve 58 kitaba başvurarak yazdığım söylüyor. Kitabın sonunda 145 bilgi ile 58 kitabın adları sayılmıştır.

868 muharreminde (15 eylül - 14 teşrinievvel 1463) Bursa'da «Cami 'üd-Da'avât» (Dualar Dergisi) adlı eserini yazmağa başladı. Bazı arkadaşları 1 0 muharrem (24 eylül 1463) günü kendisini hatırlayarak bir dua kitabı yazmasını rica ettiler. O da bunu kabul ederek 868 cemaziyelevveli ortasında (1464 başlangıcı) kitabı Bursa'da bitirdi[22]. Kitap 22 bölümden ibarettir. Türlü hallerde, yerlerde ve zamanlarda okunacak duaları yazmaktadır. Ayasofya nushası 959 (1552) da istinsah edilmiştir.

Bursalı Tahir Bey ve ondan alarak Th. Seif «Fütuhat fi l-Cifr» adlı eseri de Şükrullah'a isnat ediyorlar[23]. Fakat, bu. bizim Şükrullah'ın değil, Şirvanlı Şükrullah'ındır[24].

Şükrullah'ın nerede ve hangi yılda öldüğünü bilmiyoruz. Bursalı Tahir Bey ve ondan alarak Babinger 894 (1489) te ölüp İstanbul'da Şeyh Vefa mezarlığına gömüldüğünü yazıyorlarsa da[25] doğru değildir. Çünkü Şeyh Vefada gömülü olan Şükrullah'ın Şirvanlı Sükrullah olduğunu Şakayik tercümesi bize bildirdiği gibi [26] 1489 da ölümünü kabul edersek Şükrullah'ın 100 yıl yaşamış olması icap eder ki bu da pek uzak bir ihtimaldir. Çünkü Şükrullah'ın daha Behcetüttevârîh'i yazarken, yani 70 yaşını biraz geçmişken, kocamışlık dolayısı ile duygularının azalmasından şikâyet etmesine göre bundan sonra daha 30 yıl yaşamış olması kolayca kabul olunamaz.

Th. Seif'in, 894 ü mürettip yanlışı farzederek Şükrullah'ın ölümünü 864 e irca etmek istemesi de yanlıştır. Çünkü «Cami 'üd-Da'avât» ı 868 de yazmıştır.

Şeyh Vefa mezarlığı karma karışık olup mezar taşlarının bir kısmı toprak altında kalmış, bir kısmı da kırılmış olduğundan burada her hangi bir Sükrullah adına bir mezar taşı görülmemektedir. Şükrullah'ın Bursa'da ölüp orada gömülmüş olması akla daha uygun geliyor.

Şükrullah'ın «Ahmed Çelebi» adında bir oğlu olduğunu biliyoruz. Sultan Cem Bursa'yı 886 (1482) tarihinde zaptettikten sonra ikinci Bayazıd'a bir elçi heyeti göndermişti. Bu heyet Çelebi Sultan Mehmedin kızı «Selcuk Sultan» ile «Mevlânâ Ayaş» ve «Sükrullah oğlu Ahmed Çelebi» den mürekkepti [27].

[1] 861 muharreminde (1456 sonu) yazmağa başladığı Behcetüttevârîh'in başlangıcında yaşının 70'i geçtiğini söylüyor. Behcetüttevârîh'in sonunda 22 yasından beri Osman Oğullarına dua ile meşgul olduğunu, yani onların hizmetinde bulunduğunu ve 22 yaşından bu kitabı yazdığı tarihe kadar 51 yıl geçtiğini söylüyor. Demek ki kitabı 73 yaşında bitirmiştir. İleride de göstereceğimiz Üzere kitap 863 (1458-1459) te bitmiştir. Şu halde 861 de yaşı 70 i geçen yani 71 yaşında bulunan Şükrullah'ın 863 te 73 yaşında bulunması ve bu hesaba göre de 790 (1388) da doğmuş olması gerekir.

[2] Şakayik tercümesinde (s. 114) metnin dışında, Şükrullah'ın babasının adının «Ahmed» olduğu bazı büyük bilginlerin yazılarına dayanılarak söylenmektedir. Fakat bu bilginlerin adı zikrolunmuyor.

[3] Şakayik tercümesi, 114-115.

[4] Hoca Sadeddin, Tâcüttevârîh, II, 452.

[5] Keşfüzzünûn, I, 205. «Rûm» sözünün mânâsı kat'î olarak belli değildir. Anadolu ve Rumeli ile birlikte bütün Türkiye mânâsına geldiği gibi yalnız «Anadolu» ve «Amasya ve Tokat çevresi» mânâsına da gelir. Netekirn Şükrullah. Çelebi Sultan Mehmed çağını anlatırken şöyle diyor: «Ansızın Rum'da yani Amasya, Tokat ve yörelerinde karışıklıklar, kargaşalıklar oldu»).

[6]Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, III, 154.

[7] Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 332.

[8] Babinger, Die Gesehichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke, 19.

[9] Şükrullahın, Süleyman Çelebiyi Överken, Ahmedî'yi taklid etmiş olması pek muhtemeldir. Bununla beraber, sırf bu taklid dolayısı ile, ilk önce onun maiyetinde bulunmuş olması fikrini birdenbire reddetmeğe de imkân yoktur.

[10] Yıldırımdan sonra Süleyman Beğin padişah olduğunu söyleyen Enveri, onun Musa Çelebi tarafından öldürüldüğünü açıkça yazarak ona Sükrullah kadar yüksek saygı göstermemiş oluyor (Düsturnâme, 91).

[11] Mecdi, Şakayik tercümesi, 114; Hoca Sadeddin, Tâcüttevârîh, II, 542; Bursalı Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 332. Tahir Beyin, Şükrullah: aynı zamanda doktor olarak göstermesi yanlıştır. Merhum Tahir Bey bizim Şükrullah'ı Fatih Mehmed devri bilginlerinden Şirvanlı Şükrullah ile karıştırmaktadır («Şirvanlı Şükrullah» için bakınız : Şakayik tercümesi, 236; Tâcüttevârîh, II, 517).

[12] Mecdi, Şakayik tercümesi, 114.

[13] Âşık Paşa Zade, Tevârîh-i Âl-i Osman, İstanbul basımı, 121, Laypzig basımı, 109; Hoca Sadeddin, Tâcüttevârîh, I, 358; Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen undIhre Werke, 19. Hammer yanlış olarak Şükrullah'ın Germiyan beğine gönderildiğini yazıyor. «Germiyan» ile Karaman» ı karıştırmıştır (Ata Bey tercümesi, II, 254). Süreyya Bey de yanlış olarak Fatih Mehmed Han tarafından Karaman oğluna gönderildiğini yazıyor (Sicill-i Osmânî, III, 154).

[14] Bu vak'a yalnız Nuruosmaniye nüshasında vardır (s. 307). Bebcetüttevârîh'in öteki nüshalarında ve tercümelerinde bu kısım yoktur.

[15] Fuad Köprülü Anadolu'da Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış, XV inci asır (Yeni Türk Mecmuası, sayı 5, sayfa 378, şubat 1932). Fuad Köprülü bu malumatın kaynağı olarak şunu gösteriyor: Albert Lavignac, Encyclopedie de la Musique, 2978. Bursalı Tahir Bey, Şükrullah'ın musikiye intisabı olduğunu da söylüyor (Osmanlı Müellifleri, I. 332). Fakat merhumun, bu malûmatı nereden aldığı belli değildir.

[16] «Menhec ür-Reşâd» başlangıcı (Ayasofya yazmaları, numara 2112).

[17] Keşfüzzünûn, I, 169.

[18] Behcetüttevârih başlangıcı.

[19] Âşık Paşa Zade, Tevârîh-i Âl-i Osman, İstanbul basımı, 148-149, Laypzig basımı, 140-141; Th. Seif bunu yanlışlıkla 860 ta olmuş gibi gösteriyor (Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrüllâh's persischer Universalgesthichte-Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, II, 67). Her halde Âşık Paşa Zadenin, tarihleri, her vak'anın sonunda söylediğine dikkat etmeden Belgrad seferi tarihi olan 860 ı koymuş olacak.

[20] Bu isim Âşık Paşa Zadede «Mevlânâ Tosyavî» diye geçiyor. Bunun bir yanlışlık olduğu muhakkaktır. Şakayikte «Tosyavî» adı ile bir bilginden bahsolunmuyor. Şakayikte İkinci Murad devri bilginlerinden bir «Mevlânâ Alâaddîn-i Tûsî» zikrolunuyor (s. 117-120). Aynı zamanda Behcetütevârîh'de «Hızır Beğ Çelebi», «Muhiddîn ül-Hüsrevî» ve «Mevlânâ Tûsî» nin takrizleri vardır. Her halde Edirne'deki sünnet düğününde, kitabının bir kısmını yazmış olan Şükrullah, o bilginlere yazdığı kısımları göstermiş, onlar da o küçük manzum takrizleri yazmışlardır.

[21] Menhec ür-Reşâd başlangıcı (Ayasofya. 2112). Şakayik tercümesinde, sayfanın kenarında «Minhâc ür-Reşâd» diye kayıtlıdır (s. 114). Bursalı Tahir Bey bu kitabın adının «Menhec ür-Reşâd fî Sülük il-'İbâd» olduğunu söylüyor (Osmanlı

Müellifleri, I, 332). Kâtib Çelebi sadece «Minhâc ür-Reşâd» diye kaydediyor (Keşfüzzünûn, II. 549). Th. Seif bunun bir nüshasının Ley-dende olduğunu bildiriyor (Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, II, 67).

[22] Cami'üd-Da'avât başlangıcı (Ayasofya, 2782).

[23] Bursalı Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 332; Th. Seif, Der Abschnitt Über die Osmanen in Şükrüllâh's persischer Universalgeschichte, 67 (Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Band II, 1923-1925).

[24] Kâtib Çelebi, Keşfüzzünûn, II. 175.

[25] Bursalı Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 332; Babinger. Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke. 20.

[26] Mecdi, Şakayik tercümesi, 236. Merhum Tahir Bey, bizim Şükrullah'ın hacca giderek Mısır bilginlerinden de «istifâze» ettiğini söylemekle yine öteki Sükrullah ile bunu karıştırıyor. Tahir Beyin bu sözünü doğru olarak kabul eden Th. Seif ise «istifâze» kelimesini yanlış sanarak bunun doğrusunun «istifade» olması gerektiğini söylüyor (Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrüllâh's persischer Universalgeschichte, 67). Bir şarkiyat bilgininin «istifâze» kelimesini bilmeyişi ve her hangi bir lügat kitabına bakmadan bunu reddetmesi gariptir.

[27] Hoca Sadeddin, Tâcüttevârîh, II, 10.

Behcetüttevârîh

Behcetüttevârîh'in Değeri

Behcetüttevârîh, Osmanlılar çağında çok tanınmış olan umumî tarihlerdendir. Gerek acemce aslının, gerekse 16'ncı asırda yapılan Türkçe tercümesinin bugün oldukça çok nüshalarının bulunması bunu gösterir. Çok okunduğu için çok istinsah edilen bütün yazmaların başına geldiği gibi Behcetüttevârîh'in de müellif eliyle yazılmış bir nüshasını veya çok eski bir kopyasını bulmak kabil olamamıştır. İstinsah tarihi belli olanlardan Viyana yazması 936 (1530) tarihlidir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nusha 958 (1551) de Karatova'da istinsah edilmiştir. Londra yazması ise 1263 (1846) tarihlidir. Demek ki son asra kadar Behcetüttevârîh okunmuştur, içinde ansiklopedik malûmatın bulunuşu ve umumî bir İslâm tarihi oluşu onu asırlarca «okunan bir kitap» olarak değerlendirmiştir.

Fakat tarih bakımından asıl değeri eski Türkler ve Fatih'in tahta oturuşuna kadar Osmanlılar tarihinden bahsetmesi dolayısı iledir. Şükrullah, kitabının birinci bölümünde dünyadaki belli başlı milletlerden bahsederken «dokuz boy Türkler» için bir kısım ayırmış ve kısaca Türkler'den de bahsetmiştir. Burada verdiği malûmat tarihten çok etnografya bilgisidir. Fakat yine istifadelidir.

Behcetüttevârîh'in başlangıcında, kitabın kaynakları arasında Karahanlılar'dan İbrahim Tamgaç Han adına yazılmış Mecdeddin Mehmed Adnan'ın bir tarihinden bahis vardır[1]. Şükrullah'ın eski Türkler hakkındaki malûmatı buradan aldığı düşünülebilir. Fakat 'Avfînin «Cevâmi 'ül-Hikâyât ve Levâmi 'ür-Rivâyât» adlı eserinde de Türkler hakkındaki kısım Behcetüttevârîh'teki malûmata çok benziyor. Şükrullah'ın birçok cümleleri 'Avfîninkilerin aynıdır. Yalnız 'Avfideki bazı tafsilât Şükrullah'ta yoktur. Her ikisinin de Mecdeddînden almış olması da kabildir.

Profesör Zeki Valîdi 17 mart 1938 tarihiyle Almanya'daki Bonn şehrinden yazdığı bir mektupta Mecdeddîn, 'Avfî ve Şükrullahın Türklere ait malûmatının «Şerefüz-zamân-ı Mervezî» nin «Tabâyi 'ül-Hayvana[2] adlı eserinden alınmış olduğunu ve bu eserin nüshasının Hindistan'da bulunarak Londra!ya götürüldüğünü haber verdi.

Profesör, bu hususta Minorski'nin kendisine mektup yazdığını da bildiriyor. Fakat o eser neşrolunmadan önce kat'î bir şey söylemek imkânsızdır.

Behcetüttevârîh'te eski Türkler hakkında verilen malûmatın en mühimi Oğuzlar'la Kunlar'ın aynı kavim olduğunun söylenmesidir. Osmanlılar hakkında verilen malûmat ise daha ehemiyetlidir. Çünkü Şükrullah 50 yıl Osmanlı padişahlarının hizmetinde bulunarak Çelebi Mehmed, İkinci Murad ve Fatih devirlerini görmüş, böylelikle kitabının mühim bir kısmında kendi zamanındaki vak'aları anlatmıştır. Bundan dolayı 810 (1407) yılından başlayarak anlattığı vak'alar için bir ana kaynaktır.

Behcetüttevârîh'in değerini arttıran başka bir sebep de bugün elde bulunan Osmanlı tarihine ait kaynakların İskendernâme'den sonra en eskisi olmasıdır. Şükrullahtan daha önce yazmış olan Yahşi Fakih, Hamzavî ve Semerkandlı Alâaddinin esesleri ve Behcetüttevârîh'le aşağı yukarı aynı yıllarda

yazılmış olan Enverî'nin «Teferrücnâme» si elde olmadığı için, bugün, Ahmedi'nin İskendernâmesi'nden sonra en eski Osmanlı tarihidir.

Şükruilah bütün vak'aları pek kusa yazmış, daha ziyade padişahları övüp yaptıkları hayratlar hakkında tafsilât vermiştir.

Behcetüttevârîh 937 (1530-1531) tarihinde Mustafa Fârsî tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, 982 (1574) te «Cami 'ül-Tevârîh» adlı bir tarih yazan «Zaim Mîr Mehmed Kâtib» kaynak olarak ondan istifade etmiş, Kâtib Çelebi de Behcetüttevârîh'i görüp Keşfüzzünûna kaydetmiştir, Son zamanlarda bazı müellifler, küçük ölçüde olmakla beraber, Şükrullah'ı kaynak olarak kullanmışlardır. 1925 te Theodor Seif «Mittellungen zur Osmanischen Geschichte» nin ikinci cildinde (s. 63-128) Behcetüttevârîh'in Osmanlılara ait kısmını acemce metin ve almanca tercümesiyle birlikte neşretmiştir. Sükrullah'ın hayatı ve eseri hakkında Seif'in verdiği malûmat eksik ve yanlıştır. Metnin tercümesinde de bazı mühimce yanlışlar yapmıştır[3].

[1] Bu kitap, Behcetüttevârîh'in Nuruosmanîye nüshasında zîkrolünmuyor. Türkçe olsun, acemce olsun öteki bütün nüshalarda zikrolunmuştur.

[2] İbn-i Mühennâ lügatinde (s. 185) bu kitap zikrolunmaktadır. İbn-i Mühennâ, «Tabâyi 'ül-Hayvân» müellifini «Şerefüzzamân el-Tabîb ül-Mervezî» diye zikrediyor. Kâtib Çelebi ise «Tabâyi "ül-Hayvân» adlı eserin müellifi olarak «İbn-i Baxtîşû' üt-Tabîb»i gösteriyor (Keşfüzzünûn, II, 86) ve kitabın hangi yılda yazıldığını bildirmiyor.

[3] Meselâ 360.000 demek olan سیصد و شصت هزار 60.300 diye tercüme etmiştir (s. 118-119).

Behcetüttevârîh'in Mahiyeti

Behcetüttevârîh bir umumî tarih olarak yazılmıştır. Fakat daha ziyade bir İslâm tarihidir. İslâm tarihinin dışında kalan kısımlardan yalnız, bütün islâm ve Türk dünyasında malûm olan İran'ın destanı tarihi anlatılmıştır. Bununla beraber Behcetüttevârîh yalnız bir tarih değil, ayni zamanda tabiî tarih, coğrafya, etnografya, kozmoğrafya ve din kitabıdır. Şükrullah insanların tarihine girmeden Önce «akıl» ve «nefs» in yaradılışından; feleklerin, bürclerin, yıldızların zuhurundan; ateş, hava, su ve toprağın yaradılışından ve keyfiyetinden; insanın bütün uzuvlarının nasıl meydana geldiğinden; dünyanın yedi iklim ve yedi denizinden; Çinliler, Türkler, Rumlular (yani Avrupalılar) , Araplar, Hintliler, Habeşler gibi belli başlı mîlletlerden bahsetmektedir.

Bundan sonra Adem ile insanlığın tarihine girmektedir. Fakat Şükrullah daha ziyade bir İslâm tarihi yazmak maksadını güttüğü için kitabın 9 bölümü yalavaçlardan ve İslâm tarihinden, 3 yahut 4 bölümü de diğer tarihlerden bahsetmektedir.

«3 yahut 4» diyerek kat'î bîr sayı söylememekliğimin sebebi şudur: Behcetütte-vârîhin Nuruosmaniye nushası 12 bölümdür. Fatih Sultan Mehmedin tarihi olacak olan 13 üncü bölümü Şükrullah ayrıca bir kitap halinde yazmak istediğini söylemektedir. Halbuki öteki beş nusha, yani Ayasofya, Bayazıd, Üniversite, Fatih ve Revan nushaları doğrudan doğruya 13 bolümden ibarettir.

Zaten nushaları farklarına göre iki kısıma ayırmak lâzımdır: Birinci kısımda yalnız Nuruosmaniye nushası, ikinci kısımda da öteki nushalar vardır. Avrupa kütüphanelerinde bulunan nushalar da ikinci kısım nushalardandır. Nuruosmaniye nushası ile ikinci kısım nushalar arasındaki belli başlı farklar şunlardır:

1) Nuruosmaniye nushası 12 bolüm olduğu halde ikinci kısım nushalar 13 bölümdür.

2) Nuruosmaniye nushasında müellif, ikinci Murad tarafından 852 (1449) de Karakoyunlular beği Cihanşah'a gönderildiğini ve burada Osmanlılar'ın ataları ile Karakoyunluların atalarının kardeş olup Osmanlıların atasının Karakoyunlular atasından «ağa» olduğunun Cihanşah tarafından söylendiğini yazmaktadır. Öteki nushalarda bu kısım yoktur.

3) Nuruosmaniye nushasının basında Behcetüttevârîh'in vezir Mahmud Paşa'ya sunulduğu yazılmaktadır, ikinci kısım nushaların başında bu kayıt yoktur. Bununla beraber Ayasofya nushası müstesna olmak üzere diğerlerinin sonunda Fatih'ten sonra Mahmud Paşa'nın adı anılmaktadır.

4) İkinci kısım nushalarda, Nuruosmaniye nushasında bulunmayan bazı ufak cümleler ve kelimeler vardır. Bu fazlalıklar tarihî malûmata yeni bir şey eklememektedir. Yalnız ikinci kısım nushalarda olan bu fazlalıkları metnin tercümesinde kara harflerle gösterdim.

Nuruosmaniye nushası ile ikinci kısım nushaların ayrıldığı Bölümler şöyledir:

Bölüm:	Nuruosmaniye Nushası	İkinci Kısım Nushalar
Birinci Bölüm:	Acunun ve açundakilerm yaradılışı	Acunun ve açundakilerin yaradılışı
İkinci Bölüm:	Bazı ünlü yalavaçların tarihi	Bazı ünlü yalavaçların tarihi
Üçüncü Bölüm:	Muhammed'in ataları	Muhammed'in ataları
Dördüncü Bölüm:	Muhammed'in doğumu ve tarihi	Muhammed'in doğumu ve tarihi
Beşinci Bölüm:	Muhammed'in zevceleri, çoluk çocuğu	Muhammed'in zevceleri, çoluk çocuğu
Altıncı Bölüm:	On muştulular	On muştulular
Yedinci Bölüm:	Yalavacm on muştululardan başka öteki arkadaşları	Yalavacm on muştululardan başka öteki arkadaşları
Sekizinci Bölüm:	Büyük imamlar	Büyük imamlar
Dokuzuncu Bölüm:	Ünlü şeyhler	Ünlü şeyhler
Onuncu Bölüm:	Acem padişahları	Ünlü bilgeler ve Yunanlılar
On birinci Bölüm:	Emevî, Abbasî, Alevî halife-leriyle Selçüklülerden bazıları	Acem padişahları
On ikinci Bölüm:	Osmanlılar	Emevî, Abbasî, Alevî halife-leriyle Selçüklülerden bazıları
On üçüncü Bölüm:	--------	Osmanlılar

Nuruosrnaniye nushası ile ikinci kısım nushalar arasındaki bu ayrılıklar acaba Behçetüttevârîh'in, Sükrullah tarafından iki defa tertip olunmasından mı ileri geliyor? Nushaların hemen hepsi nisbeten yeni bir zamanda istinsah edildikleri ve en eskisi Şükrullahtan 70-80 yıl sonra kopya edildiği için, bu iki kısım nushalardan hangisinin daha önce tertip edilmiş olduğunu kestirmek güçtür. Ancak Behcetüttevârîh'in iki defa tertip olunduğuna dair bazı deliller vardır. İhtimal ki Nuruosrnaniye nushasında bulunup Osmanlılar'la Karakoyunlu hanedanlarının akrabalığını söyleyen kısımlar Fatih Sultan Mehmed tarafından hoş görülmediği için Sükrullah eserini ikinci defa tertip ederek biraz değiştirmeğe mecbur kalmıştır. Bu sebep akla uygun geliyor. Çünkü Anadolu beğlerinin hepsinden kuvvetli olan Fatih, siyasî düşmanları olan Akkoyunlular tarafından yenilmiş Karakoyunlularla akraba olmayı elbette istemezdi. Zaten ikinci kısım nushaların başında Mahmud Paşanın adının gelmeyişi de manâlıdır. Demek ki Sükrullah ilk önce Nuruosrnaniye nushasına benzeyen eserini yazıp sadırazam Mahmud Paşaya sundu. Fakat sonra Fatih bundan hoşlanmadı. Sükrullah da eserini ikinci defa tertip etmeğe mecbur kaldı. Fakat bu sırada Mahmud Paşa sadırazamlıktan düşmüş olduğu için kitabın başında, eserin Mahmud Paşa'ya İthaf olunduğunu gösteren sözler kaldırıldı. Mahmud Paşa'nın ilk sadırazamlığı 857 - 872 (1453-1467) arasında, ikincisi 877 - 878 (1472-1473) arasında sürdüğü için kitabın ikinci defa tertibini 872-877 (1467-1472) arasında olarak, şimdilik, kabul edebiliriz.

Behcetüttevârîh'in Kaynakları

Behcetüttevârîh'i yazarken Şükrullah'ın hangi kaynaklardan, hele hangi tarihî kaynaklardan asığlanmış olduğunu gereğince bilmiyoruz. Kendisi, kitabının başında bir takım kaynakların adını sayıyorsa da bunu olduğu gibi kabul etmek doğru değildir. Çünkü Şükrullah'ın kaynak diye gösterdiği kitapların hepsini gördüğü şüpheli olduğu gibi bir takım kaynaklarından da hiç bahsetmediği muhakkaktır.

Meselâ Mecdeddîn Mehmed Adnan'ın tarihini Şükrullah'ın gördüğü muhakkak değildir. Sonra, Osmanlı tarihinin İkinci Murad'dan önceki devirleri için hangi kaynaklara başvurduğunu bildirmiyor. Behcetüttevârîh'in başlangıcında adlarını saydığı tarihlerden hiçbirisi Osmanlı tarihinden bahseden kaynaklar olmadığı için Şükrullah'ın Osmanlı tarihi için bazı kaynakları okuduğu muhakkaktır. Fakat nedense bunların adim söylemiyor.

Behcetüttevârîh'in başlangıcında Şükrullah tarihe, coğrafyaya, tefsire ait kaynaklarından bir kısmının adlarını sayıyor. Başlangıçta adını söylemediği iki tarihi de metinde, sırası geldiği zaman zikrediyor. Bunlar «Sahîhüttevârîh» ile «Benâketî» tarihidir.

Şimdi Şükrullah'ın tarihe ait kaynaklarını kısaca gözden geçirelim:

1— Hammâd oğlu Ali oğlu Hasan'jn «Qût ül-Ervâh»ı: Şükrullah'ın, kendi kaynaklan arasında en başta saydığı ve sık sık nakiller yaptığı bu acemce tarihin nüshası Esad Efendi kütüphanesinde 2202 numaradadır. Kitabın tam adı «Qût ül-Ervâh ve Yâqût ül-Erbâh» tır. 98 yapraktır. Umumî ve kısa bir İslâm tarihidir. Dünyanın yaradılışından başlayarak yalavaçlar, Muhammet, nesebi, doğuşu, savaşları, zevceleri, sonra dört halife, Emevîler, Abbasîler, Alevî halifeler, daha sonra da Selçüklüler ve İlhanlılar anlatılıyor. Selçüklülere ait kısım 84b- 86a yapraklarındadır. Bu tarihte zikrolunan en son vak'a, İlhanlılar'ın ünlü veziri Çoban Beğin ölümüdür. Çoban 728 (1328) de öldüğüne göre kitabın 1330 yıllarında yazıldığı anlaşılıyor. Selçüklüler kısmı çok yanlıştır. Meselâ burada «Selçuk» , kadın olarak gösteriliyor. Bununla beraber Şükrullah, kendi tarihinin şemasını bundan almışa benziyor.

2— Şeyh Ca'fer Muhammed-i Taberî'nin tarihi: Taberî, 839-923 yılları arasında yaşamıştır. Yazdığı tarih dünyanın yaradılışından 915 Temmuzuna kadar gelmekte ve yıl yıl vukuatı mufassal olarak anlatmaktadır. Mısır'da ve Leyden'de basılmıştır. Mısırda 1326 da basılan basımda kitabın adı «Târîh ül-Umem ve 'l-Mülûk» olarak gösterilmiştir. Leyden basınımın adı ise «Târîh ür-Rüsül ve "LMüîûk» tür. Bugün elde bulunan Taberî tarihi asıl eserin bir hülâsasıdır. Asıl eser kaybolmuştur.

Mısır basımında her ciltteki vukuat şöyle taksim olunmuştur:

Birinci cilt: Yaradılış, Yahudi yalavaçları ve kıratları tarihi, Güstâsb'a kadar İran tarihi (295 sayfa).

İkinci cilt: İslamların istilâsına kadar Iran tarihi, İslâmiyetten önceki Araplar, Yalavacın nesebi, 2'nci göçüm yılı sonuna kadar olan vukuat (300 sayfa)

Üçüncü cilt: 3 - 1 1'inci yıllar (22 7 sayfa).

Dördüncü cilt: 12-22'nci yıllar (267 sayfa).

Beşinci cilt: 23-36'nci yıllar (244 sayfa).

Altıncı cilt: 3 7-61'inci yıllar (2 75 sayfa).

Yedinci cilt: 62 - 79 uncu yıllar (283 sayfa).

Sekizinci cilt: 80 - 125'inci yıllar (301 sayfa).

Dokuzuncu cilt: 126 - 165'inci yıllar (347 sayfa).

Onuncu cilt: 166 - 225'inci yıllar (367 sayfa).

On birinci cilt: 226 - 302'nci yıllar (41] sayfa).

On ikinci cilt: Kurtubalı «'Arîb» in zeylidir. 291-320 yıllarını alır (96 sayfa).

On üçüncü cilt: Taberî'nin tercümeihal kitabıdır. 192 göçüm yılma kadar ölen ünlü kişilerin kısaca hayatlarından ve neseplerinden bahseder (122 sayfa).

963 te Taberînin tarihi, Sâmânîlerin veziri «Ebû Ali Muhammed ül-Bel'amî» nin isteği üzerine ve ihtimal ki kendisi tarafından gözden geçirilerek Acemce'ye çevrildi. Bu çevirmede eser kısaltıldı ise de başka kaynakların da yardımı ile, bilhassa eski zamanlar tarihi için, çok izahlı ve doğru oldu. Bu eser sonradan Türkçe ve Arapça'ya da çevrildi. Bugün kütüphanelerimizde Taberî tarihi diye görülen eserler budur.

3— Kadı Beyzâvî'nin tarihi: Kâtib Çelebiye göre 684 (1286) tarihinde ölen (Kesfüzzünûn, II, 604) Kadı Beyzâvî'nin acemce tarihi «Nizâmüttevârîh» adındadır. Âdemden başlayıp 674 (12 75) e kadar gelir.

Yalavaçları, halifeleri, Emevîleri, Abbâsîleri, Saffârîleri, Sâmânîleri, Gaznelileri, Deylemlileri, Selçüklüleri, Selefkîleri, Harzemşahları ve Moğolları anlatır.

4— İbn-i Cevzî'nin tarihi: Bağdadlı İbn-i Cevzî (1116 - 1200) nin Arapça tarihi «Muntazam fî Târîh il-Ümem» adındadır. Dünyanın yaradılışından «Müstazî» (f 1 70 - 1180) nin halifeliğine kadardır. 3444 te Türkiye'ye gelen Horasanlı bilgin «Musannifek» (1400 - 1470) tarafından da kısaltılarak düzeltilmiştir ve «El-Muntazam ve Mültakat ül-Mültezem» adı konmuştur.

5— Şemseddîn-i Hirevî'nin tarihi: Bu müellifin kendisi ve eseri hakkında hiç bir malûmat bulamadım. Herat tarafındaki Kert hanedanını kuran Şemseddin Mehmed (1245-12 77) in şairliği malûmsa da tarih yazdığına dair bir şey bilmiyoruz. Zaten Sükrullah bu müellif hakkında «mevlânâ» sıfatını kullandığına göre bunun bilginler sınıfına mensup olması lâzımdır. 1430 da ölen ünlü tarihçi Hafız Ebru da Heratlı ise de lâkabı Nûreddin'dir. Bundan dolayı Heratlı Şemseddi'nin kim olduğu şimdilik meçhul kalmaktadır.

6— Buhârî'nin tarihî: Buhârî (810- 870) nin tarihî eseri hadisçilerin hayatına dair yazdığı «Târih ül-Kebîr» ve bunun muhtasarı olan «Târîh üs-Sagîr» dir. Bir de vekayinâmesi olduğu söyleniyor.

7— İbn-i Hallikân'ın tarihî: İbn-i Hallikân (1211 - 1282) in eserinin adı «Ve feyât ül-A'yan» dır. 1256-1274 yıllan arasında yazmıştır. Tercümeihal ve edebiyat tarihi bakımından mühimdir.

8 — Mecdeddîn Mehmed Adnan'ın tarihi: Bu eser hakkında da malûmatımız yoktur. Kâtib Çelebi bunun adının «Târîh-i Türkistan» olduğunu söylüyorsa da (Keşfüzzünûn I, 222) fazla tafsilât vermiyor. Bu kitap İbrahim Tamgaç Han adına yazılmıştır. Bu İbrahim Tamgaç Hanı'n kim olduğunu tayin etmek de güçtür. Çünkü Karahanlılar'da birkaç tane İbrahim Tamgaç vardır. Biri 1049-1068 yılları arasında Karahanlı devletinin hakanı olan «Böri Tegin İbrahim Tamgaç Han» dır. İkincisi on ikinci asrın sonlarında Semerkand hanı olan «ibrahim Kılıç Tamgaç Han» dır. Üçüncüsü, birinci İbrahim Tamgaç Han'ın torunu Süleyman Tegin'in oğlu İbrahim Tamgaç Han'dır. Dördüncüsü de üçüncüsünün kardeşi oğlu «Mehmed İbrahim Tamgaç Han» dır. On üçüncü asrın ortalarında yaşamıştır,

9 — Benâketî tarihi: Asıl adı Davud olan Benâketî 730 (1329-1330) da ölmüştür. 717 (1317-1318) tarihinde Reşîdeddînin Câmi'üttevârîh'ini düzeltip değiştirerek yazdığı tarihinin adı «Ravzatü Uli l-Elbâb fî Tevârîh il-Ekâbiri ve l-Ensâb» dır. Son yılların vak'alarına dair bazı kısa malûmat istisna edilirse, müellif bu eserde Reşîdeddînin Câmi'üttevârîhini düzeltip değiştirerek yeniden yazmakla iktifa etmiştir. Fazla bir değeri de yoktur.

10 — Sahîhüttevârîh: Kâtib Çelebi'de de adı geçmeyen bu tarih hakkında hiçbir malûmat bulamadım.

Görülüyor ki, Şükrullah'ın adını söylediği tarihî kaynaklarından hiçbiri Osmanlı tarihinden bahseden eserler değildir, Osmanlı tarihine ait kısımları nereden alarak yazdığını bilmiyoruz. Şimdiki halde bildiğimiz yalnız Ahmedî'nin İskendernâmesi'nden istifade ettiğidir. Bunun böyle olduğu Ahmedî'deki bazı cümlelerin aynen Şükrullah'da bulunmasından anlaşılıyor. Bu, pek göze çarpan benzerliklerden bir kısmı, Türkiyat Mecmuasının altıncı sayısında Ahmedî hakkında bir tetkik neşredecek olan Nihad Sami Banarlı'ya, tarafımdan verilmiş ve onun tarafından makalesine eklenmiştir. Fakat Şükrullah'ın

Ahmedî'den başka kaynaklara başvurduğu da muhakkaktır. Meselâ Ahmedî'de olmayan Çelebi Sultan Mehmed ve Musa Çelebi devirleri için her halde asığlandığı kitaplar olmuştur. Yine Ahmedî'de soylenmeyen Niğebolu savaşını da yalnız kulaktan kapma bilgi ile yazdığı düşünülemez. Bu savaş olurken Şükrullah küçük bir çocuktu. O, ihtimal ki bugün ele geçmeyen Yahşi Fakih, Hamzavî ve Semerkandlı Alâaddin'in eserlerini görmüştü. Şükrullah'ın bunların adını anmaması ya bunları pek bilinen kitaplar olarak saymasından, yahut da onlara değer vermemesindendir. Şükrullah eserini acemce yazdığı için belki o zamanın bazı okumuşlarınca moda olduğu üzere Türkçe eserleri değersiz görmüş, bundan dolayı adlarını saymağa lüzum görmemiştir.

Bununla beraber iyi bir tarihçi değildir. Kitabında Seçüklülere dair verdiği malûmat çok eksik ve yanlıştır. Müellifin Selçuk tarihine ait kaynakları bulup görememesi her halde bilmediğindendir. İslâm tarihiyle eski İran tarihine ait kaynaklar Türk dünyasında çok tanındığı için Şükrullah bunları kolayca tedarik edebilmiştir. Fakat Selçuk tarihine ait ana kaynaklar o kadar bol ve tanınmış olmadığı için iyi bir tarihçi olmayan Şükrullah bunlardan habersiz kalmıştır.

Behcetüttevârîh'in Yazıldığı Yıl

Şükrullah, kitabını 861 muharreminde (1456 sonu) yazdığım Behcetüttevârîh'in başlangıcında söylüyor. Bunu kitaba başladığı tarih olarak anlamalıyız. Çünkü kitabının başka yerlerinden, bunun 862 (1457) hatta 863 (1458)te yazıldığı mânâsı da çıkıyor. Meselâ muhtelif nushalarda başka başka yerlerde bulunan bir parçada[1] bu tezat göze çarpıyor. Bu parçaya göre Şükrullah Behcetüttevârîh'in iki dilekle yazıldığını söylüyor. Bu iki dilek şudur:

I- Adem'den Fatih'in tahta oturuşuna kadar kaç yıl olduğunu bilmek.

II- Yalavaçların, beğlerin, sultanların, halifelerin soy soplarını ve tarihlerini öğrenmek.

Bundan sonra Şükrullah tarihte Mecusi (eski Acem)lerin, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların olmak üzere dört rivayet olduğunu, Mecûsîlerin Adem'den Muhamme'de kadar 6172 yıl, Yahudiler'in Adem'den Musa'ya kadar 4340 yıl, Hıristiyanların Âdem'den İsa'ya kadar 5972 yıl hesapladıklarını kaydettikten sonra en doğru ve düzgün rivayetin Muhammed'in amcası oğlu olan Abbas oğlu Abdullah'ın rivayeti olduğunu söylüyor. Buna göre de Âdem'den Muhammed'e kadar geçmiş olan 6075 yılı şöyle bölüyor:

Âdem'den Nuh'a dek	2250	Yıl
Nuh tufanından İbrahim'e dek	1089	Yıl
İbrahim'den Musa'ya dek	565	Yıl
Musa'dan Süleyman'a dek	536	Yıl
Süleyman'dan İskender'e dek	717	Yıl
İskender'den İsa'nın doğumun adek	494	Yıl
İsa'dan Muhammed'e dek	361	Yıl
Muhammed'in doğumundan Medine'ye göçümüne dek	10	Yıl
Göçümünden ölümüne dek	13	Yıl

Burada, Muhammed'in doğumundan Medine'ye göçümüne değin 50 yıl (doğrusu 54 yıl) ve İsa'dan Muhammed'e kadar 361 yıl gösterilmesi gibi küçük büyük tarih yanlışlarını, mevzuumuzun dışında olduğu için, bir yana bırakalım. Bizi burada asıl ilgilendiren nokta Muhammed'in ölümünden sonraya ait olmak üzere zikrettiği rakkamlardır. Şükrullah «Muhammed'in ölümünden sonra bu kitabın yazılışına kadar 849[2] yıl geçmiştir ki Fatih'in tahta çıkışının sekizinci yılıdır» diyor.

Muhammet, Şükrullah'a göre göçümün 13'üncü yılında öldüğüne göre[3] kitabın 849 + 13 = 862'de yazılmış olması icap eder.

Fatih'in tahta son çıkışı 855 te olduğuna ve Şükrullah Fatihi yalnız bir defa tahta çıkmış gibi gösterdiğine göre de yine bu kitabın 855 + 8 = 863 te yazılmış olması lâzım gelir.

Biraz daha aşağıda da Osman Gazi'nin ölümünden Behcetüttevârîh'in yazılışına kadar 153 yıl geçtiğini söylüyor. Şükrullah, Osman Gazi'nin ölümünü 710 da gösterdiğine göre bu sefer de Behcetüttevârîh'in 710 + 153 = 863 te yazılmış olması gerektir. Hepsi Şükrullah'ın ağzından çıkan bu üç rakkamı bağdaştırmak için kitabın 861-863 yıllan arasında yazılmış olduğunu kabul etmekten başka çıkar yol yoktur. Büyük bir ihtimalle Şükrullah esere 861 de başlamış, 863 te bitirmiştir.

Fatih'in tahta çıkışının sekizinci yılında yazıldığını gösteren satırlar bütün nushalarda varsa da Osman Gazi'nin ölümünden 153 yıl sonra yazıldığı yalnız Nuruosmaniye nushasında kayıtlıdır. Bu satırların müstensihler tarafından eklendiğini gösteren hiçbir delil olmadığı için Şükrullah tarafından yazıldığını kabul etmeğe mütemayilim. O halde, yukarıda da söylediğim gibi kitap 861 de yazılmağa başlanmış, 863 te de bitirilmiştir. Böyle bir kitabın da iki yılda yazılmış olması pek tabiidir.

[1] Bu parça asıl nushanın 48-49'uncu sayfalarında, yani birinci bölümün sonundadır. Revan nushasında yaprak 7a-7b de ve kitabın başlangıcından önceki fihristinin sonundadır. Ayasofya nushasında yaprak 58b-59b de; Fatih nushasında 71a-71b de; Bayazıd nushasında 104-106'ncı sayfalardadır.

[2] Ayasofya nushasında, hiç şüphesiz müstensih yanlışı olarak, «846».

[3] Hakikatte Muhammet göçümün 11 nci yılında ölmüştür.

Behcetüttevârîh'in Nushaları

Babinger, «Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke» (Osmanlı Tarihçileri ve Eserleri) adlı eserinde Behcetüttevârîh'in İstanbul kütüphanelerinde acemce dört nushasını gösteriyor. Bunlardan Veliyeddin Efendi kütüphanesinde 2342 numarada gösterdiği nusha acemce değildir. Kanunî devrinde bu kitap «Fârsî» mahlesli bir şair tarafından Türkçe'ye çevrildiği için Babinger bu «Fârsî» yi «acemce» mânâsına almış ve yanılmıştır. Benim görebildiğime göre İstanbul kütüphanelerinde Behcetüttevârîh'in altı nushası vardır:

I— Nuruosmaniye 3059: Ötekilerden farklı olan ve basıma temel tutulan nus
hadır. 328 sayfadır. İmlâ yanlışları vardır. Ne zaman istinsah olunduğuna dair bir kaydı yoktur.

II— Bayazıd Umumî 4902: Yaprak numarası konmamıştı. Ben 552 sayfa olarak sayıp numaraladım. Her sayfasında 15 satır olan ve Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmi Âlem Sultan tarafından 1266 da vakfedilen bu kitabın da istinsah tarihi yoktur. Has isimlerde epey yanlışları var.

III— Revan 1538: Sayfada 15 satır olmak üzere 245 yapraktır. Aynı imlâ yanlışları bunda da göze çarpıyor. İstinsah tarihi belli değildir. Osmanlılar kısmının son satırlarında epey kelimeler atlanarak yazılmıştır. Fasılları da umumiyetle karışıktır. Yazısı güzel olmakla beraber dikkatsiz yazılmıştır.

IV— Ayasofya 2990: Sayfada 15 satır olmak üzere 302 yapraktır. Sultan Mahmud vakıflarındandır. İstinsah tarihi belli değildir. Has isimlerde çok imlâ yanlışı var.

V— Üniversite, acemce yazmalar 801 (eski numarası: Halis Efendi 2212):

Sayfada 22 satır olmak üzere 117 yapraktır, ikinci yaprak kopmuşsa da yaprak numarası konurken buna dikkat edilmemiştir. Süleyman Paşa kölelerinden Abdullah oğlu Yusuf tarafından Karatova kasabasında 958 rebiülâhınnda (mayıs 1551) cumartesi günü istinsahı bitirilmiştir.

VI— Fatih 4203. Sayfada 13 satır olarak 365 yapraktır. Sultan Mahmud vakıflarındandır. İstinsah tarihi belli değildir. Aynı imlâ yanlışları bunda da var.

Ricam üzerine Bursa ve Kastamonu kütüphanelerine bakan arkadaşlarım Gökyayoğlu Orhan Saik ve Gölpınarlı-Oğlu Abdülbâkî oralarda Behcetüttevârîh nushaları olmadığım bana bildirdilerse de Türkiye'nin öbür şehirlerinde bulunup bulunmadığını öğrenemedim.

Babinger Avrupa kütüphanelerinde bulunan Behcetüttevârîh nushalarını bize bildiriyor. Bu nushalar şunlardır:

I— Viyana, Millî Kütüphane, 828 (Flügel katalogu, II, 64) .

II— Londra, Britiş Müzeum, 1627 (Rieu, farsça yazmalar katalogu, 884)

III— Paris, Millî Kütüphane, 90 ve 91 (Blochet, farsça yazmalar katalogu, I, 210; Schefer 161 ve 190).

IV— Petresburg, 269 (Rosen, farsça yazmalar katalogu, 113).

Bunlardan başka bîr de Münih'te (Kıral ve Devlet Kütüphanesi, Arap ve Acem yazmaları tekmile defteri, s, 183) Behcetüttevârîh nushası olduğunu Th. Seif bize bildiriyor.

Türkiye dışında bulunan nushalardan, Th. Seif'in basımına esas olan Viyana ve Münih nushaları İstanbul'un ikinci kısım nushalarının (yani Nuruosmaniye nushasından gayrı nushaların) aynıdır. Londra, Paris ve Petersburg nushalarından her hangi birinin Nuruosmaniye nushasına benzeyip benzemediğini bilmiyorum.

İstanbul kütüphanelerinde bulunan nushaların hiçbirisi ve Th. Seif'in verdiği izahata göre Viyana ve Münih nushaları müellifin kendi eliyle yazdığı nushalar değildir. Hatta içindeki yanlışların çokluğuna, tertiplerindeki bazı karışıklıklara bakarak bunlardan hiçbirisinin müellifin yazdığı nushadan istisnab edilmiş olmadığını bile söyleyebilirim.

İstanbul nushalarında, kitabı teşkil eden 12-13 bölümden her birinin hangi sayfa veya yapraklan tuttuğunu, kontrol etmek isteyenlere yardım olmak üzere aşağıda gösteriyorum.

Bölüm	N.osmaniye (Sayfa)	Bayazıd (Sayfa)	Fatih (Yaprak)	Üniversite (Yaprak)	Ayasofya (Yaprak)	Revan (Yaprak)
1	6-49	24-110	18^{a}-74^{b}	4^{b}-23^{a}	16^{a}-62^{a}	12^{a}-48^{a}
2	19-65	110-139	74^{b}-94^{a}	23^{a}-29^{a}	6^{a}-78^{b}	48^{a}-59^{b}
3	65-78	139-161	94^{a}-108^{a}	29^{a}-33^{a}	78^{b}-90^{b}	59^{b}-69^{b}
4	78-99	161-197	$108^{b-}131^{a}$	33^{a}-40^{b}	90^{b}-109^{b}	69^{b}-85^{b}
5	99-116	197-223	131^{a}-148^{a}	40^{b}-46^{a}	109^{b}-124^{b}	85^{b}-96^{b}
6	116-134	223-252	149^{a}-167^{a}	46^{a}-51^{b}	124^{b}-140^{a}	96-108"
7	134-152	252-280	167^{a}-185^{a}	51^{b}-57^{b}	140^{a}-155^{b}	$108^{b-}120^{b}$
8	152-167	280-302	185^{a}-200^{a}	57^{b}-62^{a}	155^{b}-168^{b}	120^{b}-130^{b}
9	167-175	302-338	200^{a}-223^{a}	62^{a}-69^{b}	168^{b}-188^{b}	130^{b}-146^{a}
10	175-239	338-314	223^{a}-227^{b}	69^{b}-71^{a}	188^{b}-192^{b}	146^{a}-149^{b}
11	239-309	345-432	227^{b}-286^{a}	71^{a}-89^{b}	192^{b}-239^{a}	149^{b}-189^{b}
12	309-328	432-521	286^{a}-349^{b}	89^{a}-110^{b}	239^{a}-287^{b}	189^{b}-233^{a}
13	--	524-552	349^{b}-369^{b}	110^{b}-117^{a}	287^{b}-301^{b}	233^{a}-245^{a}

Şükrullah, Behcetüttevârîh'teki bölümlere «bâb» adını vermektedir. Bazı bâbları da birkaç fasla ayırarak mütalea etmektedir. Meselâ bunlardan birinci bâb 14 fasla ayrılmıştır. Birinci bâbın 14 üncü faslı da ayrıca 12 makaleden mürekkeptir ki bu makalelerin altıncısı dokuz boy Türkler'den bahsediyor.

Behcetüttevârîh'in On Altıncı Asırda Yapılan Türkçe Tercümesi:

« Mahbûbu Kulûb ül-'Arifin»

Behcetüttevârîh, Kanunî Sultan Süleyman çağında Türkçe'ye çevrilmiştir. Çeviren Mustafa Fârsî[1] adında bir şairdir. Mustafa Fârsî, Behcetültevârîh'e Şükrullah tarafından yazılan başlangıcı değiştirerek, yani bazı sözler ekleyip bazılarını çıkararak tercüme etmiştir. Asıl metinde de bazı eksiklikler vardır.

Mustafa Fârsî, tercümenin başlangıcında Tanrı'yı, Yalavacı, Kanunî Sultan Süleyman'ı, veziriazam İbrahim Paşa'yı övdükten sonra Muhaç savaşında gösterdiği yararlıktan dolayı İbrahim Paşa için bir manzume yazıyor ve böyle kahraman beğlere eskilerin halini bildirmek için, vaktiyle Firdevsî'nin Şehnameyi Arapça'dan Acemce'ye Mahmud Sebük Tegin adına nazmetmesi gibi kendisinin de Behcetüttevârîh'i Acemce'den Türkçe'ye çevirdiğini söylüyor. Tarih sevenlerin Arap, Acem, Türk dillerinde kitaplar yazıp devirlerinin beğlerine, vezirlerine sunmaları gibi kendisinin de bu Behcetüttevârîh'i hazırlara destan ve kayıplara armağan olmak için Tanrı'nın, yalavaçların yardımı; geçmiş erenlerin, bilginlerin, erdemlilerin himmeti ve İbrahim Paşa'nın iltifatı ile tercümeye başladığını anlatıyor. Tercümeye başladığı tarihin de 20 muharrem 937 (13 eylül 1530) çarşamba günü olduğunu kaydediyor.

Yine Mustafa Fârsî'nin ifadesine göre vaktinin çoğunu mollalar ve beğlerin sohbeti ile geçiren ve değerli tefsir, hadis ve tarih kitaplarından nerede görmediği bir kitap olduğunu işitse uğraşarak onu mutlak ele geçiren Yeniçeriler kâtibi Şehâbeddin Beğ o-zamanm ileri gelenlerince okadar tanınmayan bu kitabı bulup Yeniçeri ağası Mehmed Ağaya iletmiş, Mehmed Ağa da kendisine vererek Türkçeye çevirmesini emretmiştir. Fârsî bunların dileği üzerine tercüme ettiğini söyledikten sonra kitabı okuyup dinleyenlerden hayır dua beklediğini kaydederek tercümeye başlıyor.

İstanbul kütüphanelerinde, Mustafa Fârsî tarafından Mahbûbu Kulûb ül-'Arifîn adı verilen Behcetüttevârîh tercümesinin sekiz nüshası vardır. Bunlardan yedisinde mütercim kendisini «Fârsî» diye, birinde de «Mustafa» diye tanıtıyor. Kendisini Mustafa olarak tanıttığı nüsha Veliyeddin Efendi kütüphanesindeki 2342 numaralı nushadır.

Aynı zamanda bu nushada İbrahim Paşayı öven satırlar da yoktur. İbrahim Paşa 942 ramazanında (1536) idam olunduğuna göre ihtimal ki Mustafa Fârsî de kitabının başlangıcını değiştirerek yeniden yazmak lüzumunu duymuş, yahut da bir müstensih İbrahim Paşayı öven satırları çıkarmıştır.

İstanbul nushaları şunlardır :

I— Hafid Efendi 222. Tercümeler içinde en iyi nusha budur.

II— Fatih 4202. Üsküplü İdris adında bîr mevlevî dervişi tarafından 1007 şevvalinde (mayıs 1599) istinsah edilmiştir.

III— Revan 1096. Güzel bir nushadır. Fakat yanlışlı ve istinsah tarihi belli değil.

IV— Esad Efendi 2213. Bu nusha 1077 ramazanında (mart 1667) Molla Ali oğlu Hacı Mehmed tarafından istinsah olunmuştur.

V— Veliyeddin Efendi 2342. Bunda mütercim kendisini Mustafa diye tanıtıyor.

VI— Veliyeddin Efendi 2343. Bu nushada Osmanlılar kısmı yoktur. Müellif kendisini Fârsî diye tanıtıyor.

VII— Üniversite, Türkçe yazmalar, 670. Karışık ve eksik bir nushadır.

VIII— Üniversite, Türkçe yazmalar,2381. Bunda Osmanlılar kısmı yoktur.

Babinger'in Türkçe nushalar hakkında verdiği malûmat da yanlış ve eksiktir. Fatih kütüphanesindeki 4203 numaralı acemce nushayı Türkçe olarak gösterdiği gibi Veliyeddin Efendi kütüphanesindeki 2342 numaralı Türkçe nushayı da acemce olarak kaydediyor. Hafid Efendi ve Revandaki Türkçe nushalarla Üniversite kütüphanesin -deki iki Türkçe nushanın birinden habersiz kalmıştır.

Babinger'in verdiği malûmata göre[2] Türkiye dışındaki Türkçe nushalar şunlardır:

I— Berlin, Devlet Kütüphanesi, 3349.
II— Paris, Milli Kütüphane, Schefer katalogu, 1031.
III— Kahire, Kıral Kütüphanesi, 233.

[1] Mustafa Fârsî İstanbullu'dur. Acemceyi seviyordu. Güzel şiirleri vardır (Sehî Tezkeresi, 130).

[2] Die Geschicrıtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke, 20.

Bu kitap Tanrı kullarının en güçsüz ve yoksullarından Şükrullah'ın yazdığı kitaplardandır ki beğlik direklerinin desteği, vezirlik göğü nün yalazı, kişi oğullarının işlerinin onarıcısı, acunda vezirlerin sultanı, beğlerle sultanların öğütçüsü, suyun ve balçığın özü, ada sana ihtiyacı olmayanın kutlu adına sunulmuştur.

YAKARIŞ

Şol acunda dâima mes'ûd ola
Nâmı gibi akıbet mahmûd ola

Ey Tanrı! Seçilmiş yalavacın, arı soyunun, iyi arkadaşlarının yüzü suyuna onun çağını mengülüğe ulaştır, ululuk ağacını göz değmesi fırtınasından koru.

Bağışlıyan, Esirgiyen Tanrı Adı ile. Güvencim Onadır.

Övmeler, kamu nesneyi yaratıp güden, bütün dirileri yarattıktan sonra yok eden Tanrıya'dır. O Tanrıya ki eller onun yönüne açılır, alınlar onun önünde yere kapanır. Biz onu sonsuz, tükenme bilmez övme ile övüp sınırsız şükür ile ona şükrederiz. Tanıklık getiririz ki tek başına, ortaksız olarak bir Tanrı vardır. Başka hiçbir tapacak yoktur. Bu tanıklığımızın temelleri ulu, dalları budaklan yücedir.

Yine tanıklık getiririz ki Muhammet bütün kişilere gönderilmiştir. Kur'andan Önce inmiş olan bütün bitiklerde yüksek sıfatlarla sıfatlandırılıp övülmüştür. Yalavaçlık göğsü onunla kabarmış, yiğitlik tanı onunla ağarmıştır.

Deyiş

Kur'an bize erdemlerinin hepsini övmüş,
Tevrat ile İncil onu hem muştulamıştır.

O Muhammet Tanrı'nın kulu ve elçisidîr. Karanlıklar aydınlıklara, aydınlıklar karanlıklara girip çıktıkça Tanrı onu ve çoluk çocuğunu esirgesin. Bulutların çevresinde çakınlar çaktıkça Tanrı, Muhammed'in çoluk çocuğuna intisap ile yücelttiği hayırlı arkadaşlarını yarlıgasın.

Deyiş

Yoldaşları Yalavacın Ak yüzlü, soy yoldaştılar;
Muhammet'le bir ağacın Gölgesinde andlaştılar1.

Gündüz gün doğdukça, gecelerin karanlığında yolculuk edenlere gökte ay doğdukça Tanrının selâmı onlara olsun. Mekkeli ve Medineli doğru Özlü Muhammedin yolunca giden imamlardan da Tanrı razı olsun.

Bundan sonra, Tanrı topraklarını ısıtsın, asrının biricik imamı Zeyneddin Zekinin oğlu olan yüce ve değerli imam Şehâbeddİn Ahmed'in oğlu olup büyük küçük suçlarını gizlemiyen güçsüz ve yoksul kul, Şükrullah arzeder ki: Tanrı ülkelerini yaşatıp hanlıklarını mengü kılsın, yüceliklerini berkitip yakınlarına yardım edip yağılarını yok etsin, islâmlığın ve müslümanlarm sultanı, din yoluna savaşıp uğraşanların yardımcısı, kâfirlerin ve kötülükte ayak diriyenlerin öldürücüsü, Tanrıya yakınların yardımcısı, Tanrı yağılarının yoyucusu, Osman ocağından, Tanrının yarlıgayıp esirgenliğine ulaştırdığı Sultan Murad'ın oğlu yüce Sultan Mehmed'in kutlu gününde İslâm bilginleri söz götürmez saygı bulup gönül rahatına erip bolluğa kavuştular. Her biri gönül rahatı ile bir bucağa çekilip adı yüce ulu Tanrı'ya tapınır oldular. Dahi yüce sultanlık ulusunun hanlığının uzaması, günlerinin artması için Tanrı'ya yalvarmaktadırlar.

Bu değersiz, her ne denlü yüce hatırlarına gelecek kadar değerli değildi ama "iyilerin bardağından toprağın da payı vardır” sözünce, ülkeler açıp dini koruyan hazret, bu gönülden duacının halinden bildi ki yaş yetmişi geçip kocamışlığın güçsüzlüğünden duygular tatsızlaşmış ve muhtaç kişilerin kıblesi olan ulu eşiğinden ayrı kalmıştı, iyiliğinden ötürü, yetecek kadar bir akçayı yüce eşiğinden tayin buyurdu ki her gün eriştîrmektedirler. Bu yalansız kul da Uçmağa benzeyen Bursa başkentinde, işten el çekerek bir bucağa çekilmişti.

Deyiş

Şu Bursa'nın her şeyi, suyu, taşı, toprağı
Mis gibi bir sücüdür ve bulunmaz bir cevher.
iyilerin durağı; bilgi, altın kaynağı;
Yalnızlar sığınağı; Tanrı'nın baktığı yer!

Bu bucakta gücü yettiğince, onun için Tanrıya' yakarıp onu övmekten geri kalmıyordu. Bütün gece gündüz, kamuya azık veren ulu Tanrı'ya, yüce sultanın ülkesindeki işler düzeninde gitsin diye yalvarıyordu. Ya yüce Tanrı bitiğini okuyarak, ya yalavacın sözlerine göz gezdirerek uğraşıp' sevabını, Tanrı yardımcılarını yüce etsin, ulu padişahın ata dedeleri ruhuna gönderiyordu. Çağların en kutlusu olan bir çağda, saatlerin en mutlusu olan bir saatte bu yoksul, basını düşünceye, gönlünü dalgınlık denizine salmıştı. İki acun ağasının3 sözleri, haberleri gönlünden geçerken usuna iki hadis geldik

Biri "Ebî Hüreyre"den alınmış olarak ,Ebû Abdullah Muhammed İbn-i İsma'îl-i Buhâri"nin kitabındaki şu hadisti : "Bulunduğum çağa eriyinceye kadar hep kişi oğullarının en iyisinden gönderildim.

Öteki "Vâsilet ibn ül-Esqa"dan alınmış olarak "Ebu Hüseyin İbn-i Haccâc İbn-İ Müslim ül-Quşeyrî"nin kitabındaki şu hadisti : "Tanrı İbrahim'in çocuklarından İsmail'i seçti. İsmail'in çocuklarından Kenâne'yi seçti. Kenâne oğullarından Kureyş'i seçti. Kureyş oğullarından Hâsım'ı seçti. Hâsım oğullarından da beni seçti".

Cevher saçan mânâları ile bu inci gibi sözler bu yoksulun usundan geçince içine şu korku düştü : Değerli ömür, gücün ve sevincin kesilip güçsüzlüğün ve sıkıntının başlangıcı olan yedinci onu geçti. Bundan dolayıdır ki:

Deyiş

Yaş altmış, Ömür kış;
0 Yaş yetmiş, iş bitmiş;

Öteki acun ve hakikî durak olan öz ve mengü acun için hiçbir azık yok.

Deyiş

Dirliğini asığsız harcayıp geçirenler
Ne bir iyilik görür, ne de iyilik eder.

Kendi halini dünya ve ahiret hüsranlıları arasında gördü. Düşündükten sonra kurra çekti. Ona hediye olarak bu kitabı yazmak düştü.

Amma kendi kendime dedim ki: " Ey ömrünü havaya vermiş olan! Senin hiçbir hünerin yok. Hangi erdem ve ululuk İle, hangi söz ve belâgatle mânâya güvenerek bu işi üzerine alabilirsin? "Uzak düşünen usum bana şöyle cevap verdi: "Tanrı hakkı için ey şaşkın! Kendini küçük görüp güvenemiyorsan, hiç olmazsa 71 yıl acun bilginlerinin yüzünü görüp asrın erdemlilerine yakın da mı olmadın? Her harmandan bir başak, her bucaktan bir azık bulduysan iş olup bitmiştir".

Mısra

Her neyin varsa hüner gösterecek, durma getir!

Bu esirgeyici öğüdü duyunca donmuş düşüncemde ve sönmüş anlayışımda bir İstek doğdu:

Soyunu sopunu, doğumunu, durumunu yazmakla Tanrı'nın, elçisin: bağışladığı iyilikleri uzun uzadıya anlatır, erdemlerini açığa vurmak için seçkinliğini arayıp ortaya koyarsın. Sırası ile zevcelerini ve soy soplarını açıkça söylersin. Çocuklarını, amcalarını, olabildiği kadar doğru olarak, söylenmesi gerekenleri, on muştuluların4 Tanrı elçisi Muhamrnet'in atalarına değin olan bağlılıklarını kâğıda geçirirsin. Böylelikle kamusunun soyu arı Âdem'e ulaştırılmış olur. Tanrı hepsinden razı olsun, on muştuluların öz menkabeleri, erdemleri. Ömürlerinin niteliği, durumları belli olur'. Tanrı onları esirgesin, İslâmlık yolunu ışıklandıran, din yolunu arayanlara kılavuzluk eden mezhep imamları ile fakihlerin; tarih, hadis, tefsir bilginlerinin halleri, sözleri, yaptıkları, nice yaşadıkları ve hünerleri bilinir. Her ne denlü tarihçiler doğru ve düzgün sözlerle tarih toplayıp mânâ cevherleriyle inci delmişlerse de uzun olmaları yüzünden usanç getirirler.

Bu bilgisi az değersize gelince: Kolum erdemlere erişemeyecek kadar kısa, bilgim olgunluk yönünden azdır. Sevdiği şeyleri elde etmek benim gibilere güçtür. Ben bu eseri ancak dilediğine yardım eden, kamuyu işitip gören Tanrı'dan yardım dileyip meded umarak yazdım. Onun yarlıgayıcı rızasına has olmak ve doğru yola çağıran sevgilisinin şefaatini celbeylemek üzere yanlışlık ve eksiklikten korunarak, bozuk ve sürçük söz söylemekten çekinerek " Mevlânâ Hasan İbn-i 'Alî İbn-i Hammâd"ın ." Qût ül-Ervâh" adlı tarihinden, "Şeyh Ca'fer Muhammed-i Taberî"nin, " Kadı Beyzâvî"nin, "İbn-i Cevzî"nin, "Mevlânâ Şemseddîn-i Hirevî"nin, Ebû 'Abdullah Muhammed İbn-i İsma'îl-i Cu'îî nin, "İbn-i

Hallikân"ın tarihlerinden ve "Mevlânâ Mecdeddîn Mehmed Adnan"ın Hatay'da Sultan İbrahim Tamğaç Han için yazdığı tarihten, "Kitâb-ı Usûl ül-Eqâlîm" den, "Kitâb ül-Memâlik" ten, "Kİtâb ül-Mesâlik" ten, "Mansûrî"nin " 'U-yûn üt-Tefâsîr" i, "Şeyh Şehâbeddîn" in " 'Uyun üt-Tefâsîr" i, "Kevaşî"nİn tefsiri, "Tefsîr-i Qurret ül-'Uyûn" , "Sa'lebî"nin "Tefsîr-i Keşf-i Beyân" gibi tefsir kitaplarından; hikmet, heyet, nücum, hendese, riyaziye, tabiiye, tıp ilimlerinden, ,"Sİyer ül-Mülûk" ten ve "Zübdet ül-Usûl" den çoğu az etmek, bini bir kısaltmak suretiyle topladım. Fakat öylesine ki: Onların araya soktukları inceliklerden, şakalardan, öğütlerden bir teki yitmedi.

Tanrı, iyiliğini üzerlerine bol etsin, ulu bilginler, yüce beğler ve ak kemik olsun, kara kemik olsun başkaları bu tarihi, hele Tanrının esirgenliği üzerine olsun iki acun ağası, Tanrı elçisi Muhammet ile onun sehâbelerinin5, zevcelerinin, çocuklarının ve mezhep imamları ile fakihlerin, hadiscilerin ve hafızların tarihini okumağa istek duyup içten gelme bir sebeple gönüllerine bir istek düşerse bu kısaltılmış küçük kitabı alıp hoşnutluk gözü ile bakalar ve eskilerin tarihe geçirdikleri ne ki varsa onda bulalar. Tarihle ilişiği olmayan birçok sayfaları da elde edeler. Tâ ki: Gönüllerinin pâk gelini sevinç koltuğunda kendini göstersin. Çünkü bu bilginin iki faydası vardır:

Birincisi şudur: İki acunda bahtiyarlık mayası olan din bilgisi ve acunlar idisinin sözlerinin tefsiri bu bilgi ile bilinir. Zira adı yüce olsun, Yaradan açun işleri için acun ağasına kesin sözlü Kur'an'ını göndermiştir.

İkincisi şudur: Geçmiş olaylar üzerinde iyi düşünen bilir ki öncekiler acunun ve acundakilerin işini doğrultuncaya kadar, bir ülkenin düşmesine sebep olan hareketlerden sakınıp çekinmeği bilinceye kadar ve devletin sürüp gitmesine yarayacak biçimde çalışmağı kavrayıncaya kadar ne güçlüklere katlanmışlardır.

Velhâsıl söz götürmez ki acun ve din faydaları bu bilgi ile elde edilir.

Geçmiş bilginler ve eski bilgeler "kesin bilgileri anlamak, yaşamağı bilmek, ülke işlerini yerine getirmek için tarih bilgisinden yahşırak nesne yoktur" demişler ve farzları Ödedikten sonraki çağlarını esenlik üzerlerine olsun, yalavaçlarla eski bilginlerin ve hanların tarihini okumağa vermişlerdir.

Bundan dolayı Tanrı'dan yardım dileyip uğur ve kut sayarak acunun yaratılmasından ve yaratılmasının sebebinden ve bazı ünlü yalavaçların tarihinden başlayıp beğlerle sultanların tarihinde bitirmek ve 12 [1] bölüme ayrılmak üzere bu tarihi yazıp adım Behcetüttevârîh (= Tarihler Bezeği) koydum. Başarıp bitirmek için Tanrı'ya bel bağladım.

Bu nazlı gelin, bu güzel turfanda yemiş 861 göçüm yılının muharreminde (=1456 sonu), Alp Arslan oğlu Melikşah'ın koyduğu Celâli tarihine göre 385'te, Sultan Mahmud Gazan Han'ın koyduğu han tarihine göre 160'ta ve Müslümanlığın ve Müslümanların padişahı; gaziler ve din uğruna savaşanların sultanı; Tanrının gölgesi; korkusuzluk ve rahatlığın mayası; durağı zuhal, ululuğu müşteri, atılışı merih, tahtı güneş, bahtı zühre, değeri utârid, çadırı ay gibi

Beyit

İlgisi çok, yaşı az, himmeti yüksek kişi
Ülke alıp acunu elinde tutmak işi

Olanın devlet gününde yazıldı. O umutla ki saltanat direklerinin desteği; vezirlik göğünün yalazı; ülke işlerine çeki düzen veren; Müslümanların işlerini düzelten; bütün yaratıkların yardımcısı; Tanrı'nın gücü ile güçlendirilmiş; devletin, dünyanın, dinin dolun ayı Mahmud Paşa6 Hazretlerinin yüce sanı ve kutlu adı ile ün bulsun.

Deyiş

Onun ululuğunda acun bir nokta kalır,
Onun yüceliğinden insanlık ışık alır.

Tanrım! Onun yüksekliğini mengü kıl. Gölgesini kamu Müslüın ani arın üzerine uzat.

Deyiş

Yüce lâkaplar ile onu övmek boş emek,
Tecellî gecesinde ay ışığı ne gerek?

Sahbân7 bu çağda sağ olup bin yıl yaşasaydı da bütün ömrünü onun ünlü hayatını yazmağa verseydi, bin harmandan başka, türlü nimetlerden azık toplasaydı yine yazıp söyliyemez ve onun düşünceleriyle iyi işlerinin güzelliğini, usu ile adaletinin olgunluğu nu, u ile acımasının çokluğunu anlatmakta beceriksizlik gösterirdi. Her şahın işi bir piyade ile, ülkelerin işi de rık'a ile biter.

Her yönde ulu olanlarla belagat bilgisinde ileri gidenlerin iyiliğinden umud ki: Bir hatırı kırık ve gönlü sınık kişinin emeği sonucu olan bu kırık dökük derlemeyi görüp bilince yanlışlarına göz yumup bağışlasınlar. Düzeltmeğe çalışsınlar. Eksiklerini alay ile açığa vurup din karmdaşlığı perdesini yırtmasınlar. Çünkü suçları örtücü olan Tanrı, suçları Örten kullarını sever.

[1] Öteki nüshalarda: 13

Dokuz Boy Türkler

Türkler çokluk bir budundur. Kolları sayısızdır. Bir takımı çöllerde, bozkırlarda yaşarlar. Bir takımı şehirlerde otururlar. Eskiden on iki boy idiler. Ulu boylarından olan «Oğuz»8 boyu kalabalıktı. Kimisi dokuz boy demişlerdir. Onlardan biri Oğuz boyu idi. Selçuk9 de bu boydandı. Çingiz Han çıkıp devlet kurduğu sırada ortada gö rünmüşlerse de Selçüklülerin aslı Türk'tü. Çingiz Han'ın devlet gününde Türkler'in ve Türkmenler'in, Türkistan, Hıtay, Hotan, Çin ve Maçin şehirlerinin gidisi baştan başa değişip çoğu Moğol kılıcına yem oldu. Ev barkları, yer yurtları darmadağın oldu. Yüce Tanrı dilerse bunların halleri kendi yerlerinde söylenecektir. Çünkü eski bilginlerin göreneğînce kamu nesneyi öz yerinde söylemek gerektir. Ulu Tanrı korsa, bu güçsüz de geçmişlerin ve öncekilerin halinden, kendi yerlerinde azıcık bahsedecektir.

Birinci boy: «Oğuz» lardır. Bunlara «Kun»10 da derler. Hıtay ülkesinden çıkmışlardır. Öz yurtlarını ot ve yem darlığından ötürü bırakmışlardır.

İkinci boy: «Kay»11lardır. Bunların sayısı Oğuzlardan artıktır. Kaylar «Sarı»12ülkesine düşmüşlerdir ki Peçenek ülkesi ile Ermeni Denizi13 kıyıları yanındadır.

Üçüncü boy: «Kırkız»14 adındadır. Bunlar da çokluk budundur. Yerleri Peçeneklerle Kimekler arasındadır. Fakat Kimekler onların şimalindedir. Kırkız ululları ölülerini yakarlar. Derler ki «Kırkız» karabudundan bir kişi imiş. Adına «Mağsun»15 derlermiş. Onların sayılı günlerinden bir günde bir takım kimseler Mağsunun çevresine gelirlermiş. Oyun ve saz erlerini toplarlarmış. Sücü içerlermiş. Meclis kızışınca Mağsun sar'alı gibi yere düşermiş. O kişiler bu yıl acunda ne olacak diye sorarlarmış. Mağsun yılın darlığından, bolluğundan haber verirmiş. O sapıklar da doğru sanıp ona saygı gösterirlermiş.

Dördüncü boy: «Karluk»16 lardır. Oturdukları yer «Tölüs Dağı»17dır. O altın dağıdır. Yani o dağda altın bulunur. Onlar, padişahlarına âsi olup Türkistan ülkesinden dışarı çıkmışlar, bir takımı da İslâm ellerine gelmişlerdir. Dokuz urukturlar: Üçü «Çigil», üçü «Hebtal»18, biri «Bedev»19, biri «Kükin»20, biri de «Kemişken»21 dir.

Beşinci boy: «Kimek»22lerdir. Bunların evleri, köyleri yoktur. Ormanlarda otururlar. Öküz ve koyun ıslarıdır ama develeri yoktur. Deveyi onlara başka yerden getirirler. Alış verişleri sözsüzdür. Onların yerlerine giden bezirganlar mallarını uzağa koyarlar. Onlar da öz mallarını getirip uzağa koyarlar. Bezirganların malını görürler. Beğenirlerse alıp kendilerininkini bırakırlar. Beğenmezlerse kendi mallarını alıp giderler. Kimeklerin çoğu oda tapar. Yılda bir yahut iki gün oruç tutarlar. Ölülerini yakarlar. Ölüye ağlamazlar. Tanrının buyruğuna razıyız derler. Kimeklerin yanında «Mısırta»23 adlı bir budun vardır. Yurtlan ağaçlıktır. Kendilerinin ayrı bir ululları vardır.

Altıncı boy: «Peçenek»24lerdir. Bunlar durmaksızın gezerler. Kendi ülkelerinde ve nerede çok yağmur yağarsa oraya giderler. Ülkeleri üç[1] günlük yoldur. Şimallerinde Kıpçak Eli, batılarında Hazar ve Saklab Eli vardır. Malları, varlıkları artık; pusat, davul ve bayrakları çoktur. Peçeneklerle Hazarlar arasında uzun, geniş bir ülke vardır. Ulu bir dağın bir yanındadır. O ülkenin bozkırlarında iki türlü Türk bulunur ki birine «Tavlas»25, birine «Gur»26 derler. Bu dağ Tiflis ülkesine dek ulaşmıştır. Bunların padişahı bir yere gitse on bin atlı ile gider. Her atlıda iki arşın uzunluğunda demir bir kazık vardır. Kondukları yerde kimsenin onlara gece baskını yapmaması ve çevrelerinin bir kale gîbi olması için o kazıkları toprağa çakıp kalkanlarını üstüne asarlar. Bunlardan bir budun vardır ki «Bardas» denir. Bu Bardas, Hazar şehirlerindendir. Aralan on beş günlük yoldur. Hepsi Hazar padişahının buyruğu altındadır. Peçeneklerle bunlar arasında yendek savaş olur. Bunlar iki takımdır. Bir takımı ölülerini gömer. Bir takımı yakar. Ülkeleri yedi günlük yoldur.

Yedinci boy: «Macgar»27 adında bir budundur. Ülkeleri yüz fersenk (fersenk = 5000 metre) ölçüsündedir. Beğlerine «kunde s>28 derler. Çadır, inek, öküzleriyle göçerler. Ülkeleri Rum ülkesine ulaşmıştır. Konakları iki ırmağın kıyısmdadır. Birine «Uka»29, birine «İtil» derler. Her biri Ceyhun'dan büyüktür. Bunlarla Saklab ve Ruslar arasında yağılık olup yendek savaş vardır. «Macgar Türkmenleri»30 Saklablar'la Rusları hep yenip tutsak ederler. Rum'a götürüp satarlar.

Sekizinci boy: «Saklab»31lardır. Bunların ülkesinden Peçenek ülkesine geceli gündüzlü on üç günlük yoldur. Fakat ormanlık olup yol yoktur. Bunlar da oda taparlar. Ektikleri darıdır. Sücüleri baldandır. Pusatları balta ile kargıdır. Beğlerine «suyut», nâiblerine «sevünc» derler.

Dokuzuncu boy: «Rus»lardır. Bir adada otururlar ki uzunluğu ve genişliği üç[2] günlük yoldur. Fakat ormanlıktır. Çevresi denizdir. İşleri güçleri uğruluktur. Kazançlarını kılıçta bilirler. Biri ölüp oğlu ile kızı kalsa bütün malını kıza verirler. Oğluna yalnız bir kılıç verip: «Baban bu malı kılıçla elde etmişti. Sen de öyle yap» derler. 303 göçüm yılında (milâdî 916) bunları korkuttular. Korkudan Müslüman oldular. Ama müslümanlıktan maksatları bu idi ki ulca kendilerine helâl ola. Müslüman olunca Harzem sultanına dört elçi gönderip Müslüman olduklarını bildirdiler. Harzem sultanı işitince çok sevindi. Türlü hediyeler gönderdi. Şimdiki çağda da onlar savaş ederler ama uzak oldukları için hepsi etmez. Çokluk deniz yürüyüşü yaparlar. Atları yoktur.

Doğruyu en iyi bilen Tanrıdır.

617 (= 1221) tarihinde Çingiz Han ortaya çıkarak Türkistan'ı çapul etmiş, Semerkandı oda yakmış, Belhi yıkmıştı [3]. Onlar bütün Müslümanları birbirine katmışlardı. Öyle ki: Yalnız bir Rey şehrinden kâfir kılıcına yem olan 500.000 kişi saymışlardır. Selçuk soyu bu yüzden yurtlarını bıraktılar.

Er Tuğrul, Oğuz oğullarından biridir. Kızıl Buğa oğlu Kaya Alp oğlu Süleymanşah'ın oğludur. Kırk beşinci [4] göbekte Nuh oğlu Yâfes oğlu Kavı Han oğlu Kara Han oğlu Oğuz oğlu Gök Alp ile Nuh'a ulaşan Er Tuğrul, Süleymanşah'ın oğlu, Osman Beğ'in de atasıdır.

Şöyle ki: 852 (=1449) tarihinde merhum Sultan Murad bu güçsüzü elçilikle Mirza Cihanşah'a gönderdi. Varıp yumuşu yerine getirdik. Bir gün şagavul32 geldi: *"Mirza sizinle yalnız konuşacağından tek olarak gitmelisiniz" dedi. "işittik ve baş eğdik" diyip gittik.' Konuşma sırasında buyurdu ki: " Sultan Murad benim ahret kardeşimdir. Bu kardeşlikten başka da akrabamdır "Akrabalığın sebebi soruldu. Buyurdu ki: "Tarihi okuyucu Mevlânâ İsmail'i Çağırsınlar ve Oğuz tarihini getirsinler". Mevlânâ İsmail geldi ve Moğol yazısı33 ile yazılmış bir kitap getirdi. O kitaptan anlaşıldı ki Oğuz'un altı oğlu olmuştur. Adları Gök Alp, Yer Alp, Deniz Alp, Gün Alp, Ay Alp, Yıldız Alp. Mirza! buyurdu ki: "Kardeşim Sultan Murad'ın nesebi Oğuz oğlu Gök Alp'a ulaşıyor. Gök Alp oğulları, Kızıl Buğa oğlu Kaya Alp oğlu Süleymanşah oğlu Er Tuğrul'a kırk beşinci göbekte erişmiştir. Kara Yusuf'un nesebi ise kırk birinci göbekte Deniz Alp'a erişmektedir". Bu iki padişahın nesebi bilinince Mirza buyurdu: "Kardeşim Sultan Murad'ın nesebi bizim nesebimizden ağadır. Gökle denizin arasında fark olduğu gibi".*

Er Tuğrul, Selçuk soyu ile birlikte, kimi çoluk çocuğu ile, kimi yalnız olan 340 kişi ile Selçüklüler'in ardından Anadolu'ya gelmişti. Karaca Dağı beğenmişti. Orada yaylayıp, kışlıyorlardı, O ülkenin kâfirleriyle iyi geçinip yaşıyorlardı. Er Tuğrul, Sultan Alâaddin'in savaş niyeti ile Konya'da sü yığdığını işitince kendi erlerini sultanın eşiğine göçürüp kulluk gösterdi; saygı buldu. Nice günler oradan ayrılmadı. Sultan Alâaddin karganmış kâfirlerin ülkesine geldi. Gerektiğinde, Er Tuğrul yiğitlik ve işbilirlik gösterdi. Çok ulca ve tutsak ele geçirdi. O zaman Kütahya ve yöresi kâfir elinde idi. Müslüman çerisi Karaca Hisar kalesine erişip savaşa başladılar. Kalenin güney yanı Er Tuğrul'un payına düşmüştü.

O yanın kâfirleri şaşırıp ne yapacaklarını bilmediler. Barış dilediler. Sultan razı olmuyordu. Fakat birden Tatar yine yağı olup and bozdu ve İslâm ülkesini yağma edip Müslümanların çoluk çocuğunu tutsak etti ve Müslümanlara yakışmayacak nice nesneleri kötü işli, aldayıcı ve kurnaz Tatarlar yaptı diye haber erişti.

Sultan bunu işitince Müslümanları, kıyıcıların kötülüğünden kurtarmağı vacib gördü. Er Tuğrul'u getirip kaftan giydirdi. Kale üzerine başbuğ dikip kendisi Tatar'a gitti. Derler ki Sultan Alâaddin o yürüyüşte Tatar taşağı[5] derisinden bîr gölgelik yapılmasını buyurdu; yaptılar.

Sultan, kıyıcının kötülüğünü gidermekle uğraştı. Er Tuğrul, kâfiri bitirip yoyup öldürmeğe savaştı. Adı yüce olsun ulu Tanrı İslâm çerisini kazandırdı. Kaleyi ve ülkeyi gereğince yıkıp sonsuz ulcalar elde ettiler. Er Tuğrul oradan Söğüt'e doğru gitti O ülkeyi de aldı, İki [6] yıl, üç ay, dört gün Er Tuğrul kılıç vurup kâfiri sindirdi.

Ansızın Tanrının buyruğu erişip öldü. Doksan üç yaşında idi. Er Tuğrul'un ölümü haberi Sultan Alâaddin'e erişince buyurdu: Er Tuğrul oğlu Osman'a yarlık yazdılar. Tuğ, davul, kılıç, kaftan gönderdi. Osman'ı savaşa memur kıldı [7].

Sancak, kaftan ve davul gelince Osman Beğ ayağa kalktı. Padişahlık türesince davul çaldılar. Kutlu olsun dediler. O zaman oturdu. O çağdan beri Osman'ın türesidir: Ne zaman seferde davul çalınsa Osmanoğulları ayakta dururlar. Ondan sonra Osman Beğ İslâm çerisini topladı. Bir takımı kendisiyle Bilecik üzerinde durdu. Bir takım geriyi öteki kâfir ülkelerine gönderdi. Çok öldürüp çapul ettiler. Kâfir sındı. Bilecik'i aldılar.

Osman Beğ Bilecik'i 699 (= 1299)da [8] aldı. Bundan daha ünce Halife Harun Reşidin çerisi 190 (= 807) da [9] Bilecik'i34 almıştr ama Rum çerisi yeniden ele geçirmişti. O çağdan beri[10] Rumların elinde kalmıştı. Osman'ın eliyle alındı.

Ondan sonra İne Göl, Köprü Hisar ve Yeni Şehir'i aldı. İkinci yılda İznik yöresinde çadır kurdu. Bu arada beş yıl geçti. Sultan Alâaddin'e Tanrı'nın buyruğu erip Uçmağa vardı. 20 [11] yıl, 9 ay, 13 gün (milâdî hesapla 20 yıl, 2 ay, 12 gün) padişahlık kıldıktan sonra Tanrı'nın esirgendiğine ulaştı. Müslüman çerisinîn çoğu Osman Gazi'nin yanına geldi. Bir takım çeriyi Bursa üzerine gönderdi.

Her ikisi de kuşatmada idiler ki Osman Gazi'ye Tanrı'nın yarlığı erişip yüce Uçmağa çağırdı. Pazartesi günü, 710 (= 1310-1311).yılı İdi. On dört [12] yıl beğlik etmişti. Ondan sonra Orhan Beğ, atası yerine gaza tahtına geçti.

[1] Revan: Otuz. Acemcede «üç» ile «otuz» birbirine çok benzediği için bu karışıklık olmuştur. Avfî'nin «Cevâmi'ül-Hikâyât» inin Ayasofya'daki acemce nüshasında «3», tercümesinde «30» dur.

[2] Ayasofya.. Fatih: Otuz.

[3] Öteki nüshalarda buraya kadar olan parça yerine şu cümle var: Çingiz Han'dan sonra otuz dördüncü yılda Çingiz oğlu Tulı'nın oğlu Hülegü Bağdad'a gelmişti.

[4] Seif neşrinde ve ikinci tertip nüshaların çoğunda: Yirmi birinci

[5] Revan: hanının

[6] Türkçe nüshalarda: Üç

[7] Behcetüttevârîh'te Osmanlılar'a ait bölüm buradan sonra bağlamaktadır. Buraya kadar olan kısım Selcüklüler bölümünün sonudur.

[8] Ayasofya, Bayazıd: 664; Fatih: 669; Revan, Üniversite: 699; Seif neşri: 699 (Münih: 669); Türkçe nüshalar: 699. Bilecik'in alınması hakkındaki en doğru tarih 699 olduğu için metne hu tarihi aldım.

[9] Fatih, Revan, Üniversite: 190; Ayasofya, Bayazıd (büyük bir yanlış olarak) : 656; Seif neşri: 190; Türkçe. nüshalar: 190.

[10] "Bu 699 tarihine kadar" ibaresi yalnız Seif nesrindedİr.

[11] Revan: 23

[12] Ayasofya, Bayazıd, Fatih, Üniversite : 11; Revan : 10; Seif neşri : 15; Türkçe nüshalar: 10.

Orhan Beğ'in, Atası Yerine Gaza Tahtına Oturuşu

Orhan Beğ padişah olunca din bayrakları daha çok açıldı. Kâfirlerin tedbirleri aşağılanıp kâfirliğin gösterişi kalmadı, hatta yok oldu. İslamların ünü arttı. Her yana sü gidiyor, sayısız ulca ye tutsak getiriyordu. Öylesine ki: Müslüman ordusunda kişi bulamıyorlardı ki zekât veya sadaka vereler.

Pek az gün geçmişti ki Ulubad'ı, Bursa'yı aldı. Ondan sonra birçok uğraşıp İznik'i de aldı. Kiliseleri mescit ve medrese yaptı. Onlardan başka İznik ve Bursa'da yoksullar evi yaptırıp yoksulları doyurmak için mallar vakfetti. O yoksullar evinde bilginlere ve hafızlara akça bağladı. Buyurdu ki: Bursa imareti evkafının tevliyeti gelirini kadı kendi dirliği için harcıya ve öteki kadılar gibi kimseden nesne almayıp şeriatın buyruklarını yerine getire.

Bilgi erleri Orhan Beğ'in gününde bolluğa kavuştu. Mevlâna Sinan derler bir danışman vardı. Yoksulluk onu bunaltmış, yokluğun elinde tutsak olmuştu. Orhan'ın eşiğine erişti. Az bir cağda, gazinin kutlu gününde yalansız dolansız aşırı mal, sonsuz saygı kazandı, Sinan Paşa ad koydular, Orhan Beğ güzel yüzlü, beğenilir özlü ve herkese karşı pek eli açıktı. Savaş gününde ise sanki Sâm veya Nerîmandı. Okundan kaza, kılıcından ölüm ders alırdı. Mümine rahmet, kâfire zahmetti. Savaştaki yalansız ünü 30 Bursa'dan Laz35 ve Ungürüse36 erişmişti. Onun korkusundan yürekleri titrer olmuştu. Yendek tetkikte idiler.

Bir gün kendi kendine tasasızca oturmuştu. Kâfiri yok edip kökünü kazımak yollanın düşünüyordu, Gönlüne bu düştü ki: Denizi geçmeli, o ülkenin kâfirlerini de imana cağırmalı. Razı olmazlarsa Tanrı uğruna savaşıp yok etmeli. Bunu düşünürken adı Süleyman Paşa olan ulu oğlu, atasının eşiğini öpmeğe geldi. İzin dileyip girdi. Atası, gönlünde olanı oğluna anlatınca Süleyman Paşa yer öpüp dedi: "Padişah bu kuluna buyurur, bu savaşın ululuğunu bana yakıştırırsa buyruk verir; Yaradanın yarlıgaması, Muhammet dininin gücü [1], atam kağanın himmetiyle, yüce Tanrı 40 dilerse, isteğince Ülke almak içi kolaylaşıp yerine gelir.

[1] Üniversite: Mucizesi; Seif nesri; Aydın şeriatının gücü.

Orhan Beğ Gazinin, Oğlu Süleyman Paşa'yı Savaş İçin Rumeli'ye Göndermesi

Süleyman Paşa; yiğitlik, düzen kurma, cömertlik, tez anlayışlılık ve binicilikle ün salmış olduğundan atası izin buyurdu ve ısmarladı ki: Tanrı yarlıgar da karşıya geçersen önce İslam'a çağır. Kabul etmezlerse savaşa başla. Süleyman Paşa yeniden yer öptü. Sevinç ve kıvançla otağa gelip yoldaşlarını topladı. Olup biteni anlattı. Kamusu sevinip sahabelerin andı37 gibi and içtiler. Atlanıp denizden geçecekleri yere yöneldiler. Râvt der ki: Deniz kıyısında Kemer38 adında ormanlık bir yer vardı. Oraya vardılar. O yöre kâfirlerinin öküzlerinden birini yakalayıp öldürdüler. Derisini sırım gibi kestiler. Ormandan birkaç ağaç parçası getirip o sırımla birbirine bağladılar. Üzerine bindiler. Kırk er sığdı. Kalanı kaldı. Ol kırk er Tanrıya bel bağlayıp denizi aştılar Önce Od Gönlek39 kalesini alarak içindeki kâfirleri öldürdüler. Ondan sonra İksamilye40 kalesini ele geçirdiler.

Bu haber Laz'a ulaştı. Karganmış kâfir tetikte imiş. Sü toplayıp Mığalkarya41 ovasına erişip çadır dikmiş. Süleyman Paşa hemen iki aş çanağını42 davul yaptı. Tanrı yarlıgadı. Gece karanlık ve yağışlı idi. Süleyman Paşa o iki davulu atının eyerine bağladı. Yirmi eri Od Gönlek kalesine kodu. Öteki yirmiyi kendisiyle bile götürdü. Beşer beşer ayırıp kâfir çerisinin dört yanına gönderdi. Süleyman Paşa da bir yandan beş erle gülbank çekip davul çaldı. Salavat getirdiler. Öteki beş kişiye doğru gittiler. Yine salavat getirdiler. Oradan öteki beş kişiye gidip yine salavat getirip davul çaldılar. Sonra öteki beş kişiye gidip salavat getirdiler. Karganmış kâfirler dört yandan salavatı işitince karanlık ve yağışlı gecede Muhammet'in mucizesiyle birbirine girip kaçtılar. Öyle oldu ki çadırlarını, takımlarını, ağırlıklarını bıraktılar. Birbirini çiğneyerek bozguna uğradılar. Mal, yılkı ve çadırları kaldı. Râvî der: Altını mevlevî külahı ile üleştiler. Gümüşü de bundan ölçmeli. Üsküf denilen altın işlemeli külahları o zaman yapmışlardır.

Kâfirler bu bozgun ile kırılınca İslâm güç buldu. Nereye giderlerse yenip kâfir ülkesini yıkıyorlardı. Kocasını, gencini imana çağırıp kabul etmeyeni öldürüyorlardı. Çoluk çocuğunu tutsak ediyorlardı. Mıkalkarya, İpsala ve Vizeyi aldılar. Tekür Dağı, Seydi Kavağı, Bulayır ve başka çok Eller Süleyman Paşa'nın oldu. Nerede çan varsa kırıp oda yaktı. Kiliseleri yıkıp mescit kıldı. Çan olan yere müezzin çıkar oldu. Kâfir Ellerinin beğleri baç vermeği kabul ettiler. Şöyle ki Firenk'e bun oldu. Gece gündüz Kiryeles43 yerine "Lâ İlahe İllallah" diyorlar ve Hıristos44 yerine "Muhammed Resûlullah" işitiyorlardı. Süleyman Paşa altı yıl kadar Kâfirlerle savaştı. Bir gün avlanmak istedi. Bulayır ve Şeydi Kavağı arasında doğanını bir kaza salıp kendi de ardından at seğirtti. Meğer ki kaza imiş: At düştü. Süleyman Paşa da atla düşüp öldü. Bu acun bir uğraktır. Gelen gitse gerek. Oğlunun ölüm haberi Orhan Beğ'e erince çok yanıp yakıldı ama fayda kılmadı. Sonunda ecel doğanı Orhan Beğ'e de pençe vurup yüce Uçmağa çekti. Yüceler yücesinde yer tuttu. 751 (= 1350) yılında idi. 64 yaşında idi. 39 yılını savaşa verdikten sonra ölmüştü.

Tanrı Topraklarını Işıtsın, Şehitler Sultanı Murad Hünkâr'ın, Atası Yerine Oturması

Ulu himmetli Gazi Orhan Beğ acunu koyup gidince oğlu şehitler sultanı beğlik yerini yüce kıldı. Âdil, olgun, dindar, doğru, yüksek himmetli, iyilik edici, yoksul dostu, kimsesizlere bakıcı padişah İdi. Kâfirleri yoyup yok etmekten özge nesneye tamah etmezdi. Düşkünlerin elinden tutar, yoksullara yardım ederdi.

Onun ulu kapısına başvuran kimse mutlaka dileğine ererdi. Çandarlı Halil ve nice başkaları gibi ki bir bir yazsam söz uzar, maksattan uzaklaşırız.

Beyit

Hem yiğitti, hem batır, hem kahraman;
Erki sonsuz güçlü erdi pek yaman.

Savaş için sü yığıp Laz ve Üngürüs'e gitmeği kurdu. Çevredeki beğler Gazi şahın denizi geçeceğini işitince Bursa'ya yürümek istediler. Süleyman Yalavaç gibi, yel bu haberi kulağına eriştirdi. Bilginlerden sordular ki, bu iki işten hangisi daha öncedir. Dediler : "Bu savaş farzı kifayedîr. Müslümanlara gelecek kötülüğü savmak ise padişaha farzı ayndır. Yine buyruk padişahındır."

Dindar ve adil olduğundan kâfir savaşını geri bıraktılar. Beriki kıyıcılara çevrildiler. Anadolu sınırına erişti. Engüriye45 dedikleri yalçın kaleyi aldı. O yöredeki bozguncuların kökünü kazıdı. Bir takımı baş eğip and ettiler. Oradan Sultan Öyüğü'ne erişip aldı. Geri Bursa'ya geldi. Savaş hazırlıkları ile uğraştı. Karamaneli beği yağı oldu. (Sultan) yine savaş hazırlıkiarından vazgeçip Karamana yöneldi. Karaman beği de ileri gelip iki ordu karşılaştılar. Sultan Murad Hünkâr Gazi, adı yüce olsun, acun yaradandan özge kimseden yardım dilemedi. İki ordu karşılaşıp savaştılar. Kargılar kırıldı. Kılıçlar çentik çentik, kalkanlar paramparça oldu. Kişiler güz yaprağı gibi döküldü. Sanki güzün, mihrican fırtınası esti de üzüm yaprakları döküldü, Karamanlılar çerisinden, Varsak, Tatar ve Türkmen'den sayısız kişiler toprağa düştü. Tanrı'dan yardım dileyenler savaşı kazandılar. Kılıçtan kurtulan Karamanlılar kaçtı. Karaman beği takımlarım, ağırlıklarını bırakıp kaçtı. Hüdavendigâr Gazi çerisi sağlıkla ulca alıp savaşı kazanarak geri döndü. Bursa'ya erişince yine savaş hazırlıkları ile uğraştılar. Rumeli'ye geçtiler. Gazi şah nereye savaş dileğiyle yönelse Tanrı yarlıgaması uğuru ve inanç anlığı ile zafer yoldaş olur; kaleler, şehirler, ülkeler alırdı. Şunun için ki dolansız iş ululuk ıssı yüce Tanrının kabulüdür.

Ondan sonra gazi ve şehit şah buyurdu: Bursa'da ahiret için bir yapı yaptılar. Hem konuk evi, hem cami, hem medresedir. Kimsesizler, yoksullar için paçalardan, tatlılardan, ekşilerden, daha güzeli olmayan yemeklerin hepsinden verilmesini, konukların hayvanlarının da yemlendirilmesin! buyurdu. Hatiplere, hafızlara, müderrislere, müridlere, öğrencilere vazife karşılığı akça bağladı. O evin karşısında bîr kubbe yapılmasını buyurdu. Her gün ayrıca otuz hafız o kubbede güzel sesle Kur'an'ı okuyup hatmetmektedirler. Mübarek vücudu o kubbede dinlenmektedir.

Bu ahiret evini yapıp ortaya çıkarınca yine Rumeli'ye varıp savaşla uğraştı. Laz'ın Eline yöneldi. Laz beği İşitti. Batı Eli kâfirlerine haber gönderip yardım diledi. Eflak, Üngürüs, Çeh, Sırf46, Arnavut, Hırvat47, Bulgar48 ve Firenk'ten çeri gönderdiler. Yüz binden artık kâfir çerisi toplandı. Türlü yaraklarla ileri yürüdüler. İki ordu birbirine erişti.

Bir savaş kıldılar ki dönen felek dönmeğe başlayalı böylesini görmemiştir. İki ordudan çok kişiler öldü. Gövdeler üst üste yığıldı, başlar ayakaltında parçalandı. Sonunda Tanrı yardımı erişti. Kâfirlerin bayrakları baş aşağı olup orduları yüz çevirdi. Bozuldular. İslâmlar onların ardına düştü. Gazi şah birkaç haseki ile bir tepe üzerinde durdu ki yağının ardınca giden çeriler geri döneler ve gaziler sultanını bulalar. Meğer bir kâfir yaralanmış, kanlar içinde kendini ölüler arasında gizlemiş imiş. Yerinden kalktı. Düşe kalka hünkâr gaziye doğru geldi. Çavuşlar koyuvermediler. Hünkâr gazi bir iş için

gelmektedir, bir dileği vardır sandı. Çavuşa bıraktırdı. Karganmış kâfir ilerleyip bıçakla vurdu, Kaza gelince feza daralır. O saatte, hatta o anda şehitlik rütbesine erişti. Tanrı uğrunda gazi olduğu gibi şehit de oldu. 790 (= 1388) yılında. Gaziler tahtına Bayazıd Beğ geçti.

Tanrı Topraklarını Arıtsın, Gaziler Sultanı Yıldırım Bayazıd Beğ'in.

Atası Şehit Murad Beğ Tahtına Oturması

Bayazıd Hünkâr, beğlik tahtına oturunca atalarından ve dedelerinden daha iyi olarak adaleti ileri götürdü. İnancında asla bozukluk ve eksiklik olmadığından bilgi erlerine rağbet gösterdi. Yoksullara acıdı. Bayları yüce tuttu. Zâhidleri, Tanrı'ya tapıcıları saydı. Halka adalet gösterdi. İnancı ve dindarlığı bilinip ün salınca bilginler, erdemliler ona yüz döndürdüler. Şeyh Ramazan yoksullar takımındandı. Onun gök gibi yüce eşiğine erişti. Padişah dindarlığına, müslümanlığına yakışanı yaptı. Ona köyler, şehirler, kaleler verip kazasker kıldı.

Önce Saruhan ve Aydın Ellerini aldı. Ondan sonra Karaman'a doğru gitti. Konya ve Lârende'yi aldı. Ondan sonra ikinci yılda Kastamoniyye, Osmancık, Amasya, Tokat, Sivas, Canit[1] ve Samısun'u aldı. Yine başkent olan Bursa'ya ulaştı. Gerisine izin buyurdu. İri bîr ara dinlenip pusat ve yaraklarını yenileyeler ve yüce buyruğunu bekleyeler. (Böylece) buyruk aldılarsa da gönülleri ondan hoş olduğundan ötürü bir takımı asla hizmetini bırakmadılar. Gidenler ise buyruk gerekmeden hizmete geldiler.

Hemen Menteşe ve Teke Ellerine gitti. Antalya'yı ve onlara ait olan öteki şehirleri, kaleleri aldı. Gerrniyan'a doğruldu. Kara Hisar'ı, Ak Şehir'i, Beğ Şehri'ni ve Şeydi Şehri'ni alıp kendi kullarını tayin etti. Hutbe ve sikkeyi kendi adına kıldı. O günlerde, ataları ve dedeleri Bağdad padişahı olan ve şahlık tahtı kendisine miras ile kalan Calayırlı Sultan Ahmed İle Karakoyunlu beği olan Kara Mehmed oğlu Kara Yusuf, Temür'ün şerrinden yurtlarını koyup, Şam yöresine gitmişlerdi. Mısır sultanı bu ikisini tutsak edip hapise atmıştı. Bunlar türlü al ile Mısır'da hapisten kurtulup gaziler sultanının hizmetine geldiler. Kulluk kuşağını bellerine bağlayıp hizmetkârlık şartlarını yerine getirmekte idiler. Calayırlı Sultan Ahmed iki ay kadar hizmet edip ondan sonra izin dileyip alışık olduğu yurduna gitti. Anması ulu Tanrıdan ve gaziler sultanının yardımından umuyordu ki yine Irak'ı yurt edine. Sultan Bayazıd dahi akça ve türlü nesne bağışlayıp gönderdi.

Karakoyunlu Kara Yusuf ise sekiz ay kadar hizmet edip hizmet kuşağını beline bağlamış ve kulluk şartlarını yerine getirmişti. Sonunda hünkârı kışkırttı; Erzincan üzerine çekti. Bir zaman Erzincan'ı kuşattı. Sonra alıp Karakoyunlu Kara Yusuf'a verdi. Kara Yusuf 16 gün beğlik etti. Ama Erzincan halkı ile bağdaşamadı. İsteği ile bıraktı. Erzincan halkı birleşip Taharten adlı kendi beğlerini hünkârdan istediler. Kutlu gönlünde İslâmları incitmek isteği olmadığından Erzincan halkının dileğini kabul etti. Erzincan'ı yine Taharten'e verdi. Taharten'in çoluk çocuğunu, Erzincan'ın bir takım ululları ve ileri gelenleri ile Bursa başkentine getirdi.

Yeniden adalet gösterdi. Kadıları topladı. Onların kıyıcılıklarından soruşturdu. Taaddîden, şeriate aykırılıktan, rişvetten özge nesne bulmadı. Kimden şeriate aykırı nesne almışlarsa ödenmesini buyurdu. Onların terbiyesini verdi. Azli gerekeni azletti. Halk, ülkeler alanın yüksek adalet ve şefkatini

işitince ekim biçimleri, iş güçleri ile, yurtlarım şenlendirmekle uğraşır oldular. Osmaneli her ne kadar şenlik idiyse de on kat daha şenlendi.

Gazi sultan, kötü ve şüpheli islerden çekinmeği ve Tanrı'dan korkmayı kamudan ileri tuttu. Beğlerle sultanların göreneği olan şeriate aykırı eğlence, çalgı ve bunun gibi aldayıcı Albızın kuruntusundan gelen ne ki varsa hepsini bıraktı. O zamanın bilginleri ve şeyhleri onun arkadaşlığı ile yücelirlerdi.

Ansızın, karganmış Üngürüs 130.000 er ile ve savaş pusat ve yarağı ile İslâm ülkesine doğru yürüyüp Tuna suyu kıyısına erişti diye haber geldi. Hemen kullan ile kâfire doğru yürüyüp yıldırım gibi yetişti. Kâfir, suyu geçmiş, İslâm sınırında Nigübolı adlı bir kasaba vardı, oraya erişmiş, şehri yağmalayarak kaleyi kuşatmıştı. Gazi padişah erişip kâfiri darmadağın etti. Öyle ki gemiden başka kurtulacak yer kalmadı. Hep gemilere kaçıştılar. Pek derin olan Tuna'da gemiler kâfirlerle doldu. Hepsi suda boğuldular. Beğlerini az bir çeri ile kıyıda bulup tepelediler. Müslümanlar sonsuz ulca buldular. Gazi padişah sağlık esenlikle doyum olarak geri dönüp Edirne'ye erdi. Buyurdu: Alınan ulcadan bir darülhayır yaptılar. Kimsesizlere, yoksullara, bilginlere, şeyhlere ister bay, ister yoksul herkese türlü yemekler verilmek üzere evkafını tayin buyurdu.

Ondan sonra yine Bursa başkentine gitti. Buyurdu: Bursa'da bir darülhayır, bir hastane, Ebû İshakîhane49, iki medrese, bir cami yaptılar. Onların evkafını tayin buyurdu.

Darülhayırın evkafından olmak üzere aş ve yemden başka, her yıl bilginlere ve yerli yabancı yoksullara 600 mud50 buğday verilmek, her gün konuğa ve yerliye et ile birlikte 300 çanak aş eriştirilmek üzere vakıflarını tayin buyurdu. Hastane, Ebû İshakîhane, medreseler ve caminin her biri 5 için ayrıca vakıflar tayin buyurdu. Görenek olduğu üzere bunlara şeyh, tabib, imam, müezzin ve müderris dikip akçalarını tayin ettirdi. 30 hafız darülhayıra, 30 hafız camiye tayin buyurdu ki her gün biri Tanrı kelâmından bir cüz okuya.

Bu sırada Mısır sultanının öldüğünü işittiler. Gönüllerine Mısır ve Şam'ı almak dileği düştü. Çeri yığıp Malatya'ya doğru gitti. Kılıcı gücü ile aldı. Malatya, Şam amindir.

Divitdar51 [2] adlı kulunu oraya dikip geri başkentine erişti. "Gazi şah Erzincan'ı alıp yine Taharten'e verdiği ve çoluk çocuğunu Bursa'ya getirdiği zaman Taharten incinmişti. İlk önce Temür'ün kişisi olduğu gibi yine Temür'e gitmiş, halini anlatmıştı. Kıyıcı Temür bu yüzden Anadolu'ya yürüdü. Gazi şah bunu işitince çeri yığıp Engüri'ye erişti. Temür çerisi de geldi. Çubuk Ovası dedikleri ovada İki ordu çadır kurdu. Ama Temür daha önce gelip suları tutmuştu. Yezidlilerle Yalavaç soyu gibi îki ordu karşılaşıp savaşa başlayınca gazi padişahın ordusunda bulunan Tatar ve kötü düşünceli kâfir çerisi, tıpkı Kûfelilerin Emîrülmü'minin Hüseyîn'e yaptığını yapıp yüz döndürdüler. İslârnlara âsi oldular. Kâfirler kaçıp Tatarlar Temür çerisine geçti. Rûmlular bozulup gazi padişah tutsak oldu. Kıyıcı eline düşen ve çerisi bozulan ülkenin nice olacağı bellidir. O kargaşalıklarda ecel erişip gazi şah Tanrı yanma ulaştı. 805 [3] yılında ve Zilhicce ayının ayının 27'sinde (= 18 Temmuz 1403). Altı çocuğu vardı: Er Tuğrul, Süleyman Beğ, Sultan Mehmed, İsa Çelebi, Musa Çelebi, Mustafa; Hepsinin anaları kırnaktır. Er Tuğrul atasının sağlığında öldü. Mustafa, atası ile bile tutsak olup görünmez oldu.

[1] Seif neşri: Canık

[2] [1] Acemce nushalarda bu kelime hep yanlıştır. Nuruosmaniye: ذويدار (Duvaydar); Fatih: دويدار (Duydar); Ayasofya: ذويدار (Zuydar); Üniversite: دوبدار (Dubdar); Revan: دويد دآر (Dividdâr); Bayazıd: ذويدار (Ziviydar); Seif neşri: دويدار (Duydar). Türkçe nushalar daha doğrudur: Veliyeddin Efendi: دويتدار (Divitdar); Hafid Efendi: دويتدار (Divitdar); Revan: دويتدار (Divitdar); Esad Efendi: دوتبدار (Dutubdar); Üniversite: Bu kelime yok.

[3] Fatih, Ayasofya, Bayazıd: 803.

Bayazıd Oğlu Süleyman Beğin Atası Tahtına Oturması

Süleyman Beğ hanlık tahtına oturunca adaleti şiar edindi. Osmanlılar ülkesi Ömer adaleti buldu. Sonra yine âbâdanlık ve iş güçle uğraşır oldular. Adalette ikinci Nûşirevan52, cömertlikte Hindistanlı Cevne53 idi. Himmetinden bir zerre bir yoksula erişse, Hâtem'i54 o yoksula yoksul gösterir, Cevne'yi bir arpaya saymazdı. Bütün acun hazineleri, doğru gören gözüne bir sinek kanadının yarısınca görünmezdi. Kamu yeryüzünün mülkünü bir küçük karıncanın ayağına saymazdı. Kurumdan, kıskançlıktan, kötü düşûnceden uzaktı. El ve ülke almak dileseydi himmetinin bolluğu île doğudan Batı'ya dek savaşsız elde ederdi. 8 yıl, 10 ay, 17 gün (milâdî: 8 yıl, 7 ay, 19 gün) Osman Oğulları tahtında oturdu. Onun cağında elde sevinçten, kıvançtan, yiyip içmeden özge nesne yoktu. 813 [1] yılının 13 üncü gününde (= 18 mayıs 1410) ecel doğanının pençesi merhum Şah Gazi Bayazıd Hünkâr oğlu Süleyman Beğ'e erişip uçmağa iletti. Ata bir karındaşı, acun ve din iyisi Musa Çelebi ve İslâm güneşi Sultan Mehmed şer'î irs ile Osmanlı tahtına hak kazandılar.

Rumeli'yi Musa Çelebi buyruğuna alıp Edirne'yi taht edindi. Anadolu'yu İslâm güneşi Sultan Mehmed buyruğuna alıp Bursa başkentinde taht kurdu.

Acunun dönüşü 2 yıl, 7 ay, 20 gün (milâdî hesapla: 2 yıl, 6 ay, 24 gün) şunun üzerine oldu: Musa Çelebi yendek kâfiri öldürüp yoyar, onlardan baç, vergi alırdı.

Sultan Mehmed Anadolu'da amansız kıyıcıların kötülüklerini savmakla uğraştı. Önce, Anadolu'da Tatar'dan Kara Devletşah adlı bir haylaz çıkıp çeri topladı. Amasya'da Sultan Mehmedin üzerine vardı. Sultan Mehmed 11 [2] yaşında idi. Anadolu çerisini toplayıp önledi. Tanrı'nın yardımı ile Kara Devletşahı Öldürdü. Çerisi darmadağın oldu. Takımlarını, ağırlıklarını kamu çapul ettiler. Ondan sonra İsfendiyar sü çekip Bolu'ya erişti. Sultan Mehmed yine önledi. Gerede ile Çağa [3] arasında iki ordu karşılaştı. Yine Tanrı'nın yardımı ile İsfendiyar sındı. Çerisinden öldü; kimi bozulup kaçtı, kimi de tutsak oldu. Mehmed ordusu kazanıp akçadan, maldan, attan, katırdan[4] ve özge nesnelerden ele geçirdiler. İslam sultanı Bursa başkentine gelip adaletle, halkı gözetmekle çerinin gönlünü okşamakla, bilginleri ululayıp şeyhleri saymakla gün geçirdi. Her birini değer ve rütbesince okşar, gönüllerini alırdı.

Atalar ve dedeler türesi gönlüne düşüp savaş niyeti ile Rumeli'ye yöneldi. Musa Çelebi de sü yığıp savaş için geldi. İki çeri karşılaştılar. Kalb ve cenahları düzüp koştular. Katı özenip savaş kıldılar. Sultanîn çerisi sındı. Kimi ölüp kimi tutsak oldu. Sultan, Laz ülkesine düşüp oradan yine Bursa başkentine erişti. Yine sü yığıp Kümeliye yöneldi. Denizi İstanbul'dan geçip Musa Çelebiye doğru gitti. İki ordu yine karşılaştılar. Kılıçlar gedik gedik oldu, kalkanlar parça parça. Bir savaş oldu kî acunda

tarihtir. Musa Çelebi çerisi balçıkta sınıp dağıldı. Musa Çelebinin atı balçığa saplandı. Yetişip tutsak ettiler. Sultanların, beğlerin, halifelerin, türesi Musa Çelebinin de başına geldi.

Bu sırada Karamanoğlu, Osman ülkesine göz dikip Bursa; üzerine gelip çadır kurdu. Şehnamede söylendiği gibi:

Beyit

Bulunmazsa ormanda arslan eğer
Çakallar o ormanda erlik eder.

31 gün kuşattı. 32'nci gün Sultan Mehmed'in kazandığı haberi erişince hemen Bursa şehrini oda vurup mescitleri, medreseleri, hankahları, zaviyeleri ve bütün darülhayırları yaktı. Umudsuz olup gitti. Osman Eli ahalisi ardına düştüler. Karaman gerisinden birçoğunu öldürüp çadır, at, katır, deve ve özge nesnelerin aldılar.

[1] Üniversite, Revan; Seif neşri ve Türkçe nüshalardan Hafid Efendi: 813. Ötekiler yanlış olarak: 803.

[2] Türkçe Reva: Çağad; Hafid Efendi: Cağad.

[3] Ayasofya, Bayazıd: Deveden.

[4] Türkçe nüshalardan Üniversite ve Revan: 14. Türkçe Fatih ve Esad Efendi nüshalarında yaşını yazmıyor.

Tanrı'nın Esirgenliği ve Hoşnudluğu Üzerlerine Olsun,

Yıldırım Bayazıd Hünkâr Oğlu Sultan Mehmed'in

Osmanlı Tahtına Oturması

Göçüm tarihinin 815'inci yıl, 6'ncı ay, 2'nci gününde (= & (Eylül 1412) İslâmlığın ve Müslümanların sultanı Osmanlı tahtına yerleşti. Ata ve dede türesini asla değiştirmeyip hatta birkaç kat etti. Karganmış kâfirlerin hepsi vergi vermeğe baş eğip kulluk gösterdiler. Ceriden yana boş değildiler.

Onun çağında, Aydın Eli'nde deniz kıyısında Kara Burun adlı bir yer vardı, orada bir ibâhacı kişi ortaya çıktı. Kendine sofu adını verdi. O sofunun başına da, Nûşirevan'ın atası çağında Horasan Eli'nde çıkan zındık31 gibi çok kimseler toplandı. Muhammet şeriatına aykırı işleri açığa çıktı. (Sultan Mehmed) Bayazıd Paşa'yı çeri ile onların üzerine gönderdi. Sofular da ileri varıp savaştılar. Muhammet tarafı kazanıp zafer buldular. Sofuları kırdılar. Derler ki: "Yoktur tapacak, Çalaptır ancak" diyen, ama "Muhammet Tanrı elçisidir" demeyen, kendi şeyhlerini yalavaç sayan 4000'den artık sofu öldürdüler. "Muhammet Tanrı elçİsîdir" diyeni öldürmeyip koyuverdiler. O Eli de aykırı yol gidenlerin aykırı işlerinden an kıldılar. Bayazıd Paşa yine sultanın yüce eşiğine erişti.

İslâm sultanı karganmış kâfirlerle andlaşıp Anadolu'ya geçti. Karaman'a doğruldu, Karamanoğlu Mehmed barış diledi. Dedelerinden atalarından beri İslâmlara içten yağdık gütmemişlerdi.

Karamanlıların suçlarını bağışlayıp geri döndüler. Az bir çağ böylece geçti Karamanoğlu Mehmed yine yağı olup Sultan Mehmed'in ülkesine zarar eriştirdi. Sultan da kıyıcının kötülüğünü savmak için yine Karamana doğruldu. Ordular birbirine erişip savaşa başladılar. Karaman çerisi yenilip Karamanlı Mehmed, Mustafa adlı oğlu ile tutsak oldu. Her ikisini Sultan Mehmed'in önüne getirdiler. Sultan, görünce karşılayıp gönüllerini aldı. Her ikisine ağır kaftanlar giydirip ülkelerini yine kendilerine bağışladı. Bursa başkentine gelip, ataları dedeleri gibi darülhayır yapılmasını buyurdu. Yaptılar. Hem cami, hem hankah, hem de yoksullar evidir. Daha güzeli ve daha tatlısı olmayan türlü, yemekleri büyüğe küçüğe eriştirirlerdi. Darülhayırın karşısında medrese buyurdu, yaptılar. Din bilgilerinden ve gayrı bilgilerden[1] hiçbiri yoktur ki öğrenciler ol medresede öğrenmesinler. Müderris, muid, öğrenci ve daha başka hizmetçiler için yetecek kadar (akça) tayin buyurdu. İki darülhayırın arasında bir kubbe yapılmasını buyurdu: Kendileri dinlenmek için. 30 tecvidci hafız tayin buyurdu ki her gün 30 cüz Tanrı sözünü güzel ses ile okuyup sevabım ata dedeleri ruhuna ve başka Müslümanlar ruhuna armağan gondereler. Hafızların akçaları da her gün ulaştırıla.

Ahiret işlerini hazırlayınca yine savaşa niyet etti ki Rumeli'ye geçe, nerede inatçı kâfir varsa önce imana çağıra, razı olurlarsa iyi[2], razı olmazlarsa şer'î haraç isteye, baş eğmezlerse kırış ve savaşa gire. İslâm çerisi işitip yürekten toplandılar.

Ansızın Rûm'da yani Amasya, Tokat ve yörelerinde karışıklıklar, kargaşalıklar oldu. Boy beğleri[3] birbirine girdi. Şöyle ki: Karakoyunîu Kara Yusuf Azerbaycan'dan Ermeni ülkesine gelip Erzincan'ı aldı, Pir Ömer'i tayin edip geri göndü. Pir Ömer Kara Hisar'ı almak istedi, Kale yanında çadır dikip kuşatmakla uğraştı. Kara Hisar beği Melik Ahmed oğlu Hasan Beğ yardım dilemek üzere sultanın tapusuna geldi. Alp Arslan oğlu öteki Hasan Beğ, Cüneyd Beği öldürüp Canit'i[4] aldı. İsfendiyar Beğ, Samısun ve Bafra'yı alıp oğlu Hızır Beğ'e verdi. Anadolu çevrelerinde buncalayın kargaşalıklar olup kıyıcılar ahaliyi incitmeğe başlayınca onların kötülüklerini savmak için İslâm sultan Anadolu'ya doğruldu. Yapılan kıyıcılıkların ve aşırılıkların kimini iyilik, kimini sertlikle ahaliden ırak kılıp Samısun, Bafra, Kânkırı ve Bolu[5]yu İsfendiyar Beğ'den aldı. Ondan sonra İsfendiyar barış diledi. Kendi Eli'nde bulunan bakır küresinin bakırından bir bölümünü isteği ile verdi. Barış yaptılar. Ilgaz Dağı'nı sınır kestiler. İslâm sultanı dönüp başkentine erişti. Bilginlerin, şeyhlerin, yoksulların, ahalinin, çerinin gönüllerini yine hoş etti.

Bursa başkentinden yine savaş niyeti ile Rumeli'ye gitti. Dinsiz, kötü düşünceli Eflak'a yöneldi. O yörede üç kale vardı ki karganmış kâfirlerin yüzünden yıkılmıştı. Üçünü de yaptırdı. Birinin adı Sakçı, ikincinin adı Yeni Sala, üçüncünün Yorkovi idi. Oradan Üngürüs'e yonelip Savarin Kalesi'ni aldı. Tanrı onları aşağılatsın, karganmış kâfirler İslamların ululuk ve yüceliğini görüp bilince barış dilediler. Haraç vermeği boyunlarına aldılar. Kendilerini sultanın yüce eşiği kullan sırasında saydılar. 30[6] kâfir beği oğlunu yaraştı yasağı uşağı ile hizmete gönderdiler. Kendi üzerlerine gerek saydılar ki kaçan savaş olup buyruk verseler bu 30[7] beğ oğlundan özge sultan nice dilerse çeri göndereler ve onur üzerine and ettiler ki: İslâm sultanının sağlığınca karganmış kâfirlerden Sultan Mehmed'e ve kişilerine hiçbir türlü hıyanet ve karşı gelme olmaya. Barış kıldılar, İslâm sultanı esenlikle, ulca ile geri dönüp Edirne başkentine geldi.

Pek az bir çağ geçti. 824 yılının 5'inci ayının 23'üncü günü (=26 mayıs 1421) sayrı oldu. Oğullarının en büyüğü Murad Çelebi'yi veliahd edip öldü.

Beş oğlu vardı: Murad Çelebi, Mustafa Çelebi, Ahmed Çelebi, Yusuf Çelebi ve Mahmud Çelebi. Kamusunun anaları Kırnaktır. Ahmed Çelebi atasının sağlığında öldü. Murad Çelebi atasının yerine oturdu. Mustafa Çelebi atasının vasiyetini kabul etmeyip çeri çekti. Tahtı almak istedi, öldürüldü. Yusuf Çelebi ile Mahmud Çelebi yumrucaktan Bursa'da öldüler. Osmanoğulları'ndan Bayazıd Han oğlu Sultan Mehmed 7 yıl, 11 ay ve birkaç gün (milâdi: 7 yıl, 8 ay, 20 gün) gaziler tahtında oturmuştu.

[1] Seif neşri; ilâhi bilgilerden.

[2] Bu fazla kısım yalnız Seif neşrinde olup öteki nüshalarda yoktur.

[3] Hafîd Efendi i Beğler; diğer Türkçe nüshalar: Beğler ve boylar.

[4] Seif neşri: Caniği.

[5] Yalnız Seif neşrinde doğru olarak: Bolu. Öteki bütün nüshalarda yanlış olarak: Borlu.

[6] Revan, Üniversite, Seif nesri: 3

[7] Üniversite, Seif neşri: 3.

Tanrı Yattıkları Yeri Aydın Etsin, Gaziler ve Din Uğruna Savaşanlar Sultanı, İyi ve Güzel İşler Issı, Bilginler Yetiştiricisi[1] Kimsesizler Sığınağı, Sultan Bayazıd Oğlu Sultan Mehmed Oğlu Sultan Murad'ın (Tahta) Oturması

Sultan Mehmed Uçmağa varınca sultanlık tahtı Sultan Murad ile ün ve kut buldu. Mutluluk, kutluluk, yücelik ve iyilik onun görünmez gücü ile başlarını en yüce yere erdirdiler. O İslâm padişahı beğden, budundan, kime yardım gözü ile baksa onu bütün acun kutlayıp beğenirdi. Kime kahır bakışı ile göz ucuyla baksa dört bucaktan kovulup yok olurdu.

Hemen o dahi Bursa'da bir yoksullar evi yapılmasını buyurdu. Hemen yapıp gelip gidene yemek ulaştırır oldular. Bitince 30 hafız ve 14 tehlilci tayin buyurdu ki her gün Tanrı'nın yüce sözünü baştan sona dek okuyup 70.000 tehlil getireler ve sevabını iki acun ağasının, bütün yalavaçlann, ülkeler alanın ata dedelerinin ve kamu iman sahiplerinin ve Müslümanların ruhuna armağan göndereler. Darülhayırın batı yanında bir medrese yapılmasını buyurdu ki dört mezhebin bilgi öğrencileri ol medresede faydalansınlar. Bu iki ahiret evinin ortasında bir kubbe vardır ki kutlu vücudu ile ün bulmuştur. Gece gündüz bir saat, hatta bir dakika o kubbede Kur'an okunmaksızın geçmez.

Edirne'de bir darülhadis, bir yoksullar evi ve cami yaptırmışlardır. Her birine 30 hafız ve 14 tehlilci tayin buyurmuştur. Yukarıda geçen şartlarla burada otururlar. 40 kişi tayin etti ki her biri her gün, kendi için en'am suresi okuyalar. Bunlardan başka İki kişi tayin etti ki her gün bunlardan bîri, Tanrı elçisi Muhamraed'in ruhuna bin salavat göndere ve biri her gün bin yol "Birdir Allah andan artık Tanrı yok" sözünü okuyup sevabım erkek, kadın müminlerin ruhuna armağan göndere. Ergene'de de başka bir darülhayır yapılmasını buyurdu ki gidip gelene yemek eriştireler. Ergene suyu üzerinde 174 kemerli bir taş köprü de yaptırmışlardır.

Beş savaş yaptı. Birincisi: Selenik'i aldı. İkincisi: İzledi Derbendi savaşı, üçüncüsü: Varna savaşı. Dördüncüsü: Germe savaşı. Beşincisi: Küs Ova savaşı.

Bu dindar padişahın çağında Rûm ülkesi kaygı ve tasadan, kötü işlerden, dar düşünceden', eğlenceden an olup korkusuzluk ve doğruluk ile süslü, bolluk ve ucuzluk ile bezeli idi. Dinin ve dindarların değerini, erdemlilerin hakkını tanırdı. Acun ülkelerinin durumunu iyi bilen araştırıcılar, görgülü gün görmüş kimseler bir ağızdan: "Sultan Murad çağındaki Rûm gibi, ehli sünnet ve cemâat mezhebi ile süslü, doğruluk ve adaletle bezeli bir El ve ülke ne görülmüş, ne de işitilmiştir" diyorlardı.

İslâmlar, onun ülkeler bezeyen kutlu çadırının gölgesinde rahatlık ve korkusuzluk buldular. Bu dindar padişahın uğurlu çağında yapılan hayrat; savaşlar; kâfir Ellerinin alınması; dinsizlerden kalelerin ele geçirilmesi; medreselerin, mescitlerin, hankahların, camilerin, minberlerin, taştan köprülerin, kervansarayların ve başka hayır yerlerinin yapılması; bilginlerin uluğlanıp yetiştirilmesi; zâhidlerîn ve Tanrı'ya tapıcıların yüceltilmesi; ahalinin ve güçsüzlerin esirgenip acınması; Tanrı'ya türlü yakınlıklar gösterilmesi hiçbir çağda görülmemiştir.

Bu, şundan da pek açık olarak bellidir ki, bütün Arap ve Acem Eli'nde, Türkistan'da, Fergana, Maveraünnehir, Harzem, Horasan, Gur, Gürcistan56, Hindistan, Kabil, Zabil[2], Sistan, Kirman, Fars, iki Irak, Diyarıbekir, Ermenistan, Şam, Mısır ve Anadolu kıyılarında ve daha başka yerlerde kendilerinin ve kullarının güzel işleri görünüp durmaktadır. Müslümanların dilleri o gaziler sultanının alkışındandır. Adı büyük olsun ulu Tanrı o âdil şahın adalet, insaf, iyi görme, acıma, sevme, iyilik ve esirgemesini yükselmeğe yol, yakınlaşmağa sebep kılsın. Acunun bitimine değin doğruluk ve dini tutuculuk onun soyunun kutlu hanedanında kalsın. Tanrı'nın yardımı, zafer, ululuk, yücelik, topluluk, dini koruyuculuk, adaleti yayıcılık, bilgi bayrağını açıcılık, kulları doğru yola çağırış, İslamların hakkına saygı gösteriş .onun soyundan ve ülkesinden özgede olmasın ve günden güne çoğalıp artsın.

Sultanlık tahtı bu gaziler sultanının kutlu varlığı ile 30 yıl, 6 ay ve 7 gün (milâdî olarak: 29 yıl, 8 ay) ün buldu. Sekizinci günde ki 855 yılı muharremin ilk günüydü ve çarşambaydı (=3 şubat 1451) "Tanrı'na dön" sesi kulağına erişti. 360.000[3] melekler acunundan geçerek insan kalıbına erişmiş olan yüce ruhu göz yumup agıncaya dek geçen kısacık anda o eşsiz naraya yol bulup doğrudan doğruya mengü birliğin güzelliğini gördü ve Tanrı'dan uzaklık düşkünlüğünü Tanrı'ya yakınlık kutluluğuna çevirdi. Ahiret acunundaki sevgililere kavuşmayı yeryüzü dostlarının yanında olmaktan üstün tutup acunlar idisinin yakınma ulaştı:

Beyit

Tanrı'nın "gel!" buyruğu tatlılıkla erince,
Ona doğru can kuşu nice uçmasın, nice?

Beş oğlu olmuştu: Ahmed, Ali, Mehmed, Hasan ve Orhan. Ahmed Amasya'da öldü. Amasya'da dedesi, Yıldırım Bayazıd oğlu Sultan Mehmed'in çocukları türbesine gömdüler.

Sultan Alâaddin[4]de Amasya'da öldü. Bursa'ya getirdiler. Sultan Muradın ayağı ucunda gömülüdür. Hasan ile Orhan'ın ikisi de Edirne'de öldüler. Orada Tunca ırmağı kıyısında gömülüdürler. Amma;

Tanrı gücünü yüceltip ününü dinde ve acunda iyi etsin, çerisini ve yardımcılarım kutlu kılıp delillerini berk etsin, o Tanrı adının gölgesi, manevî sıfatların uğrağı, Tanrı erenlerinin yardımcısı, Tanrı

yağılarının yoyucusu, İslâmlığın ve Müslümanların güneşi, yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi, suyun ve toprağın seçkini, sultan oğlu sultan, Osman ocağının övüncü Sultan Mehmed Han, 835 yılında, Recep ayının 27'nci Cumartesi gecesinde (=28 Mart 1432) tan atarken Edirne başkentinde doğdu.

855 yılı Muharreminin İlk gününde (=3 Şubat 1451) Osmanlı sultanlığı tahtına ün verdi. 19 yaşında, 5 aylık ve 3 günlük (milâdî yıl hesabına göre: 38 yıl, 10 ay ve 2 günlük) idi. Tanrı ülkesini mengü kılsın. Yüceliğini berkitsin. Yakınlarına yardım edip yağılarını yok etsin. O gün, hatta o saat Osmanlı ülkesine, umulur ki bütün İslâm Ellerine yardım gösterip onların yüceliğini ve saldırışım artık etti. Şeriften, seyidden, bilginden, şeyhten kim ki acun dileği ile, ülkeler açıp Eller alan bu padişahın eşiğine yüz çevirdiyse eli boş kalmazdı. Hele uluğ vezir, yeryüzünde vezirlerin sultanı, güçsüzlerle yoksulların sığınağı, acunda bilginlerin barınağı, suyun ve toprağın seçkini, devletin, acunun ve dinin dolun ayı, hanların ve kağanların dayanağı, dileklerine ermiş Mahmud Paşa kî:

Beyit

Yaşadığı yılların sayısı olsa da az
Yüz bin kocamış vezir onunla denk olamaz.

Tanrı ululuğunu büyütüp gücünü arttırsın. Berhîyâ oğlu Âsaf33 ve Bermekoğulları'nın sırtından dirilik kaftanı çıkmayıp bu kutlu kişinin yücelik çağma erişselerdi ve onun güzel huyunu, becerikliliğini, cömertliğini, yetiştiriciliğini görselerdi bütünlemesine şaşıp kalırlardı. Şundan dolayı ki güçsüzler, yoksullar ve bunlu öksüzler, kaçan onun yüce kapısına varsalar, tek ve eşsiz olan onun iyiliğine sığınsalar elbette dileklerine erip geri dönerler. Tanrım! Muhammet ve soyu sopu hakkı için onun ululuğunu mengü kılıp yüceliğini berk et!

YAKARIŞ: Vergiler bağışlayıp canlıları doyuran, tanları yarıp karaltıları yaradanın katından dilenç ki: Bu yoksul ve boş İsteklerle eğlencelerin ardında ömür tüketmiş kuluna yardımını eş etsin de acun tutan bu padişahın, gönlün beğendiği bu kağanın, Tanrı'nın gölgesi ve Osman ocağının ulu oğlu Sultan Mehmed Hanın, Tanrı ülkesini mengü kılsın, tarihini Öteki ciltte kalemin ucundan ak kâğıda kandıra kandıra akıtsın. Çünkü bu denlü bir padişahı başkalarının ardından anmak edepsizliğin aşırılığından ve bilgisizliğin son uçundandır. Kimine "melik", kimine "key", kimine "aşganiyan", kimine "halife" denen eski hanların bir takımında adalet vardı ama iman giyiminden yoksundular. Bir takımı da Müslümandı ama adaleti unutmuşlardı. Ama yağı sıyan, dost okşayan bu padişah inanç kaftanı ile süslü ve adalet bezeği ile bezelidir. Onun dilediğini dileyen bu yalansız güçsüz, bu denlü bir padişahı onların sırasına dizmeği yakıştırmaz. Bu gönülden duacının yaşı 70'i geçip (bundan sonraki) diriliğinin ölümden ayrılığı olmadığını bilmişse de, madem ki 22 yaşından bu çağa gelinceye dek, ki 51 yıldır. Osman oğullarına dua etmek ve onların dileğini dilemekle ömür geçirmiştir, geri kalan ömrünü de yine onların duası ile geçirmeyi gerekli gördü. Bundan dolayı esirgeyen Tanrı'nın yardımına uğrayan, acunlular kağanı, Murad Han oğlu Sultan Mehmed Hanın tarihini yazmağa uğraştı. Şu umudla ki: Bu duacı yoksulun ölümünden sonra birbiri ardınca başkaları da yazalar ve bu bilgisi azın yazdıklarında yanlışlık ve bozukluk ortaya çıkarsa bağışlayıp nice düzeltmek kabilse o denlü düzeltmeğe çalışalar. Doğruyu en iyi bilen Tanrı'dır.

[1] Seif neşri: İdisî.

[2] Ayasofya, Bayazıd; Babil.

[3] Bütün nüshalarda 360.000 olduğu halde esas Numosmaniye nüshasınla 308.000.

[4] Türkçe nüshalardan Üniversite, Fatih, Esad Efendi, Revan: Sultan Ali; Veliyeddin Efendi: Ali Çelebi; Hafid Efendi: Şehzade Ali.

Metne Ait Bazı izahlar

1. Hicretin altıncı yılında, Muhammet'le Kureyşliler arasında Hudeybiye barışı yapılırken sahabelerin Muhammed'e bir ağaç altında biat etmelerine telmihtir. Muhammet tarafından karşıya e]çi gönderilen Osmanm geriye dönmesi gecikince öldürüldüğü haberi çıkmış, bunun üzerine de Muhammet «artık çarpışmadan geri dönemeyiz» diyerek bir ağaç altına oturmuş, sahabeler birer birer gelerek ölünceyedek kaçmamak üzere sadık kalacaklarına dair biat etmişlerdir. Biat küçükten büyüğe yapılan sedakat andı demektir.

2. Arapça bir beyitin ikinci mısraıdır. Beyit şudur:

شربنا و اصبنا على الارض فضلها
و للارض من كاس الكرام نصيب

3. «İki acun ağası» Muhammedin unvanıdır. Arapçası: «Seyyid ül-Kevneyn».

4. Arapların «aşere-i mübeşşere» dediği «on muştululara ölünce Uçmağa gidecekleri Muhammet tarafından kendilerine muştulanan şu on kişidir: Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman ibn-i Avı, Sa'd ibn-i Vakkas, Sa'îd ibn-i Zeyd, Ebû Ubeydet ibn ül-Cer-râh.

5. Sahabe = Muhammed'in arkadaşları.

6. Mahmud Paşa, Fatih sadırazamlarındandır. Aslı Hırvat olup İkinci Murad çağında savaşta tutulmuş, akıllı olduğu için saraya alınarak terbiye edilmiştir. İyi tahsil görüp ocak ağalıklarında bulunmuş, Fatihin İstanbul'u zaptı üzerine 1453 te sadırazam olup 1467 ye kadar bu makamda kalmıştır. 1472 de ikinci defa sadırazam olup 1473 te azlolunmuş ve sonra idam olunmuştur. İlmi sever bir sadırazam olduğu için adına çok kitap yazılmıştır. Behcetüttevârîh ve Enverî'nin Düsturnâmesi bunlardandır. İstanbul'da bir büyük cami ile medrese ve hamam yaptırmıştır. Mahmud Paşa mahallesi bunun adına izafe olunmuştur. Sofya'da da büyük bir cami yaptırmıştır.

7. «Sahbân» ünlü bir Arap hatibidir. Belâgatte adı darbımesel olmuştur. Harun Reşid zamanında (786-809) yaşamıştır.

8. Bu kelime bizde şimdiye kadar «Oğuz» diye yazılmıştır. Yalnız Doktor Rıza Nur Bey «Uğuz» diye yazmıştır (Oughouz-Name İskenderiye 1928). Bu kelimenin Gök Türkler çağında Uğuz diye söylendiği muhakkaktır. Çünkü Orhun elifbesinde o harfi için ayrı bir işaret yoktur. Türkçe'de o sonradan teşekkül etmiştir. Bugünkü doğu Türklerinin çoğunda o harfi pek kapalı söylenip u harfine yaklaşmaktadır. Yunanlıların da bu kelimeyi Uz şeklinde yazmaları eski söylenişinin Uğuz olduğunu gösterir. Bugün de Anadolu'nun çok yerlerinde Uğuz denilmektedir. Meselâ Bayburt'ta «Bey Böyrek»

rivayetini tesbit eden «Osman Turan» bize bunun Uğuz diye söylendiğini gösteriyor (Ülkü, sayı 59, ikincikânun 1938, Ankara). Ben kendim de 1931 de Bolu'ya yakın bir köyde bu kelimenin Uğuz diye söylendiğini işittim.

Buna mukabil A. Baha tarafından Atsız Mecmua'da (sayı 10, 15 şubat 1932) neşredilen Bey Böyreğin Safranbolu rivayetinde bu kelime Yoğuz şeklinde olduğu gibi, pertev Nailî Boratav tarafında neşredilen Beyşehir Rivayetinde de (Ülkü, sayı 60, 61, 64) Oğuz şeklindedir. Bununla beraber Boratav bu hikâyeyi bir Ermeniden dinlediği için Oğuz kelimesine okadar güvenilemez. Her halde bu kelime bugün Anadolu Türkleri'nde daha çok Uğuz şeklinde kullanılıyor.

9. Açık Türkçe ile yazılan müellifi meçhul Tevârîh-i Âl-i Osman'larda, Dede Korkud kitabnda, Dîvânu Lügat üt-Türk'te bu kelime «Selçük» şeklindedir. Yalnız Bayburtlu Osman'ın Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-i Cihan adlı tarihinde «Salcuk» şeklindedir. Esasen Arap ve Acemlerin yazışı olan Selçuk, Selçuk şekli Türkçe'nin ahenk kaidesine uymamaktadır.

10. Oğuzlarla Kun (Hun) ların aynı millet oldukları hakkındaki delilleri «Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar» adlı eserinmde kısaca kaydetmiştim. Burada bir yenisini daha ekleyeceğim: 12 nci asır Bizans tarihçilerinden Prenses Anna Komnene, 1069 - 1118 vukuatını ihtiva eden eserinin bir yerinde Oğuzlar için Hun adını kullanmaktadır (Hüseyin Namık Orkun, Türk Tarihinin Bizans Kaynakları, 37; yine aynı müellifin «Çığır» mecmuasındaki aynı makaleler serisi: Çığır, sayı 57 - 60, 1937 Ankara).

11. Bu kelime Behcetüttevârîh'in acemce nushalarında türlü biçimlerde yazılmıştır: Ayasofya, Bayazıd nushalarında «Kayıs» Fatih nushasında «Kay»; Revan nushasında «Fay» Nuruosmaniye nushasında «Fayı» Üniversite nushasında «Famı»dır. Fakat hiç şüphe yok ki bunun doğrusu «Kay» dır. Nushaların ikisinde «Kayı» yazılmasına rağmen Oğuz boylarının başında gelen Kayılar olamaz. Bilâkis Kaşgarlı Mahmud'da zikrolunan Kaylar'dır ki eski Kunlar'ın artıklarından olsalar gerektir.

12. «Sarı»lar bugün Kırgızların içinde bir oymaktır. Eskiden büyük bir boydular. Kem ırmağından Tiyanşan'a göçmüşlerdi.

13. «Ermeni Denizi» Marquart'a göre Hazar Denizidir.

14. Bugüne kadar adını saklayan en eski Türk ulusu Kırgızlardır. Çinliler, Kırgızları türlü adlarla anarlardı. «Kien-kuen» (Kien-kun) . Kie-khu (Ki-ko = Khit-kut) , Hia-kia-sze (Hakas = Kie-kia-sze) , daha sonra Moğollar çağında da Ki-li-ki-sze derlerdi.

Yunancada da Menandre Protector'da Kherkhis adım buluyoruz.

Bu söz en eski Çin kaynaklarında Kien-kun şeklinde geçiyor. Çiniyatçı Pelliot bu sözün Moğolca «kırkun» olduğunu ileri sürüyor. Barthoid da buna dayanarak Çinlilerin Kırgızları ilk önce bir Moğol kavmi vasıtası ile tanımış olacaklarını söylüyor. Fakat bence bu iki iddia da çürüktür. Bu sözün en eski Türkçe şekli Orhun âbidelerinde «Kırkız» şeklindedir. Bunun «kırk+z» şeklindeki izahı eski Türk boy ve oymak teşkilâtına göre daha yumuşak görünüyor. «Z» eski Türkçede bir nevi cemi ekidir. Şu halde «Kırkız» m anlamı «kırklar» demektir ki bu birliğin kırk oymağın toplanması ile meydana geldiği böylece anlaşılmış olur.

Avrupa bilginleri arasında Kırgızların asıl Türk olmayıp sonradan Türkleşmiş olduklarına kabule mütemayil bir fikir vardır. Buna sebep de Kırgızların sarışın, gök gözlü, ak derili olmaları ve en eski Kırgızların önceleri Hazar Denizi yörelerinde, şimdiki Soğdiyananın şimal batısında oturup sonraları doğuya doğru göçmüş bulunmalarıdır.

Fakat Avrupa bilginleri burada ancak duygularına kapıldıkları için yanılıyorlar. Çünkü eski Çin kaynaklan Gök Türklerin ve Usunlar'ın da sarışın - gök gözlü olduğunu bildiriyor. Profesör Zeki Valîdi Bey birbirine benziyen Usun -Kırgız - Gök Türkleri bir nesilden sayıp bunlara «Saka gurupu» adını veriyor ve oldukça sağlam deliller gösteriyor.

Kırgızlar milâttan önce üçüncü asrın son yıllariında veya milâttan önce ikinci asrın ilk yıllarında «Tim-lim» (Dinlin) denilen beyliğin batısında bir beylik halinde bulunuyorlardı. Çinlilerin bunlar hakkında anlattıklarından bazı Avrupa bilginleri Bunların ozaman Hazar yakınlarında, belki de Ural Dağları eteklerinde bulundukları mânâsını çıkarıyor.

O zaman Kırgızeli'nin sınırları şimale doğru pek genişlemişti. 20.00ü asker çıkarabiliyorlardı. Demek ki aşağı yukarı 100.000 nüfusları vardı. Kunlar'ın büyük yabgusu Mete (Motun) aşağı yukarı milâttan önce 201 de Kırgızları kendisine tâbi etti. Kırgızlar^ Kunlar'ın en sadık tebaalarından biri idiler. Bunların isyan ettiklerine dair hiçbir haber yoktur. Hatta Çinliler tarafından bunlara verilen adın son hecesini doğrudan doğruya «Kun» diye kabul etmek isteyenler vardır.

Milâttan önce 99 da Kunlar tarafından tutsak edilen çok değerli Çin kumandanı Ling (Lin), Kun yabgusu tarafından Kırgızlara bey yapıldı. Yabgu ona kendi kızlarından birini verdi. Bu beyin nesli Kırgızlar üzerinde asırlarca hâkim kaldı.

Milâttan önce 49 da Kunlar arasında dahili çarpışma olurken, tahtta bulunan yabguya karşı kendisini yabgu ilân eden Çjçi Yabgu bir müddet karargâhım Kırgızeli'nde kurdu. Bumdan sonra uzun müddet Kırgızların adı geçmiyor. Her halde bu sırada onlar doğuya doğru ilerliyorlardı. Kırgızların bir takımı Kara Şehir yakınlarında görülmüş, bir kısmı da Orta Tiyanşan'da yerleşmek istemişse de başka boylar tarafından kovularak Kem Ve Kemcik ırmakları kıyılarında yerleşmişlerdir.

568 de Bizanslılar Gök Türklere Zemark adlı bir elçi göndermişlerdi. Bu elçi İstemi Kağanın huzuruna çıkmıştı. Kağan, Bizanslılara birçok hediyeler, ayrıca da Zemark'a bir Kırgız cariye vermişti. Her halde bu sırada Kırgızlar Gök Türkler'e tâbiydi. Yedinci asra ait olup Yenisey {=Kem) yakınlarında bulunan âbideler büyük bir ihtimalle bu Kırgızlar'a aittir.

646 da Çepi Han Altay'da yaşıyan boyların başına geçerek 30.000 kadar asker toplayıp istiklâl ilân ettiği zaman Kırgız, Karluk ve Çümükleri kendine tâbi etmişti. Fakat Karluk ve Çümükler Çin dalaveresine kapılıp onun işini bozdular.

Bundan sonra Kırgızların başka milletlerle alışverişte bulunduğu anlaşılıyor. Çin kaynakları, sekizinci asırda rnüslüman ticaret kervanlarının Karluklar ülkesinden geçerek Yenisey (Kem) başlarındaki Kırgızlara kadar gidip geldiklerini bildiriyor.

İlteriş Kutluğ Kağan (682-693) dan başlayarak bu Kırgızların adı sık sık geçmektedir. O zaman yine yukarı Yenisey yani Kem ve Kemcik ırmakları üzerinde oturuyorlardı. Gök Türkler bunlar üzerine olan seferlerini hep Kögmen (= Sayan) dağlarını aşarak yapıyorlardı.

İlteriş Kutluğ Kağan doğu Gök Türklerinin istiklâlini yeniden ilân ettiği zaman öteki boy ve budunlarla birlikte Kırgızlar da bunlara yağı idi. Kutluğ Kağanın yirmi savaşından biri veya bir ikisi elbette Kırgızlara karşı olmuştur. Orhun âbidelerinin anlattığına göre Kırgızlar, Kutluğ Kağan zamanında Gök Türklere tâbi olmuşlardır.

Kapağan Kağan (693 - 716) zamanında Kırgızların başında «Bars Beg» vardı. Gök Türkler bu beğe «kağan» unvanını vermişler ve İlteriş Kutluğ Kağanın kızı ile evlendirmişlerdi. Bars Kağan pek kuvvetli idi. Bilge Tonyukuk âbidesinde kudretli Kırgız kağanının Gök Türkler'e yağı olup Çin ve On Ok (batı Gök Türkleri) kağanları ile birlikte Gök Türkler'e karşı ittifak ettiği yazılıdır. Gök Türkler bu ittifaka karşı hızla harekete geçerek 712 yılında ilk önce Kırgızlara saldırmışlardır. Bilge Tonyukuk kumandasındaki ordu 10 gün, gece gündüz yürüyüp süngü batımı karı aşarak Sunga ormanında Kırgızları yenmiş, kağanlarım öldürmüştür. Kırgızlar, Gök Türkler'e tâbi olmuşlardır. 716 da Kapağan Kağan ölünce, mezarına Kırgız kağanının balbalı dikilmişti. Bu, Kırgız kağanının başka yağılardan daha güçlü ve üstün tutulduğuna tanıktır.

733 de Kül Tigin Ölünce, gelen taziyet heyetleri arasında Kırgız kağanından da «Tarduş İnançu Çur» gelmişi. Gerdîzî Kırgız kağanının karargâhını Kögmen (Sayan) sıradağlarının şimalinde, yedi günlük yolda gösteriyor. Bu tarihçi on birinci asırda yaşamış olmakla beraber verdiği bu malûmatın daha önceki asırlara ait olarak da kabul olunabileceği şüphesizdir.

Kırgızların, Moyunçur Kağan (746-759) âbidesinde de adları geçiyor. Dokuz Oğuzlar, Gök Türkleri yenerek devleti ellerine alırken öteki boylar gibi Kırgızlar da isyan etmişler, fakat Moyunçur'un ordusu tarafından yenilmişlerdir. Kırgızeli, Dokuz Oğuz devletinin bir vilâyeti olmuştur.

Dokuz Oğuz kağanlarından «Alp Uluğ Kutluğ Bilge Kağan» (795-805) çağında Kırgızlar yine isyan etmişlerse de yenilip tâbi edilmişlerdir. Cince bir kitabede Kırgızların bu sırada 400.000 askeri olduğundan bahsolunuyorsa da bu pek mübalegalı bir sayıdır. Ozaman Kırgızlar Moğollarla (yani Moğolların ataları olan boylarla) birlikte iş görüyorlardı. Bu 400.000 sayısını Kırgız ve Moğolların o zamanki bütün nüfusu diye kabul etmek gerektir.

840 yılında Kırgızlar yine isyan ettiler. Küli Bağa (Kiü-lu-mo-ho) adında bir kumandan 100.000 Kırgızla hücum etti. Dokuz Oğuzları yenip Moğolistan'dan çıkardılar. O zaman hükümdarları «Uça Kağan» di. Bu kağanın anası Türgiş kağanının kızı idi. Uça Kağan, anasını Türk göreneğince «katun» ilân etti. Cenuba doğru epeyce yerleri zaptetti. 847 de Gan-çjav taraflarında yine Dokuz Oğuz-Uygurlarla çarpıştı. Uygurların bir kısmı Şivi (Moğol) lerin içine kaçmıştı. 70,000 atlıdan mürekkep Kırgız ordusu Şivileri de yenip Uygurların çoğunu şimale getirdi (848).

Uça Kağan (Dokuz Oğuzlarla Şivileri yendikten sonra kağan unvanını almıştı) 866 da sağdı. Çin kumandanının neslinden geldiğini söylüyordu ki doğrudur. Dokuz Oğuzlar aleyhine Kırgızları kışkırtan Çinliler, Kırgızlar devleti ellerine alınca onlara aldırmadılar. Bu münasebetle Çin sarayında olan

konuşmalarda Çin vezirlerinden birisi: «Dokuz Oğuzlar dağıldı. Şimdi biz niçin onların yerine Kırgızları koyalım» demiştir.

Kırgız kağanı Moğolistan! alınca karargâhını «Kem» den «Orhun» a yakın bir yere getirdi. Fakat daimî olarak orada oturamadı. Çünkü müttefik boyların çoğu ihanet ettiler.

Kırgızlar dokuzuncu asrın sonuna kadar Orta Moğolistan'da kaldılar. Barthold, onuncu asırda Kıtay devletinin kuruluşundan sonra Kırgızların Moğolistan'dan çıkmış olacağını şüphesiz sayıyor.

Onuncu asırda Kırgızların bir kısmı cenuba doğru, bugün yaşadıkları ülkelere göçtüler. Pançul (Çin Türkistanda «Aksu») şehri Kırgızlara aitti. Fakat asıl Kırgız yığını eski yerlerinde kaldı.

Onuncu asrın Arap coğrafyacıları Hindügûş ve Pamir üzerinden şimale ve batıya uzanan dağın Talaş ve Çu taraflarındaki son noktalarına yani Orta Tiyanşan'a «Kırgız Dağları» diyorlardı. Yine onuncu asır İslâm kaynaklarına göre Kırgızlar ölülerini yakarlardı ve putları olduğu halde bir kısmı güneşe, bir kısmı da göğe taparlardı.

Müslüman tüccarlar 10-11 inci asırlarda Kırgız ülkesine kadar gidiyorlardı. Bu asırda Kırgızlar, Kimeklerin doğusunda, Karlukların şimalinde oturuyorlardı. Başlıca ihracat maddeleri mis idi.

Çinin şimalinden geçen Karahıtaylar batıya doğru yürürken Kırgızlarla çarpıştılar. Bugün Minusin sancağını teşkil eden verimli toprakta Kırgızlar yavaş yavaş toprağı ekmeğe başladılar. Bu tarihte Kırgızların «Kemicket» adlı bir şehirleri vardı ki hanları oturuyordu. Bundan başka şehir ve köyleri yoktu.

On üçüncü asırda Çingiz Hana tâbi olan ilk Türkler bu Kırgızlardır. 1207 de Çingiz Han, kendisine tâbi olması İçin Kırgız hanı «Urus İnal Han» a elçiler göndermişti. O zaman Kırgızların birçok şehir ve köyleri vardı. En mühimleri «Bidi» ve «Bidi Orun» (belki de «Yedi Orun») idi. Urus İnal Han, Çingizi tanımış ve saygılarını bildirmek üzere Karakurum'a «Uruk Eçü», «Elig Temür» ve «Ay Karak» adında üç elçi göndermişti. Fakat 1218 de Kırgızlar, tepelenmeleri için Çingizin buyruk verdiği bir boya saldırmadıklarından araları açıldı. Bunun üzerine Çingiz Han, büyük oğlu Çucı kumandasında bir ordu göndererek Kırgızları tamamen kendisine tâbi kıldı. Arap coğrafyacılarına göre ise Kırgızlar Çingiz Han'a tâbi olurken hanları yoktu. Bütün Kırgızlar ikiye ayrılmış olup her ikisinin birer ayrı başbuğu vardı.

Kırgızlar 16 ncı asırda Yedisu ülkesinde görülüyorlar. O sıralarda başlarında, o zaman Moğol denilen Çağatay hükümdarları bulunuyordu. 1514 ten biraz sonra «Mehmed» adında birisi bu Moğol denilen Çağataylar tarafından Kırgız hanı tayin olunduğu gibi, yine Moğol hanı Ahmed'in oğullarından «Halil Sultan» da Kırgızlara hanlık etmiştir. Fakat bu asrın büyük kısmında Kırgızlar artık mukadderatlarını Kazak Türkleri'yle birleştirmişler ve çoğu Kazakların hâkimiyeti altına girmişlerdi. Kazaklarla birlikte Kaşgarya'daki Çağataylarla birçok savaşmışlardır.

1607 de Kazakların hâkimiyetini tanıdılarsa da 1609 da Kazakların gönderdiği vergi tahsildarını öldürdüler. 1642 de Kalmuklar, 1646 da Ruslar tarafından kendi tebaaları olarak gösterildiler. 1683 te Kalmuklar bütün Orta Tiyanşan Kırgızları'nın yerlerini istilâ ettiler.

1703 te bunların bir kısmı Kalmuklar tarafından cenuba, Yedisu'ya sürüldüler. O zaman gerek bunlar ve gerekse evvelce Tiyanşan'da yaşayan Kırgızlar artık müslüman olarak görülüyor. Kalmuklar'ın Yedisu'ya sürdüğü Kırgızlar bu tarihte 3-4 bin çadır halkı idiler. Bir takımı da daha önce buraya gelmişti. Biraz sonra da Kırgızların çoğu Fergana ve Karategine doğru sürüldü. Zaten Mirhonda göre, gerek Moğollardan önceki çağda ve gerekse Moğollar zamanında Pamirde Kırgızlar bulunuyordu.

Fergana ve Karategine sürüldükleri sırada Kırgızlarda bey ve asiller sınıfı yoktu. «Manap» denilen ihtiyarlar seçme ile çıkmayıp şahsî nüfuzlarına dayanarak iş görebiliyorlardı. Bir Kırgız avulu bütün bir aileden mürekkep bulunuyordu.

18 inci asırda Çinliler Kırgızlara hâkimiyet iddia ettiler. Hakikatte ise Kırgızlar o zamana kadar hep müstakil yaşamışlardı.

19 uncu asırda Fergana Özbekleri Kırgızlara hâkimiyet iddiasında bulundular. 1813 tarihinde İngilizler tarafından Türkistan'ı incelemek için gönderilen Hintli âlim «Mir İzzetullah» Türkistan'da 16 feodal hükümet saydıktan sonra Kazak, Karakalpak ve Kırgızların başsız uluslar olduğunu raporunda bildirmişti. Bu asırda Kırgızları elde etmek için Ruslar çalışmağa başladılar. Kırgızlar arasında Rus lehine propaganda yapan Feyzullah Bay adlı bir tüccar 1824 te Kırgız boy beylerini «Simi» ye götürdü.

1829 da Petresburga Sibirya Kırgız mümessilleri geldi. Bunlar ekincilikte cebrî bir usul kullanılmamasını rica ettiler.

1846 da Ruslara isyan edip bütün Kazakları kendi bayrağı çevresinde birleştiren Kazak kahramanı «Kine Sarı», kendisine baş eğmeyen Kırgızlara çeri yürüttü, İlk önce muvaffak da oldu. Fakat akrabasından biri ihanet etti.

1847 yazında «Cantay Batır» ve «Urman» adlı Kırgız manapları Çu havzasında şimdiki Tokmak (eski «Balasagun») şehrinin 4 kilometre batısında «Keklik Senger» adlı tepede onu sarıp üç gün savaştan sonra öldürdüler.

1860 yıllarında Yedisu'da Kırgızlar arasında bulunan Radloff bunlarda toprağın Kazaklara göre daha ciddî ve özenerek işlendiğini söylüyor.

19 uncu asırda Özbeklerden sonra Ruslar da Kırgızlara hâkimiyet iddia ettiler. Fakat kat'î olarak ancak 1864 te hâkim olabildiler.

1892 de Ruslar Narın havzasında Kırgızların yayla ve tarlalarını aşırı bir edepsizlikle ellerinden almağa başladılar. Bu hal 1897 ye kadar sürdü. Rusların, kendi ülkelerine yığın yığın koç göçtüğünü gören Kırgızlar bundan ürkerek isyana karar verdiler.

1896 yılında, Rus göçünden en çok zarar gören «Ketmen Tepe» ve «Kögert» nahiyelerinin Kırgız büyükleri «Cantay» in oğlu «Şabdan Batır» ve «Cil Bey Minbaşı» adlı başbuğları ile «Dükçi İşan» a gelerek Rusya'ya karşı ayaklanmak için izin istediler. Asıl adı Mehmed Ali Halfe olan Dükçi İşana o yıllarda binlerce Kırgız ve Özbek mürit olmuştu. İşan Türkiye'ye karşı büyük bir sevgi besleyip terbiye

ettiği gençleri Türkiye'ye okumak için göndermeğe çalışırdı. Şeyh, Fergana şehir ahalisini de çağırmak için isyanı ertesi yıla bıraktı.

1897 de Kögert Kırgızları bir şölen dolayısı ile başkaldırma kararını verdiler. Şeyhi de çağırıp bütün nahiye reislerinin imzalarını alarak ertesi yıl için isyanı kararlaştırdılar. Şeyh, Fergana'nın ileri gelenlerine mektuplar gönderip hepsini isyana çağırdı. Fakat Rus hâkimiyetinden istifade eden tüccar sınıfı şeyhi bu teşebbüsünden vaz geçirmeğe çalıştı. İsyan 1898 haziranında yapılacaktı. Rus hükümetinin memuru olan birkaç müslüman işi hükümete haber verdiler. Kögert Kırgızları da 2 - 3 gün önce isyan ettiler.

30 mayıs 1898 de bıçak, kürek ve çatallarla pusatlanmış Kırgız köylüleri şeyhe gelip kendisini zorla evinden çıkararak ak keçe üzerinde han kaldırdılar. 2000 kişiye başlık eden şeyh Andı-can şehrinin kıyısındaki Rus kışlasına saldırdı. Ferganan'ın şehir ahalisi yardım etmediği için bu isyan çabuk bastırıldı.

Ruslar, Kırgızları hiç askere almamakla beraber her bakımdan sıkıştırıyorlardı. Toprağın Ruslar tarafından boyuna zaptolunması Kırgızları uyandırıyor ve birleştiriyordu.

1906 kânunusanisinde Kırgız reisleri Evliya Atada toplandılar. Petresburga vekiller gönderdiler İstekleri şu idi:

1) Din hürriyeti ve Kırgızlar'da bir dinî idare kurulması.
2) Rus göçünün durdurulması ve Kırgızlar'a toprak verilmesi.
3) Ruslar'la hukukta müsavi olunması ve sükûnu takrir kanununun kaldırılması.
4) Kırgızlar'ın dumaya saylav göndermesi.

Fakat bunlardan bir sonuç çıkmadı. Kırgızlar, Rus idaresinde günden güne yoksullaşıyorlardı. 1911 - 1912 de Yedisu'nun dört nahiyesinde Rus ve Kırgız köylülerinde yoksul, orta ve zengin ailelerin yüzdesi şöyle idi:

	Kırgız	**Rus**
Yoksul	**68**	**29**
Orta	**19**	**25**
Zengin	**13**	**46**

1914 te Yedisu'da bir Kırgız ailesinin yıllık kazancı 469 ruble olduğu halde bir Kus ailesinin 1018 ruble idi.

27 - 29 Haziran 1916 da Lozan'da yapılan «Rusya Müslümanları Toplantısı» nda Kazaklar ve Kırgızlar adına «Ahmed Oğlu Safa» bulunuyordu. Burada Özbekler, Komuklar, Kazardılar, Dağistanlılar, Çerkesler adına mümessiller söz söylediler. Kırgız ve Kazak mümessilinin istediği şu idi: muhtariyet, toprağın yerli ahalide kalması, kendilerinden alman vergilerin yine kendilerine harcanması...

Aynı yılın ağustosunda Türkistan'da «merd-i kâr» (= İşçi) isyanı oldu. Cihan savaşında Ruslar Türkistan'dan asker almamışlardı. 1916 da Türkistan'dan asker toplayıp işçi olarak ordu hizmetlerinde kullanmak isteyince bütün Türkistan'da ve bu arada Kırgızlarda da ihtilâl patlak verdi.

Yedisu Kırgızlarından Çu havzasına civar dağlardaki on nahiye «Eyüge oğlu Kanaat Batır» idaresinde, Karakol yöresindeki boylar Şabdan Batır'ın oğulları «Muhiddin» ve «Hüsameddin» idaresinde ihtilâl çıkardılar.

9 ağustos 1916 da Kırgızların eline 170 tüfek ve 40.000 fişek geçti. Her tarafta telgraf tellerim kestiler. Pişpek, Tokmak, Karakol (Prjivalski) şehirlerini kuşatıp aldılar. Birçok Rus göçmenlerini kesip Rus kasabalarını yaktılar.

Teşrinisanide, cihan savaşında Ruslara tutsak olup da Sibirya'dan Kuka'ya kaçmış olan Türk subaylarından Hacı Sami, Adil Hikmet, Bursalı İbrahim, Silistireli Hüseyin Beyler de Kırgızlarla birleştiler. Fakat bu sırada Kırgızlar yenilmek üzere idiler. İki ay çok sert çarpışmalar oldu. Sonunda Rusların gönderdiği büyük kuvvetlere dayanamayarak 100.000 çadırdan çok Kırgız Çin sınırına sığındı. Çin'e gidemeyenlerden Ruslar'a yakın olanlar öldürüldü. Çin'e kaçanları da Çinliler ve Kalmuklar yağma edip vurdular. Bu ihtilâlde Pişpek Kırgızlarına başlık eden 60 yaşındaki «Eyüge Oğlu Kanaat Batır» Rusların eline düştü. Duruşması yapılırken bu yaşlı Kırgız: «Sîz Ruslar bizim milleti diri diri mezara atıyorsunuz. Toprağımızı, malımızı aldınız. Madem ki bizi öldüreceksiniz, biz de kıpırdamadan can vermeyiz» demiştir. Kanaat Batır hapisanede işkenceye dayanamayarak başını duvara vurup kendini öldürmüştür.

1916 sonunda cepheden geriye gönderilen Yedisulu Rus askerleri Kırgızları, rastgeldikleri yerde eğlence için öldürüyorlardı. Çine kaçıp sonra geri dönen Kırgızlardan 83.0000 kişi öldürülmüştü.

1917 de bolşevik ihtilâli çıkınca Rus valisi, Tekes vadisi müstesna olmak üzere Kırgızları bütün otlaklarından kaldırmak ve bu otlakları Rusların göçmesi için uygun bir hale getirmek kararını verdi.

Bundan sonra bütün Türkistan'da olduğu gibi Kırgızlar arasında da basmacılık (çetecilik) hareketleri başladı.

1919 da 24 yaşındaki Mehmed Emin Bek Fergana'da bir kurultay toplayıp hükümet kurdu (24 eylül). Kendisi hükümet ve ordu başı idi. Kırgızlardan alay yapmıştı. 7000 kişilik ordusu vardı. Bolşevik düşmanı Ruslarla birlikte iş görüyordu. Fakat bolşevikler propaganda ile bunları sarstılar.

1920 de Mehmed Emin Beğin yanındaki Ruslar bolşevik tarafına geçtiler. 4 şubatta Ruslar büyücek bir kuvvetle karargâhına saldırıp Mehmed Emin Beği yendiler. Mehmed Emin Bek daha sonra bolşeviklerin kurduğu Türk brigadasına girdi.

1922 de Kırgızlar «Muhiddin Bek» ve «Canı Bek Kadı» kumandasında basmacılık yaptılar. Muhiddin Bek bolşeviklerin eline geçip kurşuna dizildi.

Enver Paşa'nın ölümünden (4 ağustos 1922) sonra Alay Kırgızların reisi «Nur Mehmed Bek» 459 Kırgız gerisiyle bir müddet çarpıştı.

1925 te Otuz Oğul Kırgızlarında basmacılık devam etti. Reisleri Canı Bek Kadı ve Taş Mehmed idi. 500 askerleri vardı.

Fakat bütün bu çarpışmalar, savaşmalar sonunda Kırgızlar ezildiler. Bugün Kırgızların iktisadî ve sıhhî durumları çok acıklıdır.

Rusya'da bolşevik teşkilâtı yerleştikten sonra Semireçe'de bir muhtariyetli Kırgız ülkesi kuruldu. Kırgızistan Fergana ve Yedisu vilâyetlerinden mürekkeptir.

1937 Rus anayasasına göre Kırgız muhtariyetli ülkesi müstakil cumhuriyet (?) oldu.

Kırgızistan yedi sancağa ayrılır:

1) Pişpek
2) Celâl Âbâd
3) Karakol
4) Narın
5) Oş
6) Talaş
7) Çu

Payıtahtları Pişpek'tir. 1926 da Rusya'da yapılan nüfus sayımına göre Kırgızların bütün sayısı 768.763 kişidir. Çoğu Kırgızistan'da, 100.000 den biraz artığı da Kazakistan ve Özbekistan'dadır. 1926 sayımına göre Kırgızistan'ın nüfusu 993.115 kişi olup uluslara göre ayrılışı şöyledir:

662.937 Kırgız (ve biraz Kazak)
135.705 başka Türkler
170.897 Rus
13.492 Asyalılar (Moğol, Çinli vesaire)
6.882 Avrupalılar
3.202 Arap ve Tacik
993.115

Bolşevik devrinde Kırgızistan'da eskisinden daha çok okul açılmışsa da öğretim seviyesi düşmüştür. Devlet teşkilâtında Kırgızlara az yer verilmektedir. Yeni Türkistan mecmuasının kânunuevvel 1927 tarihli 7 nci sayısında Rus istatistiklerinden alınarak basılan bir listeye göre Kırgizistan'ın işçi ve memur teşkilâtında 12.994 Avrupalı'ya kargı ancak 6,222 Türk (Kırgız) bulunuyordu.

Kırgızların bugün hangi durumda olduğunu bilmiyoruz. Yalnız, İspanya iç savaşma Ruslar tarafından gönderilen kuvvetler arasında Kırgız alaylarının da bulunduğunu, Sovyet Birliğini korumağa gidiyorsunuz diye kandırılan bu saf gerilerin İspanya'da, Avrupalılar'dan üstün bir savaşçılıkla savaşan Riflilere karşı çıkarıldığını, vazifelerini iyi başardıklarını, fakat eridiklerini öğrendik.

Kırgızlarda boy ve oymak teşkilâtı hatırası yaşamaktadır. Kırgızlar «Ön» (=Sağ) ve «Sol» diye ikiye ayrılmaktadır. Bunların büyük oymak ayrımları şöyledir:

- Oñ
  - Tağay
    - Boğu
    - Sarı Bağış
    - Çirik
    - Soltu
    - Bağış
    - Sayak
    - Bassız
    - Çoñ
  - Adgene
    - Adgene (Adıgana)
    - İçkilik
    - Monguş
- Sol
  - Sarı
  - Kuşçı
  - Muñdus
  - Kırk Oğul
  - Murad Ali
  - Toğay Bidi
  - Muñdı
  - Tüntürt
  - Külpeş
  - Tazanay
  - Karatal

Kırgızların oymakları daha küçük parçalara ayrılmaktadır. Kırgız birliğini teşkil eden oymaklar arasında eski etnografik ve siyasî adlara raslanıyor ki şunlardır: Kun, Tüles. Kıpçak, Kanlı, Sarı, Kalmak, Kongul, Kıtay, Karakıtay, Nayman, Nogay, Şart.

Kırgızların dili doğu Türkçesinin şimal lehcelerindendir. Kazakcaya çok benzer. Ahenk kaidesi ifrat ile vardır. Bizdeki «ş» 1er «s» gibi, «ç% 1er «ş» gibi, «c» 1er «j» gibi okunur. Zengin bir halk edebiyatı vardır. Halk şairlerine « baskı s> derler. Kırgızca 7-8 inci asırlarda Gök Türkçe'nin hemen hemen aynı idi. Edebî doğu Türkeesinden ayrılışı 16 ncı asırdan sonra başlamış olsu gerektir.

Bugün Şokenin 21 kilometre cenubuşarkîsinde «Kırgızlar? Adında bir köy vardır. Kırgızların Anadolu'ya geldiklerine dair hiçbir şey bilmediğimiz için bu isim oldukça mühimdir. Eğer bu isim hakikaten Türk boyu olan Kırgızlara ait ise onların Moğollar devrinde Anadolu'ya gelmiş olmaları icap eder.

Bibliyografya :

Atsız: Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar, İstanbul, 1935; En Eski Türk Müverrihi: Bilge Tonyukuk (Orhun, sayı 1, ikincitesrin, 1933); İkinci Türk Müverrihi: Yulığ Tigin (Orhun, sayı 5, mart 1934); Moyunçur Kağan âbidesi (Orhun, sayı 8, haziran 1934); Anadolu'da Türklere ait yer isimleri (Türkiyat Mecmuası, II, 243-259, İstanbul 1928); Abdülkadir: Türk Kabile İsimlerine Dair (Türkiyat Mecmuası, I, 258-265, istanbul, 1925). Ahmet-Zeki Valîdi: Bugünkü Türkistan (Mı¬sırda basılmakta olup daha bitmemiştir).

Türk Tarihi Dersleri (taş basması olup tamamlanmamıştır). *Barthold:* Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, İstanbul, 1927; Kırgız (İslâm Ansiklopedisi). *Deguignes:* Hunların. Türklerin. Moğolların ve daha sair Tatarların Tarihi (Hüseyin Cahid Tercümesi). *Hüseyin Namık Orhun:* Eski Türk Yazıtları. *M. Şemsettin:* Mufassal Türk Tarihi. *W. Thomsen:* Inscriptions de l'Orkhon. Yeni Türkistan Mecmuası. *Ludvig Liketi:* Kırgız Kavım İsminin Menşei (Türkiyat Mecmuası, I, 235-249, İstanbul, 1925).

16. Nuruosmaniye nushasında Ayasofya ve Bayazıd nushalarında Üniversite nushasında Fatih nushasında dir. Bütün bu kelimelerin un yanlış yazılışından çıktığı bellidir. Eski Arap kaynaklarında «Xarlux'>, Acemlerde «Xallux», Çinlilerde «Ko-loe-lu» olan bu sözün Türkç'edeki en eski şekli «Kağarluk» tur. Uygur harfleriyle yazılmış olan Oğuz destanında bu şekilde geçmektedir. Aynı Oğuz destanında «kar» kelimesi de «kağan, şeklindedir. Şu halde «Karluk» bunun sonradan aldığı biçimdir. Kelime ortasındaki «k, g, g» harflerinin düşmesi Türkçe'de âdeta bir kaide olduğundan («kağan», «tuğulga:>, «kulkak», «emgek» kelimelerinin sonradan «kan=han», «tulga», «kulak», «emek» olması gibi) «Kağarluk» kelimesi de sonradan «Karluk» olmuş olmalıdır.

Bu sözün anlamı «karlı» demektir. Türk destanlarına ait eserlerde Öyle izah olunmuştur. Belki de Karlukların ilk yurtlarına ait coğrafî bir isimden alınmıştır. Bugün Doğu Türkistan'ında «Hami» nin şimalinde ve aşağı yukarı 43 şimalî arz derecesinde bir *«Karlık Tağ»* var. Karluklarm menşeinin burası olması ihtimali vardır.

Türk destanlarına göre Karluklar eski Kun-Oğuzlar zamanındanberi mevcuttur. Fakat bunlar hakkındaki tarihî malûmat yedinci asırda başlıyor. Hiç şüphe yok ki altıncı asrın başında büyük Gök Türk Kağanlığı kurulduğu zaman Karluklar bu devlete tâbi idiler. Devlet kuvvetli olduğu müddetçe de ayrılmak teşebbüslerinde bulunmadılar.

630 da doğu Gök Türklerinin kağanı «Küli Kağan» Çine tutsak olduktan sonra başka Türk boyları gibi Karluklar da kendi başlarının çaresine baktılar.

640 ta Gök Türk tiginlerinden Çinlilerin «Açena Hilu» diye yazdıkları birisi, Altay taraflarında ve İrtiş havzasında yaşayan beş boyu kendisine tâbi etmişti. Bu beş boydan birisi de Karluklardı.

646 da «Çepi Han» Altay dağlarında yaşayan boyların başına geçerek 30,000 kadar asker topladı. İstiklâlini ilân etti. Kırgız, Karluk ve Çümük boylarını kendisine tâbi etti. Fakat Karluk ve Çümükler Çin dalaverelerine kapıldılar. Bu suretle Çepi Hanın işi bozuldu. Tutulup Çine gönderildi.

650 de yahut biraz sonra Karluklar Çin'in bir vilâyeti hükmüne geçtiler. O zaman «Beş Baliğ»ın batı şimalinde yaşıyorlardı ki İrtiş ırmağının başları ve Altay dağlarının cenup etekleri demektir. Karluklar aynı zamanda Eftalitlerin bir kolu olarak da tanındı. Bunlar Eftalitlerin hâkim olduğu Pamir, Tuharistan ve Hindügûş Dağlarında idiler.

Çungarya'daki Karluklar üç boydular. Yiğit ve savaşı seven Karluklarınn reislerine «tudun» denirdi. Yavaş yavaş cenuba ilerlediler. Tudunları «yabgu» adını aldı. Karluk boylarının adlarını Çinliler şu şekilde gösteriyor:

Neu-lo (Neüli)
Çe-se (Çjısı)
Ta-şe-H (Taşili)

İlteriş Kutluğ Kağan 682 de Sök Türk devletini dirilttiği zaman Karluklar da öteki boylar gibi bu yeni devleti tanımadılar. İlteriş Kağanın, devleti kurup berkitmek için yaptığı savaşlardan hiç olmazsa biri de bu Karluklara karşı olmuş olmalıdır.

Kül Tigin kitabesinde: Kül Tigin 27 yaşında İken, yani 713 te Karlukların düşman olduğu yazılıdır. Kül Tigin, Bilge Kağan ve İhe Hüşotu kitabelerine göre 716 da mukaddes Tamağ Başında Karluklarla çarpışılmış ve Karluklar yenilmiştir. Bu savaşta yenilen Karluklar gidip Çine tâbi olmuşlardır.

720 de Karluklara karşı yine sefer edildi. Bu sefer de Karlukların reisi «elteber» olarak zikrolunuyor. Bilge Kağan kitabesinde zikredilen bu sefere ait bazı satırlar bozuk olduğu için iyi anlaşılmıyor. Galiba elteber ölmüş ve Karluklar Gök Türkleri görünce kağanımız geldi diye sevinmişlerdir. Bu arada Tuharistan Karluklarından da bazı haberler işitilmeğe başlıyor. «Taberî» 737 yılından itibaren Tuharistan'da Amuderya'nın yukarı mecrasında bir «Karluk cabgusu» zikrediyor. Bununla beraber bu tarihte Karlukların büyük ve faal yığını Altaylarda ve Beş Balıkta yaşıyorlardı.

742 den sonra Gök Türk hanedanının düşmesiyle biten iç savaşlara Karluklar da karıştılar.

743 te Basmıl, Dokuz Oğuz ve Karluklar birleşerek isyan edip Gök Türkleri yendiler. Basmılların reisi kağan, Dokuz Oğuzlarınki doğu yabgusu. Karluklarınki batı yabgusu ilân olundu. Fakat sonra kağanlık Dokuz Oğuzlara geçince Karluklarla araları açıldı. Moyunçur kitabesinde, Dokuz Oğuzlar tarafından Gök Türkler yenildikten sonra «Üç Karluk» ların kötü düşünerek kaçıp gittiklerinden bahsolunuyor.

747 de Moyunçur Kağan Karlukları yenmiştir. Kitabenin bozuk olup iyi anlaşılmayan bir yerinde «Türgişlerin, Karlukların davarlarını alıp evlerini yağma ederek gittikleri» nden bahsolunuyor. Demek ki Karluklar önce Türgişlerin arasına gitmişlerdir. Netekirn Gerdîzî de Orta Tiyanşan'da yaşayan Türgiş Kartuklarından bahsedip sonra bunların şarkî Buhara'daki Heytal Karluklarına gittiğini söylüyor.

Zeki Velîdi Bey bu malûmata dayanarak Karlukların 8-9 uncu asırda üç yerde yaşadıklarını ileri sürüyor:

1) Altay Karlukları: Orhun ve Moğolistan'daki vekayie bunlar iştirak ettiler.
2) Orta Tiyanşan Karlukları: Türgiş Karlukları.
3) Şarkî Buhara ve Efganistan sınırlarında yaşayan Karluklar: Heytal Karluklaro ki şimdi bile orada bulunuyorlar.

Moyunçur kitabesinde en çok Kartuklardan ve Karluklarla birlikte Basmıllardan bahsolunuyor. Kitabe bozuk olduğu için iyi okunamıyorsa da kağanlık Dokuz Oğuzlara geçtikten sonra eski müttefikleri olan Karluklarla Basmılların durmamacasına bunlarla uğraştığı anlaşılıyor. Bu savaşların sonunda Karlukların bir kısmı batıya çekilmiştir. Avfînîn ve Şükrullah'ın verdiği malûmat da az çok kitabelerin yazdıklarına uymaktadır. Avfî'de ve Şükrullah'ta Karlukların vatanı olarak gösterilen «Tölis Dağı» Altay'dır. Kendi padişahlarına âsi olup yurtlarım bırakmağa mecbur oldukları hakkındaki malûmat da bunların, meşru Türk kağanları olan Gök Türk ve sonra Dokuz Oğuz kağanlarına isyan edip batıda Türgişlere sığınmalarıdır.

751 tarihînde Taraz ırmağı kıyılarında Araplarla Çinliler arasında yapılan büyük savaşta Çin ordusunda Karluklar da bulunuyordu. Bunların Çinlilere isyanı Çinlileri kanlı bir bozguna uğratmıştır. Bu Karluklar, Orta Tiyanşan'da yaşayan Türgiş Karluklan olmalıdır. Batı Türk Kağanlığının yıkılmasından sonra 766 da bu Karluklar Çu vadisine yerleşerek oldukça bir siyasî ehemiyet kazandılar.

Hükümdarları «cabgu, cabguy» unvanını taşıyordu. Bugün de Surhan ırmağına dökülen bir çay «Kalluk» yahut «Karluka adını taşıyor.

Bu Karlukların cabgusu 778-779 da müslüman oldu. Fakat bu 792-793 te Karlukların Fergana'ya bir akın yapmalarına engel olmadı.

Orta Tiyanşan'da yaşayıp Dokuz Oğuz kağanlarına tâbi olan Karluklar, Dokuz Oğuz kağanlarından «Kutluğ Bilge Kağan» (791-795) zamanında kuvvetlenerek isyan ettiler. Tibetlilerle birleşerek Beş Balık, Kuça ve Kaşgarı Dokuz Oğuzlardan aldılar. Fakat biraz sonra tahta çıkan «Alp Uluğ Kutluğ Bilge Kağan» (795-S05) Karlukları yine yenerek itaate aldı.

Bundan sonra Karlukların Dokuz Oğuzlarla her hangi bir şekildeki münasebetlerine dair bilgimiz yoktur. Artık bize onlardan islâm kaynakları bahsediyor.

Abbasî halifesi Harun Reşid' (786-809) zamanında Fergana'ya bir ordu gönderilerek Karluk cabgusu püskürtülmüştür.

806-809 da Râfi ibn-i Leys'in bâtıni isyanında kendisine yardım eden Türkler arasında Karluklar da vardı.

982-983 te telif edilmiş olup «Tumanski Yazması» adı ile tanınmış olan müellifi meçhul eserde Karluklar Taraz yörelerinde, İslâm Ülkesine komşu yaşayan bir budun olarak gösteriliyor. Çin Türkistan'ında da bazı şehirler Karluklara tâbi idi. O cümleden biri Üç' Turfan yanındaki «Pinçul» (cince «Vin-su») şehri idi. Tumanski yazmasında bu şehir hakkında «bu şehir Karluklar ülkesinde-dir. Lâkin bunun hâkimi Dokuz Oğuzlara tâbidir. Sonradan orasını Kırgızlar aldı» denilmektedir. Tumanski yazması Kaşgar şehrini Kırgız. Karluk ve Dokuz Oğuz ülkelerinin sınırında gösteriyor. Onuncu asır Arap coğrafyacıları Karlukları kâfir olarak gösteriyorlar. Bu, her halde ya daha önceki zamanlara ait bir malûmattır, yahut da Karlukların bir kısmına aittir. İbn-i Havkal'a göre Karlukların ülkeleri Fergana sınırından baslayarak 30 günlük yola kadar uzanıyordu. Eserini 1050 tarihlerinde yazmış olan Gerdîzî ise yine Karlukları İslâm ülkesinin komşuları olarak gösteriyor. Eserini 1077 de yazmış olan Kaşgarlı Mahmud, Karlukları Oğuzlarla birlikte «Türkmen» adı altında sayıyor. Kaşgarlı Mahmuda göre Karlukların büyüklerine «sığın» denilirdi.

Karlukların Karahanlılar devletindeki yerinin ve rolünün ne olduğu daha iyice aydınlatılamamıştır. Bununla beraber Karluklar bu devletin tarihinde, bilhassa Semerkand'da mağrur ve serkeş hassa askerleri idiler.

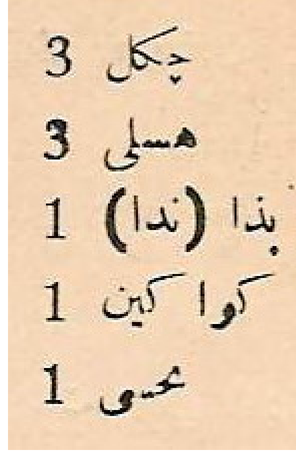
Karahıtayların Orta Asya'yı istilâsı sırasında bu Karahıtaylar Karluklara karşı Balasagun hanının müttefikleri idiler. Semerkand'da ise Karahıtaylar Sultan Sancar'a karşı Karlukların müttefiki olarak gözüküyor.

1130 tarihlerinde Balasagun Karahıtayların eline geçtiği zaman oralarda Karluklarla Kanklılar bulunuyordu.

Daha sonra Karahıtaylar Semerkand'da dahi Karluklara karşı tedbir aldılar. 1163-1164 te Karluklara pusatlarını bırakmaları ve tarlalarda ekincilikle uğraşmaları emredildi.

On ikinci asrın son yarısında Karluklar Semerkand hanının düşmanları olarak zikrolunuyor. Eski Türk kitabeleriyle Çin kaynaklarında Karluklar üç boydan ibaret gösterildikleri halde Avfî ve Şükrullah'da dokuz boydan mürekkep olarak gösteriliyor.

Boyların adı şöyledir:

Bunlardan birincisi Çigillerdir. Orhun kitabelerindeki İzgîllerin bu Çîgiller olduğu umumiyetle kabul olunmuştur. Bana kalırsa Çigillerin, Orhun kitabelerinde «Çikî» denilen boy olması ihtimali de vardır. Rahip Yvan-çang 629 da Semerkand'dan geçerken orada hâkim olan Türk boyunu «Çi-ki» şeklinde yazmıştır. Çigillerden Kaşgarşı Mahmud da bahsediyor. Zeki Valîdi Beyin fikrin-ce Çigiller aslından Karluk olmadıkları halde bazen Karluk sayılmışlardır.

kelimesini Zeki Valîdi Bey (Heytalî) veya (Hebtalî) okuyor. Karlukların Eftalit heyetine dahil olan kısmı demektir. in ne demek olduğu belli değildir. ise «Tuhsı» lardır.

On üçüncü asrın başında ile ırmağının şimalinde merkezi «Kayalık» olmak üzere bir Karluk beyliği vardı. Karluk hükümdarı «Arslan Han» Moğollara tâbi olmuştu. Harzemşah Mehmed'e karşı yapılan seferde pay almış, büyük han Mengü (1251-1259) ona Fergana'daki Özkendi tımar olarak vermişti. Daha sonra bu sülâleden hiç bahsolunmamıştır.

«Almalık» beğleri de belki Karluklardandı. Daha sonra ise Karluk adı ancak bir Özbek oymağının adı olarak kalmıştır. Bu Kartuklar Enver Paşa ile birlikte Balcıvanda Ruslara karsı çarpışmışlardır. Bu şimdiki Kartuklar da İslâm kaynaklarının anlattığı gibi uzun boylu ve güzeldirler.

«Burhân-ı Qâtı'» da «Xallux» maddesinde (s. 248) Türkistan'da bir şehir olup ahalisinin güzellikleriyle meşhur olduğu yazılıdır. Karluk adında bir şehir olmadığı malûmdur. Bu ifadeyi, Karluk güzellerinin Acem edebiyatındaki bir aksi diye kabul etmelidir.

Bugün Anadolu'da da «Karluk»larla alâkadar coğrafî isimler vardır. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmı Karluklardan olduğu için bu pek tabiidir. Ancak Anadolu'daki «Karluk» veya «Karlı» adındaki her yeri de Kartuklara nisbet etmek doğru değildir.

«Türkiyat Mecmuası» nın 1928 de çıkan ikinci cildinde «Anadolu'da Türklere ait yer isimleri» adlı makalemde 11 tane «Karlık» yer adı göstermiştim. Aynı yılda çıkan «Halk Bilgisi Mecmuası» nın ilk sayısında Mehmet Şakir Bey «Dil Yoklamaları» adlı makalesinde Gerze'nin 30 kilometre garbışimalisinde «Karlu» adında bir köy daha gösteriyor. Dahiliye Vekâletinin neşterettiği

«Köylerimiz» adlı kitapta ise «Karlık» adında 10 tane ve «Karlı» adında da 12 tane köy bulunmaktadır. Bunlardan bazıları bizim neşrettiğimiz isimler olmakla beraber bazıları başkadır. Hiç şüphe yok ki bu isimlerden bazıları o yerin iklimi ile ilgili olsa da bazıları da Türk boyu olan Kartukların adına izafe olunduğu için bu adı taşımaktadır.

Bibliyografya :

Ahmet - Zeki Valîdi: Bugünkü Türkistan (Mısırda basılmaktadır); Türk Tarihi Dersleri (taş basması olup tamamlanmamıştır). *Atsız:* En Eski Türk Müverrihi: Bilge Tonyukuk (Orhun, sayı I. ikinciteşrin 1933); İkinci Türk Müverrihi: Yulığ Tigin (Orhun, sayı 5, mart 1934); Moyunçur Kağan âbidesi (Orhun, sayı, S, haziran 1934); Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri (Türkiyat Mecmuası, II, 243-259, İstanbul 1928); *Barthold:* Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, İstanbul 1927: Karluk (islam Ansiklopedisi)

Karluk (İslâm Ansiklopedisi). *Hüseyin Namık Orkun:* Eski Türk Yazıtları. *W. Thomsen:* Inscriptions de l'Orkhon. *Dahiliye Vekâleti:* Köylerimiz.

17 «Tölüs Dağı» farisî metinlerde کوه‌یونس diye yazılmıştır. Bunun da کوه‌تولس ün yanlış yazılmasından çıktığı bellidir. Netekim türkçe nushaların birinde کوه‌تولس yazılmıştır. Zaten metinde bu dağı izah ederken و مسکن ایشان کوه یونس است وآن کوه زر است یعنی دران کوه زر بی‌رسته است diyerek bunun Altay dağları olduğunu anlatıyor.

18) Bu kelime هتلی şeklinde yazılmıştır. Nuruosmaniye nushasında هَتْلی şeklinde harekelidir. Fatih nushasında هتلی yazılmıştır. Doğrusunun هبتلی olduğu bilindiği için bu şekli kabul ettim.

19) بداو şeklinde yazılmıştır. Nuruosmaniye nushasında بِدَاو . Üniversite nushasında بداد şeklindedir. Avfî'nin «Cevâmi'ül-Hikâyât» ının Ayasofya nushasında da (numara 3168) bu kelime بداو şeklindedir. Yine Ayasofya kütüphanesindeki Cevâmi'ül-Hikâyât'ın türkçe tercümesinde ise بداوی şeklindedir. Dede Korkuttaki Bidevi at tâbiri de akla geliyor. Profesör Zeki Validi bana yazdığı bir mektupta bunun یدو (Yedev) olması ihtimalini söylüyor. Zeki Validi Beye göre Mes'ûdi ve Idrîsî'nin kaydettiği بدیه bu olabilir. Hudûd ül-'Âlem dahi yedi boy Karluktan bahsetmektedir ki Isık Göl yakınlarında idiler.

20) Nuruosmaniye nushasında کوکین şeklinde yazılmıştır. Avfî'nin Ayasofyadaki acemce nushasında کوا کین , türkçe nushasında کوا کنو şeklindedir. Eski türkçede « v » harfi olmadığı için «Kükin» daha doğrudur diyorum.

21) Bu kelime Nuruosmaniye nushasında harekeli olarak «Kemişken» dir. Ayasofya nushasında ise «k» harfinin üzerinde ötre olduğu için «Kümişken» veya «Kümeşken» okumak gerektir. Avfî'nin Ayasofyadaki acemce nushasında bu isim تخس şeklindedir. Böyle olunca bunun تخسی (Tuxsı) olması muhtemeldir. Zeki Validi bu ismin Tuxsı veya Kümiçkin olabileceğini söylüyor ki bu son adı taşıyan bir Türk boyu vardır.

22) Kimek yahut Yemek'ler eski ve büyük bir Türk boyudur. Tarihi ehemiyetleri Kıpçakların bunlardan çıkmış olması dolayısı iledir. Kimekler eskidenberi tanılıyorlardı. Plini, Sıderya yakınlarında «Camacae» adında bir boy zikrediyor. Bunlar sonradan İrtişe geçen Kimekler olmalıdır. Onuncu asrın sonlarına doğru Kimeklerin bir kısmı Türkistanda Müslüman ülkesiyle doğrudan doğruya komşu idiler. Karahanlı hakanlarından «Gazi Buğra Tegin Süleyman Arslan Kara Han» (1034-1047) zamanında ve 1046 da Çungaryada oturan Yabakular Karahanlılara saldırdıkları zaman Basmıllar ve İrtiş boyundaki Yemek Türkleri de Yabakularla birlikte iş gördüler. Arslan Han bunların 70.000 atlıdan mürekkep kuvvetini 40.000 kişiyle yenip «gazi» unvanını aldı.
Bibliyoğrafya : *Barthold :* Kimek (İslâm Ansiklopedisi, II 1068). *Zeki Validi:* Notlar.

23) Bu kelime Nuruosmaniye nushasında harekeli olarak مصریه şeklindedir. Fatih nushasında مصرته şeklinde yazılmıştır. Avfî'nin Ayasofyadaki acemce ve türkçe nushalarındaki imlâsı ise مصریه şeklindedir. Bunlar hakkında da türlü fikirler vardır. Meselâ bunların da مجغریه (Macgariyye) olup bu sözle Başkurtların kasdedildiği söyleniyor. Fakat bu fikirler hep ihtimal olarak kalmaktadır. Şimdilik bu boy meçhuldür.

24) Peçenekler eski ve güçlü Türk boylarındandır. Avrupaya geçtikten sonraki tarihleri de

oldukça iyi biliniyor. Fakat menşeleri aydınlatılmamıştır.. Profesör Zeki Valîdi, Sakaların batı kolu diye sayılan Masagetlerin Peçenekler olduğu kanaatindedir. Arap ve Acem kaynaklarının bazılarında (Mücmelüttevârîh, Taberî, Belami) görülen ve efsanevî Abulca Han'ın oğlu olan «Mesenek» i Peçenek ile birleştirmektedir. Zeki Validi Bey bu fikrini başka bir delil ile de kuvvetlendirmektedir: Eski Yunan kaynaklarında Aral gölü çevresinde yaşayan As-Passiak'lardan bahsolunuyor. Halbuki Elbîrûnî aynı yerde As ve Peçeneklerden bahsediyor.

Türkçe'de şimdiye kadar Peçeneklerden bahseden iki monografi çıkmıştır. Birincisi Hüseyin Namık'ın 1933 te neşrettiği «Peçenekler» adlı 76 sayfalık kitabıdır. Sonuna resimler de eklenmistir. İkincisi A.N. Kurat'ın 1937 de neşrettiği «Peçenek Tarihi» adlı 285 sayfalık kitabıdır. Sonuna haritalar eklenmiştir. Gerek Hüseyin Namık ve gerekse Peçenek mütehassısı A.N. Kurat Peçeneklerin menşei hakkında bizi, mazur olarak, aydınlatamamışlardır. Ben burada onların dikkat etmediği küçük bir not ekleyeceğim: Peçeneklerin en mühim üç oymağına «Kangar» denildiği malûmdur. Ben Kül Tigin kitabesinde adı geçen «Keneres»lerin bu «Kener» (Kangar) lerle «As» lar birliği olacağını sanıyorum. Malûm olduğu üzere Kül Tigin kitabesinin doğu yanında 39 uncu satır Kenereslerden şu şekilde bahsediyor :

Suğdak budun iteyin tiyin Yinçii Ügüzig keçe Tertıir Kapıgka tegi süledimiz. Anda kisre Kara Türgiş budun yağı bolmış, Keneres tapa bardı (Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon, 110; Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, I, 46) .

Yani : «Suğdak budununu tanzim edeyim diye İnci ırmağını geçerek Demir Kapıya değin süledik (= asker şevkettik) . Ondan sonra Kara Türgiş budunu yağı olmuş(tu), Keneres (ler) e doğru gitti».

Yinçü Ügüz (İnci ırmağı) Zerefşan veys Sırderya olduğuna göre Kara Türgişlerin bu ırmağın batısında olduğu anlaşılıyor. Demek ki Kara Türgişler oldukça uzak batıdaki Kenereslere doğru Gök Türk ordusundan kaçmışlardı. Türkce'deki ahenk kaidesi mucibince «As» kalın hecesi «Kener» ince heceleriyle birleşince «Es» olmuştur. Acaba bu Keneresler Peçeneklerin ataları veya üç mühim oymağı olan Kengerlerle Asların birleşmesinden doğan bir birliğin adı değil midir ? Bence öyledir. Bizans kaynakları her ne kadar bu üç oymağa Kangar diyorlarsa da bunun ehemiyeti yoktur. Yabancı her millet Türkçe sözlerde bu kadar değişiklik yapmaktadır.

25) Nuruosmaniye nushasında طولاس tır. Ötekilerinde طولاس Tulas okunabilir. Bunlar Tölüsleri akla getiriyorlar. Bir de Oyratların bir kolu olan Tulaslar vardır (Ebülgazi Bahadur Han, Türk Şeceresi, Doktor Rıza Nur neşri, 49) . Fakat Şimdilik bunlar hakkında söylenecek sözler farazi - yeden başka bir şey değildir.

26) Nuruosmaniye nushasında كرغز . Ayasofya ve Bayazıdda غز , Fatihte غر , Revanda كرغزه Avfî'nin Ayasofyadaki acemce nushasında ارغز , türkçesinde ارغر , Behcetüttevârihin Veliyeddin Efendideki türkçe nushasında غرغزه. Bunlar için Abazaların atalarıdır diyenler olduğu gibi Oğuzlar olduğunu söyliyenler de vardır.

27) Bu kelime مجغرية şeklindedir. Bazıları da türlü biçimlerde harekelidir. Fakat bunun doğrusu مجغريه (Macgariyye) dir. Yani «Macgar» diye Macarlardan bahsetmektedir. Bunların reislerine verilen unvandan da Macar oldukları anlaşılmaktadır.

28) Behcetüttevârîh nushalarında كند , كنده şekillerinde yazılan ve bazısı hareketli olan bu sö-

zün كنده (künde) olması lâzımdır. Netekim Cevâmi'ül-Hikâyât'm Ayasofyadaki türkçe nüshasında كنده yazılmıştır. Macar ve Bizans kaynaklarında Macarların başbuğlarına verilen ad «künde» diye kayıtlıdır.

29. Behcetüttevârîh nüshalarında [illegible] şekillerinde yazılan bu kelimenin doğrusu اوقا (Uka) olacaktır. Macarların atalarının dolaştığı saha bakımından da Uka ırmağından başkası olamaz.

30. Avfî'nin Cevâmi'ül-Hikâyât'ında «Macar Türkmenleri» tâbiri geçmiyor. Şükrullah'ın niçin böyle dediği meçhuldür. Henüz «Türkmen» kelimesi bile iyice izah olunamamışken «Macar Türkmeni» tâbiri daha garip oluyor. Şükrullah bunu uydurmadıysa çok mühimdir.

31. «Saklab» eski Türkçe'de İslav demektir. Netekim Bizanslılar da ilk önce İslavlara Sklaboy derlerdi. Bazı kitaplarda Nuhun oğulları sayılırken Saklab da Türk'le kardeş yahut Türkün oğlu olarak gösterilir. Bu rivayet ihtimal İslavların uzun zaman Türklere tâbi olmalarından dolayıdır.

32. Şagavul, elçilere mihmandarlık eden ve onların istirahatini temin edebilmek için başkalarına emir vermek hakkına malik olan adamdır. Aksak Temüre giden İspanya elçisi Clavijo da şagavuldan bahsetmektedir (Clavijo Sefaretnâmesi, tefrika sayısı 78, Fikir Hareketleri, sayı 247, sayfa 207, 16 temmuz 1938 ; Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat, Ömer Rıza Doğrul tercümesi, II, 98. Ömer Rıza tercümesinde Cagaul yazılıdır) .

33. Şükrullahın Moğol yazısı dediği bu yazının Uygur yazısı olduğu muhakkaktır. Moğol hâkimiyeti sırasında ve ondan sonra Uygur diline ve yazısına Moğol dili ve yazısı demek âdet olmuştu.

34. Harun Reşid'in ordusu Bileciği almış değildir. Bu ordu Tarsus'un şimalindeki Safsâf kalesini almıştır. Safsâf. «söğüt» dernek olduğundan Türkçe'ye söğüt diye tercüme olunmuş ve Türklerin aldığı Söğütle karıştırılmıştır. Bilecik de Söğüt'e pek yakın olduğu için Harun Reşid ordusunun buraları zaptetmis olduğu rivayeti çıkmıştır.

35. Laz= Eski Osmanlılarca Sırplara verilen ad. «Las» dahi denir. Sırp Kıralı «Lazari»nin adından alınmadır.

36. Üngürüs = Eski Osmanlılarda Macarlara verilen ad.

37. 1 numaralı izaha bak.

38. Kemer, Çanakkale vilâyetinin Biga kazasında bir nahiye merkebidir (39. Köylerimiz, sayfa 446, Dahiliye Vekâleti neşriyatından, istanbul 1933) . Seif, AH Cevad Beyin «Memâlik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügati» adlı eserine dayanarak bu «Kemer» in Edremitin iki saat doğusundaki Kemer olduğunu söylemekle (Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, II, 124) pek büyük bir yanlışlığa düşmüştür. Haritaya dikkatlice baksaydı, Kümeliye geçmek İçin Edremit körfezine kadar gitmeğe hiç de lüzum olmadığını görecekti.

39. Bu kalenin adını Şelf «Ödkünlek» diye okuyor. Nuruosmaniye nüshasında bu kelime ودكونلك şeklinde yazılmıştır. Her halde harekeleri yanlış konmuş olacak. Öteki nüshalarda harekesiz olarak اودكونلك şeklindedir. Seif'in dayandığı nüshalardan birinde ise اودكونكلك eklindedir. Ben bu ismi «Od Gönlek» okumağı daha doğru buluyorum. Çünkü «gördek» gömlek demektir ki bugün biie Türkiye'nin birçok yerlerinde böyle söylenir.

Od gönlek (= ateş gömlek) Türkçe'de bir tâbirdir. Başarılması çok büyük ıstıraba bağlı olan iş, büyük keder demektir. Hiç şüphesiz kalenin asıl rumca adını Türkler, benzetme yolu ile Od Gönlek yapmışlardır.

40. Bu kalenin adı nushaların çoğunda harekeli olarak İksamilye veya İksamiliye şeklindedir. Dahiliye Vekâletinin neşrettiği «Köylerimiz» adlı kitapta bu isme rastlanmıyor. Bakabildiğim haritalarda da görmedim. Yalnız, 1311 yılında İngilizceden tercüme olunarak Bahriye Matbaasında basılan «Çanakkale ve Bahr-i Siyah Boğazları ile Marmara Denizi Rehberi» adlı kitapta «Aksemil» adlı bir köyden bahsolunmaktadır (sayfa 143) . Kitabın tarifine göre Aksemil, Bulayır'ın doğusundadır. Denizden yalnız birkaç yel değirmeni görülür.

Şükrullah'ın söylediği İksamilye her halde bu olacaktır. Anadolu kıyısındaki «Kemer» den hareket olunduğu göz önünde bulundurulursa karaya ilk çıkılacak yerlerin ancak bu çevreler olabileceği teslim olunur.

41. ميقال قريه veya ميغال قريه , مغل قريه şeklinde yazılmaktadır. Sonradan معلقره şeklini almıştır. Bugün, "Malkara" denen yerdir. Tekirdağ ile Keşan arasındadır.

42. Asıl metinde şöyledir : هان ساعت سايان پاشا دو كاسه شيلوى را نقاره كرد Acemcede شيلوى diye bir kelime yoktur. شيلونه kaplumbağa demektir (Burhân-ı Qâtı tercümesi, 405). Bu takdirde nakkarelerin kaplumbağa kabuğundan yapılmış olması icap eder. Acemcede bir de شيلان kelimesi vardır ki bizim «şölen» den alınmışa benziyor. Her halde شيلوى kelimesi شيلان olacaktır. Zaten, Seif'ın da dikkat ettiği gibi Neşrî'de bu mesele anlatılırken «dîvanda yemek yedikleri bakırdan tasların dibin delip nakkare ettiler» denilmektedir.

43. Rumca «Kirye eleyson» , «Tanrım bizi yarlıga* demektir.

44. Xristos = İsa Yalavaç.

45. «Engüriye» yahut «Engüri» — Ankara.

46. Sırf = Sırp.

47. Nuruosınaniye'de , Üniversitede . Ayasofya, Bayazıd ve Fatih'te seklinde yazılan, Revan'da mevcut olmayan bu kelime ya «Hırvat» demektir, yahut da «Arnavut» kelimesinin yanlışlıkla iki defa yazılmasından doğmuş bir yanlıştır.

48. Nushaların çoğunda veya şeklindedir. Yalnız Revan nushasında doğru olarak Bulgar şeklinde yazılmıştır.

49. «Ebû İshakîhâne» demek «Şeyh Ebû İshak İbrahim ibn-i Şehriyâr-ı Kâzerûnî» (963-1034) nin tarikatine mensup dervişlerin tekkesi demektir. Kâzerûn, Şirazm 90 kilometre batısında bir kasabadır. Kazerûniyye yahut İshâkiyye tarikati 14 üncü asırda Anadolu'da yayılmış, Osmanlı padişahı ve büyükleri tarafından korunmuş. 16 ncı asırdan sonra ise başka tarikatlere karışarak ortadan kalkmıştır (Köprülüzade, Abû îshaq Kâzerûnî und die Îshaqî-Derwische in Anatolien, Der İslam, XIX. Band, 1930) .

50. Beş yüz dirhemden ibarettir. Ama Rüm'da yirmi kileye mud derler (Ferheng-i Şu'ûrî, II, 368) .

51. «Divitdar» ın insan adı mı, yoksa rütbe mi olduğu ilk bakışta şüphe uyandırabilir. Bu «Divitdar» ın, Akşehirdeki İmaret Camisi mezarlığında türbesi bulunan «Gündüz Beğ» in babası olması kuvvetle muhtemeldir.

Ahmed Tevhid Beyin (Akşehir'de Rumeli Fatihi Şehzade Süleyman Paşa'nın Kerîmesi Mezarı, Târîh-i Osmânî Mecmuası, sayı 44, sayfa 106-108, 1 haziran 1334) ve Rıfkı Melûl Meriçin (Akşehir Türbe Ve Mezarları, Türkiyat Mecmuası, V, 205) neşrettikleri Gündüz Beğin mezar kitabesi şöyledir :

797 şabanı başında (haziran 1395) ölen Gündüz Beğ, Yıldırımın kumandanı Divitdar Beğin oğlu ise babasından önce ölmüş demektir. Gündüz Beğin mezarı, Süleyman Paşa'nın kızının mezarından 10-15 arşın uzakta olduğu için, Tevhid Bey, Süleyman Paşanın kızı acaba Gündüz Beğin anası mı idi diye soruyor. Divitdar Beğ için kitabede «emîr ül-kebîr» lâkabı kullanıldığına bakılırsa bu ihtimalin kuvvetli olduğu anlaşılır.

52. Nûşirevan yahut Birinci Hüsrev, Sâsânî padişahlarının yirmi birincisi olup 531-579 arasında hükümdarlık etmiş ve adaletle ün salmıştır.

53. Burası metinde şöyledir:

«Cevne» kelimesi nushaların çoğunda harekesizdir. Birinde «Cevene» birinde de «Cûne» şeklindedir. Mânânın gelişinden ve ifadeden «Cevne» nin bir insan adı olduğu anlaşılıyor. Çünkü «Nûşirevân-ı sânı» den sonra müsecca olarak ancak yine bir insan adı (Cevne-i Hin-dûstânî) zikrolunabileceği gibi «civanmerdi» sıfatı da ancak insanlar için kullanılabilir. Bundan dolayı Seif'ın bunu Hindistan'daki büyük ırmaklardan biri olan Cûn ile karıştırması doğru değildir (Mitteilungen zur Osmanischen Gesehichte, II, 126, 36 ncı not) . Her ne kadar Burhân-ı Qâtı' tercümesinde (s. 209) de «Cûn Hindde bir nehr-i 'azîm adıdır» denilmekte ise de bu «Cûn» un bizim «Cevne» ile bir ilişiği yoktur. Burhan-ı Qâtı' tercümesinin bahsettiği bu Cûn, Ganjın ayaklarından biri olan Camna yahut Sun ırmaklarından biri olacaktır. Bugünkü coğrafya kitaplarında ve haritalarda Cûn diye bir ırmak gözükmüyor. Kelimenin doğru okunuşu «Cevne» dir ve güneş manasınadır (Ferheng-i Şu'ûrî, I 322). Arapça'da da «El-Cevne» güneş, kırmızı nesne ve kömür mânâlarına gelmektedir (Büyük Kamus tercümesi, III, 612 ; Ahterî'ye göre ise ziftle sıvanmış küp ve batması yaklaşmış güneş mânâlarına gelir, s. 270, 1293 basımı ve s. 171, 1283 basımı) .

Şükrullah, Cevnenin cömertliği hakkındaki bu ifadeyi Ahmedîden almıştır. Yıldırımın oğlu Süleyman Beğden bahsederken Ahmedi şöyle diyor:

Mir Süleyman oldı - anun yerine şah   Gün bigi rûşen ne hâcetdür güvâh
Ol arada kim ola ol dâdger   Kim olur Nûşîrevân ü yâ Ömer
Himmeti katında-anun bilgil 'ayan   Bir cevedür Cevne-i Hindûstân
Mihr urduğında muma xâtemi   Bir gedâya kul eder yüz Hâtemi

Yani Ahmedî «Süleyman Beğin himmeti yanında Cevne bir arpa gibi değersiz kalır» demek istiyor. Acaba bu Cevne kimdir?

866 (1461-1462) tarihinde İsferâyinde ölen Acem şairi «Âzerî-i Tûsî» den bahseden Devletşah tezkeresi ve onun Türkçe'ye tercümesi olan «Sefînet üş-Şü'erâfrya göre asıl adı Hamza olan Âzerî-i Tûsı gezgincilikle Hindistan'a giderek ün kazanmış, Hint padişahı Sultan Ahmed de şaire 50.000 dirhem verilmesini emretmiş. Parayı götürenler Hint göreneği üzere padişaha secde etmesini söylemişler.

Şair de bunu kabul etmiyerek:

من ترك هند و جيفهٔ چيپال كرده ام   باد بروت چونه بيك جو نمى خرم

beytini okumuş ve Hindistan'dan çıkmıştır (Devletşah Tezkeresi, Bayazıd Umumî, numara 4985, yaprak 277a; Fehîm, Sefînet üş-Şü'erâ, 196-201). Bundan sonra şair 30 yılımı ibadetle geçirmiş ve 866 da 82 yaşında olduğu halde İsferâyinde ölmüştür. Demek ki onun Hindistan'dan çıkışı 836 yıllarına rastlıyor. Bu tarihlerde Hindistan'da Ahmed adında üç hükümdar vardı:

1. Bingale hükümdarlarından «Şemseddin Ahmed Şah» (835-846 = 1431-1442) .
2. Gücerat hükümdarlarından «Birinci Ahmed Şah» (814-846 = 1411-1443).
3. Dekandaki Bihmeniyye hükümdarlarından «Birinci Ahmed Şah» (825-838 = 1422-1435).

Azerî-i Tûsî'nin, yukarki beyti bunlardan hangisine söylediği belli değildir. «Çîpâl» kelimesi Lâhur padişahlarının unvanı olduğuna göre (Burhân-ı Qâtı' tercümesi, 227) bu hükümdarlardan hiç birisine olmayıp başka bir Ahmed'e söylemiş olması ihtimali vardır. Çünkü bunlardan hiç birisi Lâhur padişahı değildir. Yahut Burhân-ı Qâtı' «çîpâl» kelimesini yalnız Lahur padişahlarının lâkabı sanmakla aldanıyor.

Azerî-i Tûsfnin beytindeki Cevnenin bir insan olduğu muhakkaktır. Çünkü 4 ,». "Cevnenin gururu" nehir için kullanılmış olamaz. Acaba «güneş» mânâsına gelen «cevne» , şaire 50.000 dirhem ihsan eden Sultan Ahmed'in lâkabı mıdır ? Ve bu takdirde Bingale padişahı olan Şemseddin Ahmed Şahın «şems» lâkabı yerine aynı mânâda olan «cevne» kelimesinin konulmasından mı ileri gelmiştir ? Belki bu fikir kabul olunabilirdi. Fakat eserini aşağı yukarı 810 tarihlerinde, yani Sultan Ahmed Cevne olacağını tahmin ettiğimiz Şemsedin Ahmed Şahtan önce yazan Ahmedî'nin de ;

Himmeti katmda-anun bilgil 'ayan   Bir cevedür Cevne-i Hindûstân

Demesi bizim bütün tahminlerimizi altüst edecek mahiyettedir. Bu takdirde Cevnenin Ahmedî'den ve tabii Şemseddin Ahmed Şahtan daha önceki zamana ait olması icap eder. Fakat Ahmedînin nüshalarından birinde:

Bir cevedür Cevne-i Hindûstân " ز رحوه در جونهٔ هندوستان" mısraı

Bir cevedür cûdrna Hindûstân "ر جوه در جودنه هندوستان" şeklinde yazılmıştır. Eğer doğrusu böyle İse Ahmedî «Cevne» den bahsetmiyor demektir ki o zaman da Şemseddin Ahmed Şahı «Ahmed Cevne» olarak kabul edebiliriz. Yok, böyle değil de, Ahmedî'deki mısraın doğrusu «Cevne-i Hindûstân» şeklinde ise o zaman bu mesele meçhul olarak kalıyor demektir.

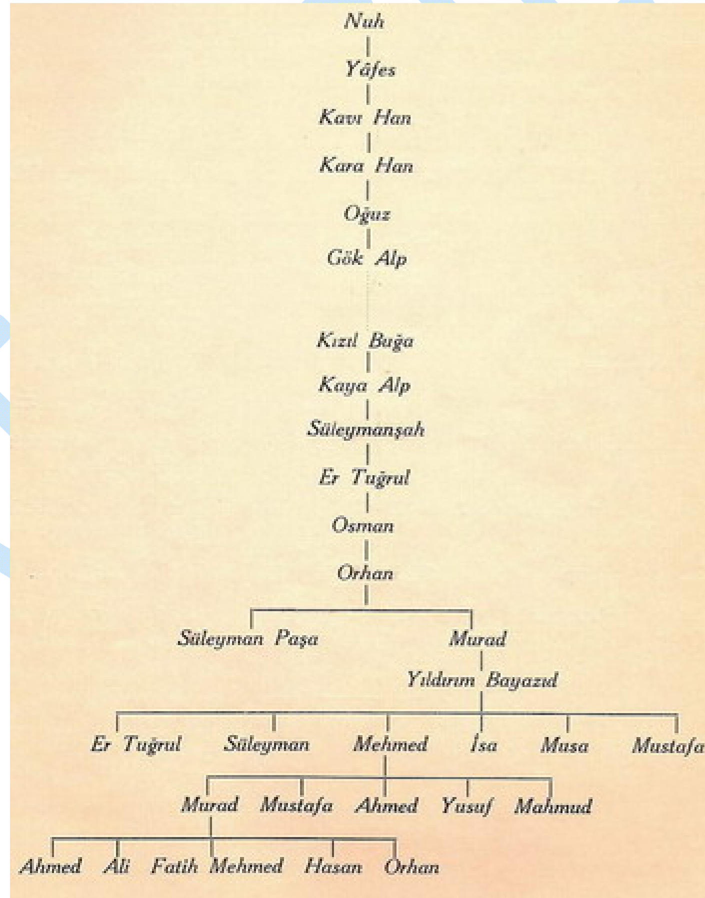
54. Hâtem, Muhammet Yalavaç çağına yetişen Arap şairlerinden olup cömertlikle ün salmış ve edebiyatta adı cömertlik için darbımesel haline girmiştir.

55. Şükrullah'ın burada anlatmak istediği şahıs «Mezdek» tir. Mezdek, 488-531 yılları arasında hüküm süren ve Sâsânî padişahlarının yirmincisi olan Birinci Kubâd (Kavad) zamanında ortaya çıkpp komünizme benzeyen bir din neşretmiş , hatta Kubâdı da kendi dinine alabilmişti. Kubâd sayesinde bu din İran'da epeyce yayılmıştı. Kubâd ölüp yerine Nûşirevan geçince Mezdek'i öldürtmüş ve dinini yasak etmişti.

Gürcistan Herat, Kabil ve Belh yörelerini içine alan dağlık ülkenin eski adıdır.

Berhiyâ oğlu Âsaf, ananeye göre. Süleyman Yalavacm veziri olup iyi tedbiri ile ad bırakmıştır.

Şükrullah'a Göre Osmanlılar'ın Seceresi

Şükrullah'a Göre Osmanlı Tarihinin Kronolojisi

617	1221	Çingiz'in çıkışı
699	1299	Osman Beğin Bileçiği alması.
710	1311 (Pazartesi)	Osman Beğin ölümü.751
751	1350	Orhan Beğin ölümü.
790	1388	Murad Beğin ölümü.
805 (27 Zillice)	1403 (19 Temmuz)	Yıldırım'ın ölümü.
813 (13 muharrem)	1410 (19 mayıs)	Süleymanın ölümü.
816 (2 cemaziyelâhır)	1413 (28 eylül)	Çelebi Mehmed'in tahta geçişi.
824 (23cemaziyelevvel)	1421 (26 mayıs)	Çelebi Mehmedin ölümü.
835 (27 recep)	1431 (23 eylül)	Fatihin doğumu.
855 (1 muharrem)	1451 (3 şubat)	İkinci Muradın ölümü.

Şükrullah'ın Hayatının Kronolojisi

790 (1388)	»	Doğdu.
812 (1409)	»	Osmanoğulları hizmetine girdi.
840 (1437)	»	İkinci Murad'ın elçisi olarak Karaman Beğ'i İbrahim Beğe gitti.
852 (1449)	»	İkinci Murad'ın elçisi olarak Karakoyunlular beği Cihanşah'a gitti.
855-861 (1451-1456) arası	»	Enîs Ül-'Ârifîni yazdı.
855-861 (1451-1456) arası	»	Kasîde-i İmâlî şerhini yazdı.
Muharrem 861 (kânunuevvel 1456)	»	Behcetüttevârîh'i yazmağa başladı
861 sonu (1457)	»	Edirne'de, Fatih'in oğulları Bayazıd ve Mustafa'nın sünnet düğününde bulundu.
863 (1459)	»	Behcetüttevârîh'i bitirdi.
864 (1460)	»	Menhec ür-Reşâd'ı yazdı.
Muharrem 868 (teşrinievvel 1463)	»	Câmi'üd-Da'avât'ı yazmağa başladı.
Cemaziyelevvel 868 (1464 başı)	»	Câmi'üd-Da'avât'ı bitirdi.

Şükrullah'ın Eserleri

1, 2- Musikî risaleleri (İkinci Murad zamanında) .

3- Enîs ül-'Ârifîn (1451-1456 arasında) .

4- Kasîde-i İmâlî şerhi (1451-1456 arasında): Kelâm kitabı.

5- Behcetüttevarıh (kânunuevvel 1456-1459): Umumî tarih.

6- Menhec ür-Reşâd (1460): Din kitabı.

7- Câmi'üd-Da'avât (teşrinievvel 1463 - kânunusani 1464): Dua kitabı.